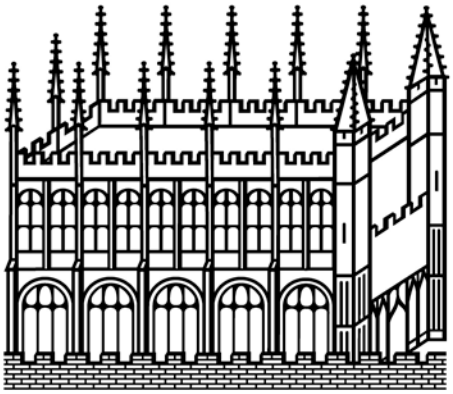

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

کتب مذہبی اسلام فارسی و عربی

بدائع منظوم - مسائل فقہ ہیں ہے -
تذکرۃ المعاد - قاضی ثناء اللہ پانی پتی کی تصنیف بیان معاد
نام حق - مشہور کتاب مسائل فقہ کی -
بانہ مسائل - اسمیں شرکت و بدعت کے مسائل مرقوم ہیں
فتوح الحرمین - منظوم فارسی مع تشفیات از کلام حضرت عبد القادر جیلانی -
ایضاً - کاغذ خانی -
شرح وقایہ فارسی - مع ملتقی الابحر مشہور ترجمہ مولوی عبد الحق ہے -
تفسیر القلندریہ - فی تحریر الاذکار سلسلہ قلندریہ کے بیان میں
ظہیر الاسلام - مشہور ظہیر الدین اسمیں فوائد دینیہ معنوان طرز ارباب تحقیق مرقومہ صافیہ قسم قسم کے لکھے ہیں نادر فائدہ مند کتاب ہے -
مدارج النبوۃ - تصنیف شاہ عبد الحق دہلوی مشہور کتاب ہے
منتہی الکلام - مولوی حیدر علی فیض آبادی مناظرہ مذہب شیعہ و سنی -
مدار الحق فی رد معیار الحق - تصنیف مولوی محمد شاہ صاحب جسکو مولوی صاحب موصوف نے بحسب ایمای جناب حاجی مولوی قطب الدین مرحوم کے باترجمہ اردو لکھا اور اصل معیار الحق رد میں تسویہ الحق کی ہے جسکا کار مدار الحق لکھا گیا اور اس کتاب میں بباعث تقلید و عقائد وغیرہ لکھے ہیں
مسلک المتقین - منظوم علماء ولایت نے اسمیں مسائل حنفیہ فقہ کے مبسوط مندرج کئے ہیں -
تفسیر سراج المنیر - بتفسیر قرآن مجید کی ہے نہایت مستند چار جلد میں بمقام چھاپہ مصر سے مصنفہ مولانا محمد شربینی خطیب -
جامع ترمذی - بحشی علم حدیث میں داخل صحاح ستہ بصحت علماء فرنگی محل چھپی -
ہدایہ مع الکفایہ محشی - علم فقہ میں حاشیہ ہدایہ کا ہے دو جلدیں اولین عبادات میں یعنی کتاب الطہارت سے کتاب الحج تک پہلی جلد اور کتاب النکاح سے تا کتاب الوقف دوسری جلد بصحت و تحشی علمای فرنگی محل چھپی -
حسامی محشی - متن میں اصول علم فقہ میں نادر مصنفہ مولانا حسام الحق مرحوم بصحت علمای فرنگی محل چھپی -
کتاب التحقیق - شرح حسامی محشی معروف بہ کفایہ المحققین یہ شرح اصول علم فقہ میں ہے - از مولانا عبد العزیز بن احمد البخاری بصحت علماء فرنگی محل نہایت اہتمام سے طبع ہوئی -
بالادیہ - مصنفہ قاضی ثناء اللہ پانی پتی فقہ میں - خط نسخ
تفسیر حسینی - یہ کتاب قرآن مجید کی تفسیر میں ملا حسین واعظ سے مشہور ہے نہایت خوشخط -
ایضاً - کاغذ ملکیں عمدہ ولایتی -

ریاضۃ الشہداء - تصنیف ملا حسین واعظ -
فتاوی برہنہ - اسمیں مسائل دینیہ فقہیہ مذہب ابو حنیفہ کا صاف صاف بیان ہے مصنفہ محمد نصیر الدین مرحوم نفتی لاہور ہی چھاپا خوش خط اہتمام بلیغ سے طبع ہوا -
فتاوی عالمگیری - یہ فتاوی الاجواب ہے کہ بخارا شریف اور افغانستان اور حرمین شریفین کے مفتوں کا مدار اس فتاوی پر ہے اسکی چار جلدیں ہیں -
اصول شاشی محشی - اصول فقہ میں بہت نادر کتاب درسی ہے صحیح فرنگی محل -
حاشیہ میر زاہد - شرح مواقف پر حاشیہ نادر درسی تصنیف مولوی محمد زاہد سے مشہور ہے -
شرح عقائد نسفی محشی - علم عقائد میں مشہور درسی کتاب از ملا سعد الدین تفتازانی -
حاشیہ خیالی محشی بر شرح عقائد نسفی - نادر و نایاب حاشیہ شرح عقائد کا درسی ہے دقائق علم عقائد کو خوب لکھا ہے اور حواشی کا رامد چڑھے ہیں -
حاشیہ عبد الحکیم بر خیالی - یہ حاشیہ حاشیہ عقائد نسفی کا معتبر و مستند ہے مصنفہ مولوی عبد الحکیم سیالکوٹی -
مجموعہ شرح اوراد فتحیہ و شرح ودعای - رقاب و خلاصۃ الاوراد یہ شرح حامل المتن تصنیف ملا محمد جعفر علی صاحب اور خلاصۃ الاوراد بہت نادر کتاب ہے جسمیں کل اوراد ماہواری اور سالانہ لکھی ہیں اور سوائے اسکے اور بہت دعائیں اور احوال اذکیار کبار مفصل مرقوم ہے -
قدوری محشی - فقہ میں بہت نادر کتاب از ملا ابو الحسن بن احمد متداول درسی نادر ہے -
در مختار عربی - بہت نادر فتاوی فقہ کا ہے خوشخط کاغذ خانی گندہ چھاپہ صاف بمقابلہ نسخہ صحیحہ مولوی خرم علی مرحوم بڑی کوشش سے چھپا اور اختلاف نسخ حاشیہ پر لکھا ہے اسی فتاوی پر تمام علمای نامدار کا مدار آمد ہے -
سفینۃ الاولیا - تصنیف شاہزادہ دارا شکوہ -
رسالہ فرائض - مصنفہ فیاض الدین صاحب تقسیم ترکہ میں
حج الحج - مسمی بہ غایت الشعور تصنیف مولوی محمد شاہ صاحب
ایضاً - کاغذ سفید -
عین البکا - معروف بہ دہ مجلس و چہل مجلس -
ادعیہ زیارت مدینہ منورہ -
فتاوی المیراث - معروف بشرح نظم الفرائض -
میزان الفرقان - تصنیف مولوی محمد عثمان خانصاحب شہید
جذب القلوب فارسی - تصنیف شاہ عبد الحق دہلوی -
نفحات الانس - مع سلسلۃ الذہب مصنفہ ملا عبد الرحمن جامی
خلاصہ شرح اسلامیہ - مسائل وراثت
معارج النبوۃ - تصنیف ملا معین الدین کاشی بیان شرائف احوال حضرت خاتم النبیین علیہ الصلوۃ والتسلیم -

قریب گوئید و فصل قریب بآن تفصیلی که در بحث صرف دانسته شد و اشاره کرده است بانطریق
صه بقول خوداے فعل احمد یعنے تجدید اخذ تعریف از براے اثبات است وچہارم از طرق تعلیمیه
بیان طریق برهانست و این بآنطریق است که هرگاه که اراده کند طلب وصول یقین را
لابد است انکه استعمال کند در دلیل ضروریات بنتیجه را محمول بانچه محمول منتهے شود بضروریات
ومبالغه کند در تفحص این تا آنکه مشتبه نشود ضروریات بمسلمات یا مشهورات یا مشبهات
یا غیر آن تا آنکه واصل شود بمطلوب صدق بطریق خبر

وهذا بالمقاصد اشبه والله اعلم وعلمه اتم وحكمه احكم

یعنے انچه مذکور شد از انکه طریقه بمقاصد تعلیم است اشبه است یعنی شدید الارتباط است و این
ظاهر شد از بیان مذکور اللهم احینا علے محبته جبیک الکریم واقضنا علی محبته وحشرنا تحت اقدام کلاب
احبائه بلطفک العمیم وفضلک الجسیم والصلوة والسلام علیه وعلی آله الطاهرین واصحابه الکاملین
کلهم اجمعین وحسبنا ونعوانا ان الحمد لله رب العالمین بحرمة طه ویاسین فقط

خاتمة الطبع

ستایش مر خدایرا است که بیاموخت انسان را تهذیب کلام تا در رود در زمره کسانیکه بمنطق بلیغ خودش تفوق جست
بر فصحای عظام من بعد بر ضمائر اشراق نظائر ارباب ذهن مستقیم وصاحبان فطانت سلیم در جلباب اختفا
مباد که رساله منطق التهذیب تنقی است متین وبیان تصورش بالا رونق الطرز قرین است بتصدیق مبین از تصنیف
عالم اکمل ملاسعد الملة والدین تفتازانی وشروحش در زبان عربی از علمای فحول وفضلای جامع علوم
منقول ومعقول مثل ملاجلال الدین دوانی وملا عبد الله بن حسن الیزدی صاحب تحقیقات وتصنیفات
که کلیه وجزییه ایشان نزد یک اکابر واصاغر هست لاثانی ودر تدریس علمای نامدار بپیرایه قبولیت
پذیرائیش دانی چون اکثر نکات ودقیقه نامعلوم در جلد اول فهوم مردم کم مایه باشکال اشکال نمی در آید بنابرین
پس درین قرین شرحی بزبان فارسی حامل المتن همین منطق التهذیب بنهایت عمدگی که کاشف غوامض شبهه
جلال ودقائق انیقه که نظیرش فی زماننا نایاب وانتخاب بود در الفاظ ومعانی ودنائش هم زبان زد
به شرح تهذیب فارسی معروفست بهر اعالی وادانی زبان خامه بی بضاعت را استطاعت کو که در وصفات
خوبیش حرفی گراید وهر انچه بعرض بیان آرد کمتر از کمتر رود هر چنانچه تبلائمش ونقص از کتب درسیه جناب مولانا

معلوم شد تکثیر مقدمات در حالتی که ماخوذ اند از فوق که آن حجت است بواسطه آنکه حجت بقوست
ونسبت بمقدمات سفل اند نسبت بحجه بواسطه آنکه مقدمات موصل اند نه حجة دوم بیان طریق تحلیل
است وتحلیل عکس تقسیم است یعنی تکثیر است از بحث مثل آنکه می گوید هرگاه بنا باید طالب قیاسی را که
نتیج باشد وبرهانیات قیاس منطقی نباشد بواسطه تساهلی که واقع است در واز جهت اعتماد بر منطقیین
وارادہ کند آن طالب انیکه بداند که بچه وجه آن قیاس نتیجه می دهد پس لابد است اینکه نظر کند
بقیاس منتج مذکور پس اگر باشد در و مقدمه که مشارک باشد با او مطلوب یا نقیض مطلوب
هر دو جزء پس آن قیاس استثنائی است والا اقترانیست پس لابد است اینکه نظر کند بطرفین مطلوب تا ممیز شود
ونزد او صغری از کبری پس اگر این مشارکت اجزاء است که محکوم علیه است در مطلوب پس این مقدمه
صغری است واگر مشارکة باجزاء است که محکوم به است در مطلوب پس قضیه کبری است پس ضم کرده شود
جزء دیگر از مطلوب بر انچیز دیگر از مقدمه پس تمام شد ند بر اخذ تالیفات اربعه معتبره پس این قیاس
مرکب خواهد بود از قیاس دیگر پس وضع باید کرد جزء دیگر از مطلوب یا جزء دیگر از مقدمه چنانچه وضع
می کردیم طرفین مطلوب را در تقسیم وطلب می کردیم موضوعات را ومحمولات را از برای این طرفین
پس لابد است از اینکه باشد هر یک از جزئین موضوعات ومحمولات را نسبتی بنتی از انچه در قیاس
است والا نخواهد بود نتیج مطلوب پس اگر یافته شد حد مشترک میان ایشان پس حاصل شد
قیاس والا همین عمل می کنم تا حاصل شود نتیج مثلا اگر باشد کل ا ط بیابم ا ب وکل ه ط
پس اگر حاصل شود مر ا را وسطی میان ب و ه پس حاصل می شود مر ا را قیاس منتج والا
لابد است از اینکه باشد آن حاصل را نسبتی بشئی از انچه در قیاس است که اه است مثلا فرض می کنم
آن حاصل را ا د پس حاصل میشود کل د ه پس وضع می کنم ب ود را وطلب می کنم میان ایشان
حد وسطی وهمچنین میکنم تا حاصل شود قیاس منتج مطلوب وسوم بیان طریق تحدید است وارادہ
کرده است مصنف تحدید را تعریف مثل مطلق تا داخل شود حد ورسم وطریق تحدید بر این است که هرگاه که
ارادہ کند طالب تعریف شئی را لابد است از اینکه وضع کند آن شئی را وطلب کند جمیع انچه اعم
از ان شئی است ومحمول میشود بر ان شئی بواسطه وخواه بغیر واسطه وتمیز کند ذاتیات را از عرضیات
باین طریق که انچه بین الثبوت است از برای شئی ذاتی داند وبیابد اورا جنس قریب یا بعید یا فصل
قریب وبعید وانچه بین الثبوت نیست از برای آن شئی عرض داند اورا عام وهمچنین طلب کند
جمیع انچه آن شئی است وتمیز کند ذاتیات از عرضیات باین طریق که ذاتی را فصل قریب

(اصلی)

شود طبع اول او حکما الهیون موخرمی دانستند او را از علوم اخلاق تا آنکه مهذب شود اخلاق او او متعارف درین زمان تاخیر اوست از صرف ونحو بواسطه آنکه اکثر کتب که تصنیف کرده اند در منطق عربی است واین موقوف است بر صرف ونحو

والسابع القسمة والتبويب ليطلب في كل باب ما يليق به

وهفتم از رؤس ثمانیه قسمت علم است باقسام وابواب وفصول وجبرالابد است استحسانا از بیان قسمت تا آنکه طلب کند شارع در هر باب انچه لایق است بان باب وابواب منطق نه است اول ایساغوجی که آن باب کلیات خمس است ومعرف دوم قاطیغوریاس که مقولات عشر است واندافته اند متاخرین از کتاب خود شان بواسطه آنکه بحث می کنند از انشان در الهیات من حیث الوجود پس اکتفا بان کرده اند وثالث قضایاست ورابع قیاس است وخامس برهان است وسادس جدلست وسابع خطابست وثامن شعر است وتاسع سفسطه است وبعضے بدل الفاظ را باب علیحده ساخته اند وگردانیده اند ابواب منطق را ده خبر

الثامن الانحاء التعليمية وهي التقسيم اعني التكثير من فوق والتحليل عكسه والتحديد اي فعل الحد والبرهان اي الطريق الى الوقوف على الحق والعمل به

هشتم از رؤس ثمانیه انحاء تعلیمیه است یعنی طرق تعلیم که مشتمل میشود در تعالیم وطرق تعلیمیه چهار است اول بیان بطریق تقسیم وتقسیم تکثیر است از فوق مثلا آنکه می گویند در صدر کتاب هرگاه اراده کند طالب تحصیل مطلوبے را برهان پس لابد است او را اینکه وضع کند طرفین مطلوب وطلب کند جمیع موضوعات واحد از طرفین مطلوب را وجمیع محمولات هریک ازین طرفین مطلوب را نیز خواه وضع وحمل بواسطه باشد یا بغیر واسطه وهمچنین لابد است اینکه طلب کند جمیع انچه مسلوب است از طرفین یا مسلوبست از احد الطرفین پس نظر کند نسبت طرفین مطلوب یعنی موضوعات ومحمولات پس اگر یافته شود از محمولات موضوع مطلوب انچه موضوعیست مطلوب را پس آن شکل اول است یا انچه محمولست بر محمول مطلوب پس او شکل ثانی است واگر یافته شود از موضوعات موضوع مطلوب انچه موضوعست محمول مطلوب را پس این شکل ثالث است یا انچه محمول است بر مطلوب پس آن شکل رابعست وهریک ازینها بعد از اعتبار شرائط بحسب کیفیت وکمیت است واز ین بیان

نزد او اجمال و آنچه منفصل می شود بعد از ان و سمت علم منطق است که مشتقست از نطق و نطق را گاه اطلاق می کنند بر نطق باطنی که آن ادراک معقولاتست پس لفظ منطق دلالت خواهد کرد باینکه این علم زیاده می کند نطق را بر نطق ظاهری که آن تکلم است پس لفظ منطق معلوم می شود مجملا آنچه مفصل میشود از مسائل منطق

والرابع المؤلف لیکن قلب المتعلم

چهارم از رؤس غایته بیان مؤلف علم است و مدون علم و ضرر الابد است استحسان شارع در علم را بیان مؤلف علم تا کس نشود قلب متعلم او را طالب آن و معلوم کند رتبه کلام او را بواسطه آنکه مختلف میشود در رتبه کلام باختلاف رتبه متکلم و بدون منطق ارسطو است فافهم

والخامس انه من ای علم هو لیطلب فیه ما یلیق به

پنجم از رؤس ثمانیه آنست که بیان کند که آن علم شروع فیه داخل کدام علم است و چه الابد است استحسانا شارع در علم را از ین تا آنکه طلب کند در ان علم مشروع فیه آنچه لایق است با و مثل منطق که داخل در حکم است بر آن کسی که تعریف کرده است حکمت را بخروج نفس الی کلما التمکن فی جانبی العلم و العمل پس نبا برین باید که طلب کند شارع در علم منطق آن چیزی را که موصل باشد بکلمات مذکور و اما نزد آنکس که تعریف کرده است حکمت را بعلم باعیان موجودات علی ما هی علیه فی نفس الامر بقدر الطاقة البشریة منطق داخل نیست در حکم است بواسطه آنکه در منطق بحث می کنند از معقولات ثانیه و معقولات ثانیه اعیان موجودات نیستند درین هنگام منطق داخل در علم منفی نیست بلکه او علم است علیحده که آلة تحصیل جمیع علوم نظریست پس نبا برین باید که طلب کند شارع در انچه لائقست بحال جمیع علوم

والسادس انه فی ای مرتبة هو لیقدم علی ما یجب و یوخر عما یجب

ششم از رؤس ثمانیه آنست که بیان کند که ام مشروع فیه در چه مرتبه است دیگر وجه الابد است استحسانا شارع در علم را بیان مرتبه علم تا آنکه قائم و مقدم دارد این علم را بر ان علمی که واجب است تقدیم این بر ان و موخر دارد علمی را که واجب است تاخیر او از ان علم و منطق ازین جهت که آلة جمیع علوم است مرتبه مقدم داشت بر جمیع علوم لیکن حکماء موخرین میدانستند او را از علوم تعلیمیه مثل نهایة تا آنکه مستقیم

انسان را در روس ثمانیه درین هنگام بمقدمه احبه آگهی خواهد بود که اعانت کند شارع را در تحصیل چیز چنانکه تحصیل کرده شد در حاشیهٔ تسمیه که گاه هست اطلاق میکنند بمقدمه را بر تابعین فی تحصیل الفن

الاول الغرض لئلا یکون النظر فیه عبثا

یعنی اول از روس ثمانیه بیان غرضیست وجه الابد است استحسانا شارع در علم را التصدیق آنچه غرض مرتب و معتد به دران علمست تا آنکه لازم نیاید اینکه باشد طلب او عبث نزد خودش و نزد ناس و غرض از منطق عصمت از خطای در فکرست و غرض آن چیزست که باعث شود بر اقدام فاعل بر فعل و غایت آنچیز نیست که مترتب شود بر فعل و غرض و غایت می تواند بود که متحد بالذات باشند و متغایر بالاعتبار هم چون عصمت از خطای در فکر ازین جهت که باعث اقدام شارع میشود بر تحصیل فن منطق او را غرض میگویند و ازان حیثیت که مترتب است بر تحصیل فن منطق او را غایت می گویند

والثانی المنفعة ما یتشوقه الکل طبعا لینشط فی الطلب و یتحمل المشقة

از روس ثمانیه بیان منفعت است و منفعت آن چیزے ست که شوق پیدا کند با و همه کس از روی طبع وجه الابد است استحسانا شارع در علم را علم منفعت آن چیز که در صدد تحصیل اوست تا آنکه نشاط پیدا کند وقتی که بیابد بعض منافع او را نزد تحصیل او در طالب ما بقی و متحمل شود مشقت را در تحصیل ما بقی تا آنکه مطلوب بتمامه حاصل شود و می تواند بود که منفعت و غرض و غایت متحد بالذات شوند و متغایر بالاعتبار مثل عصمت از خطای در فکر ازان حیثیت که باعث است بر تحصیل فن آنرا غرض می گویند و ازان حیثیت که مرتب است بر تحصیل فن منطق او را غایت می گویند و ازان حیثیت که شوق پیدا می کند با و همه کس منفعت می گویند

والثالث التسمیة وهی عنوان العلم لیکون عنده اجمالا ما یفصله

سوم از روس ثمانیه تسمیه است و تسمیه در لغت بمعنی علامت است و مراد با و اینجا عنوان علم است و عنوان آنچیز است که دلالت کند بر شئی اجمالا هم چون عنوان کتابت که دلالت میکند بر اعلام احوال اجمالی وجه الابد است استحسانا شارع در علم را بیان است تا آنکه بوده باشد

والمقدمات لما یتوقف علیه الشروع بوجه البخرة فرط الرغبة کتعریف العلم وبیان غایته وموضوعه

والمقدمات عطف است بر مبادی یعنی همچنانکه اطلاق می کنند مقدمات را بر آنچه موقوف باشد بر و اصل که شروع که آن تصور بوجه ما است و تصدیق بفائده هم چنین گاه است که اطلاق مے کنند بر ان چیزکه موقوف باشد بر و شروع در علم بوجه خبرت یا بصیرت و فرط رغبت یعنی بسیارے رغبت اما آنچه موقوفست بر و شروع در علم بوجه خبرت و بصیرت مثلا تعریف علی برسم بواسطهٔ آنکه هرگاه کسی داند علم را برسم حاصل میشود نزد او مقدمه یعنی کل ما له مدخل فی ذلک الرسم فهو من ذلک العلم و هرگاه ضم کند باین مقدمه کلیه صغری سهلة الحصول را یعنی هذه المسئلة له مدخل فی ذلک الرسم و چنین گوید هذه المسئلة له مدخل فی ذلک الرسم و کل ما له مدخل فی ذلک الرسم فهو من ذلک العلم نتیجه میدهد فهذه المسئلة من ذلک العلم پس معلوم شد که هرگاه کسے بداند علمی را برسم واقف میشود بر جمیع مسائل او اجمال و شروع او بر وجه خبرت و بصیرت خواهد بود مثلا هرگاه کسی بداند منطق را باینکه عاصم است از خطای در فکر حاصل میشود بر و مقدمه کلیه یعنے کل ما له دخل فی العصمة من الخطاء فی الفکر فهو من المنطق و هرگاه که ضم کند باین مقدمه کلیه صغری سهلة الحصول را او بگوید هذه المسئلة له مدخل فی العصمة من الخطاء فی الفکر و کل ما ل دخل فی العصمة من الخطاء فی الفکر فهو منطق نتیجه می دهد که هذه المسئلة من المنطق پس درین هنگام واقف خواهد بود بر جمیع مسائل منطق مجمل و شروع او بر وجه خبرت و بصیرت نخواهد بود و اما آنچه موقوف علیه شروعست بفرط رغبت مثل بیان غایة علم و مراد تصدیقیست باینکه علم را فائده مستتبه بر و هست یا آنکه طلب او عبث نباشد نزد خودش و می باید که این فائده مفیده باشد تا آنکه طلب او عبث نباشد در عرف و فتور در حدش نشود و بیان موضوع داخل است در ما یتوقف علیه الشروع بوجه البخرة بواسطهٔ آنکه بیان موضوع اگرچه موقوف علیه شروع با صل بصیرة نیست بواسطهٔ آنکه اصل بصیرة حاصل شده است از تعریف برسم اما موقوف علیه بر بادیی بصیرت هست و مراد بخبرة در قول مصنف از اصل خبرتست یا مربادیی خبرة پس بیان موضوع داخل در موقوف علیه بوجه خبرة باشد فافهم

وکان القدماء یذکرون صدر الکتاب ما یسمونه الرؤس الثمانیة

یعنے بودند قدماء از حکما که ذکری می کردند در صدر کتاب پس از شروع در مقصد اشیائی که مینامیدند

وموضوعاتها موضوع العلم بعینه او نوع منه او عرض ذاتی له او مرکب

ومحمولاتها امور خارجة عنها لاحقة بها لذواتها

سوم از اجزای علوم مسائل است و مسائل قضایا ائند که مطلوب می شوند در علم برهان اگر کسی باشد مثل الشکل الثانی یابنده سوم اگر ضروری باشد مثل الشکل الاول نتیج مراین مسائل را موضوعات ومحمولات هست اما موضوعات مسائل یا عین موضوع علم است مثل الکلمة اسم وفعل وحرف کلمه که موضوع علم نحو است اور اعین موضوع مسئله ساخته ایم یا نوع از موضوع علم است مثلا الاسم اما معرب واما مبنی اسم که نوع کلمه است موضوع مسئله ساخته ایم یا عرض ذاتی که موضوع علم است مثل المعرب اما اسم او فعل معرب که عرض ذاتی کلمه است موضوع مسئله ساخته ایم یا مرکب از موضوع علم وعرض ذاتی است مثل الکلمة المعربة اما اسم او فعل که موضوع علم است یا عرض ذاتی او که معرب است موضوع مسئله ساخته یا مرکب از نوع موضوع علم با عرض ذاتی مثل لا المعرب اما منصرف او غیر منصرف اسم که نوع موضوع علم است یا معرب که عرض ذاتی است موضوع مسئله ساخته ایم واما محمولات مسائل امور ی اند خارج از موضوعات مسائل بوسطه آنکه ثابت اند در اغلب از برای موضوعات مسائل برهانی پس بینة الثبوت نخواهند بود از برای موضوعات مسائل وذاتی بین الثبوت است از برای شی پس ایشان ذاتی موضوعات مسائل نباشند پس خارج باشند از موضوعات ومسائل ولاحق می شوند موضوعات مسائل را لذاتها یعنی عرض ذاتی مسائل اند از جهت آنکه بحث نمی کنند در علم از اعراض غریبه چنانچه قبل ازین معلوم شد فافهم

وقد یقال المبادی لما یتبدا به قبل المقاصد

یعنی هم چنانچه اطلاق می کنند مبادی را بر انچه مذکور شد گاه است که اطلاق می کنند بر ان چیزی که مذکور شود در ابتدای کلام پیش از شروع در مقصود از علم خواه آن چیز از مبادی تصوریه باشد یا تصدیقیه یا مقدماتی باشد که موقوف باشد بر ایشان اصل شروع باشد وشروع بروجه بصیرت یا نحو این پس مبادی باین معنی اعم باشد از معنی اول

موضوع از مبادی تصدیقیه نیست حقیقة چنانچه شیخ در شفا تصریح کرده است باینکه مبادی تصدیقیه مقدماتی اند که جزو قیاس واقع شده باشند و چون شدة احتیاج هست بتصدیق بوجود موضوع هم چون مقدماتی که جزو قیاس اند شیخ تصدیق بوجود موضوع را از مبادی تصدیقیه شمرده مجاز اند آنکه مبادی تصدیقیه است حقیقة و قول مصنف

ومقدمات بنیة او ماخوذة یبتنی علیها قیاسات العلم

ناظر است در اینکه تصدیق بوجود موضوع از مبادی تصدیقیه نیست و تصریح کرده است باین معنی در شرح تهذیب و بعضے دیگر گفته اند که مراد نفس موضوع علم است و اینکه گفته اند

والمسایل وهی قضایا تطلب بالبرهان فی العلم

مراد ایشان آنست که والمسائل محمولات القضایا المنبتة الی موضوعاتها یعنی مسایل محمولات قضایا اند که نسبت داده شده باشد بموضوعات ایشان و درین هنگام موضوعات جزو مسایل نیستند پس تواند ایشان را جزو علیحده شمردن و المبادی وهی حدود الموضوعات و اجزائها و اعراضها و مقدمات بنیة او ماخوذة یبنی علیها قیاسات العلم جزو ثانی از اجزاء علوم مبادی است مبادی تصوری می باشد و مبادی تصدیقی می باشد اما تصوری حدود موضوعاتست یعنی تفاریق موضوعات علوم که موصل شود تصور موضوعات همچنانکه می گویند در علم طبیعی الجسم هو الجوهر القابل الابعاد و حدود و اجزاء موضوعات علوم است چنانچه می گویند در علم طبیعی الصورة ما یکون الشئ بها بالفعل و حدود اعراض ذاتیه موضوعات علوم است چنانکه می گویند در علم طبیعی الزمان مقدار الحرکة و زمان عرض ذاتی جسم است و اما مبادی تصدیقیه یا مقدمات بینه اند چنانکه می گویند در هندسه المقادیر المتساویة لشئ واحد متساویة و یا المقدمات جزئیه است که ماخوذ اند در برهان و بنیتی هست بر ایشان قیاسات علم پس اگر اذعان می کند بایشان متعلم بحسن ظن مے ماند ایشان را اصول موضوعیه هم چو قول مهندس الناان تصیل بین نقطتین خط مستقیم و اگر اذعان مے کند بایشان انکار و شک مے ماند ایشان را مصادرات چون قول مهندس لنا ان نرسم علی کل نقطة و علی کل بعد دائرة و المسایل وهی قضایا یطلب بالبرهان فی العلم

واما سفسطی یتالف من الوهمیات والشبهات

یعنی قیاس یا وهمیست و این مولف می باشد از وهمیات و شبهات و وهمیات قضایای اند کاذب که حکم می کند وهم در انسان در غیر امور محسوسه بمثل کل موجود مشابه الیه و چیز اقید کردیم باینکه غیر محسوس باشند بواسطه آنکه حکم وهم در محسوسات کاذب نیست همچنانکه حکم می کند بحسن صنا و قبح شهوا و شبهات قضایای اند کاذب شبیه بصادق مثلا انیکه می گوئیم فرس را که منقوش است برجدار انیکه او فرس است و فرس ضحیا است نتیجه می دهد که انصورت ضحیا است

فصل اجزاء العلوم وهی الموضوعات وهی التی یبحث فی العلم من اعراضها الذاتیه

خاتمهٔ کتاب در اجزای علوم است و اجزای علوم سه چیز است موضوعات علوم موضوع هر علم انست که بحث کنند دران علم از اعراض ذاتیه او و تفصیل این گذشت در صدر کتاب و اینجا اشکالی هست و اشکال انست که آیا مراد بموضوع که جزء علم دانسته اند نفس موضوع علم است یا تصور موضوعست یا تصدیق بموضوع موضوعست با تصدیق بموجود موضوعست نمی تواند بود که مراد نفس موضوع علم باشد بواسطه آنکه نفس موضوع جزء مسئله است اور اجزء علیحده دانستن وجهی ندارد و نمی تواند بود که مراد تصور موضوع باشد بواسطه آنکه تصور موضوع علم از مبادی تصوریه است چنانکه خواهد گفت

والمبادی وهی حدود الموضوعات و اجزائها و اعراضها

و نمی تواند بود که مراد تصدیق بموضوعیه موضوع باشد بواسطه آنکه تصدیق بموضوعیه موضوع از مقدمه است و مقدمه خارج علم است و نمی تواند بود که مراد تصدیق بوجود موضوع باشد بواسطه آنکه تصدیق بوجود موضوع از مبادی تصدیقیه است چنانچه مشیخ تصریح کرده است بآن در شفا پس آنرا جزوی علیحده اعتبار کردن وجهی ندارد و جواب گفته اند که می تواند بود که مراد تصور باشد بانفس موضوع یا تصدیق بوجود و اعتبار ایشان جزء علیحده بواسطه فرید اهتمام باشد شان ایشان و بعضی دیگر گفته اند که مراد تصدیق بوجود موضوع است و تصدیق بوجود

افاده علیه حکم می کند در دافع ازین جهت او را برهان لمی می گویند مثل زید متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط محموم فزید محموم که استدلال کرده ایم بتعفن اخلاط بر حمی زید و تعفن اخلاط علته ثبوت حمی است از برای زید در ذهن و این ظاهر است و در خارج نیز بواسطه آنکه زید والا متعفن الاخلاط می شود بعد ازان محموم می شود پس تعفن اخلاط علته حمی باشد در خارج و الا فانی یعنی اگر حد اوسط با علته او نسبت را در ذهن علت او نسبت در خارج این برهان را برهان انی می گویند بواسطه آنکه انیه بمعنی تحقق است و چون این برهان افاده تحقق نسبت می کند در خارج ازین جهت او را برهان این می گویند مثل زید محموم وکل محموم متعفن الاخلاط فزید متعفن الاخلاط استدلال کرده ایم بحمی بر متعفن الاخلاط و حمی افاده ثبوت تعفن اخلاط می کند مر زید را در خارج و افاده لمیت او نمی کند و این ظاهر است ++

واما جدلی یتالف فی المشهورات والمسلمات

یعنی قیاس جدلی است و او مؤلف می باشد از مشهورات و مسلمات و مشهورات قضایای اند که عقل حکم کند در ایشان بواسطه شهوت و اعتراف ناس مثل العدل حسن و مسلمات قضایای اند که مسلم می دارند از خصم و بنای نهند کلام را بر ایشان از جهت دفع خصم خافهم وتفکر

واما خطابی یتالف من المقبولات والمظنونات

یعنی قیاس خطابی است و او مؤلف است از مقبولات و مظنونات و مقبولات قضایای اند که اخذ می کنند از ان کسانی که ناس را اعتقادی هست بایشان مثلا بنیا و اولیا و مظنونات قضایای اند که حکم کرده می شود در ایشان حکمی راجح یا تجویز نقیض مثل فلان یطوف باللیل وکل من یطوف باللیل فهو سارق ففلان سارق

واما شعری یتالف من المخیلات

یعنی قیاس شعری است و آن مؤلف است از قضایای که مخیل می شوند پس متاثر می شود از ایشان نفس پس رغبت پیدا می کند مثلا هر گاه گوئیم الخمر یاقوتة سیالة منطبخ می شود نفس و رغبت پیدا می کند شرب او و هر گاه گوئیم العسل مرة علته تقبض می شود نفس و تنفر می شود

والحدسیات والمتواترات والفطریات

یعنی اصول یقینیات بدیهیاتست بواسطه آنکه یقینیات باید بهیات اند با نظریات ونظریات می باید که منتهی شوند ببدیهیات تا لازم نیاید دور یا تسلسل پس اصل یقینیات بدیهیات خواهد بود وبدیهیات شش اند اول اولیاتست واولیات قضایای اند که عقل حکم کند در ایشان بمجرد تصور طرفین ونسبت مثل الکل اعظم من الجزء هرگاه عقل تصور کند کل را وتصور کند اعظم من الجزء را ونسبت وهد اعظم من الجزء را بکل حکم می کند بانیکه کل اعظم از جزءست وثانی مشاهداتست ومشاهدات قضایا اند که حکم کرده شود در ایشان بواسطه حس وحس اگر ظاهر است این قضایای را حسیات می گویند مثل الشمس مضیئة والنار محرقة واگر حس باطن ست این قضایا را وجدانیات می گویند مثل ان لنا خوفا وغضبا وثالث تجربیاتست وتجربیات قضایای اند که حکم کند در ایشان عقل بواسطه تکرر مشاهده مثل المسهل نافع مثلا ورابع حدسیاتست وحدسیات قضایای اند که حکم کرده شود در ایشان بواسطه حدس وحدس بسرعت انتقالی ست از مبادی بمطلوب مثل نور القمر مستفاد من نور الشمس لاختلاف تشکلاته النوریة بسبب اختلاف اوضاع الشمس قربا وبعدا بواسطه آنکه منتقل می شود از این مبادی بمطلوب بی آنکه بهیأت قیاس واقع شود وخامس متواتراتست ومتواترات قضایای اند که عقل حکم می کند در ایشان بواسطه سماع از جماعتی که عقل محال می داند وهوافق ایشان در کذب مثل وجود مکه وذوالهاشمة فاو تیقنا سادس فطریاتست وفطریات را قضایای قیاساتها معها می گویند وفطریات قضایای اند که حکم کرده می شود در ایشان بواسطه آنکه غائب نمی شود آن واسطه از ذهن زود تصور اطراف مثلا آنکه اربعه زوج است بواسطه آنکه منقسم است بمتساویین وانقسام متساویین غائب نمی شود از ذهن تردد تصور اربعه وزوج

ثم ان کان الاوسط مع علیته للنسبة فی الذهن علة لها فی الواقع فلمی والا فانی

یعنی حد اوسط می باید که علة نسبت باشد در ذهن پس اگر باعلت او نسبت را در ذهن علیه نسبت نیز هست در واقع این برهان را برهان لمی می گویند بواسطه آنکه لمیه بمعنی علیه است وچون برهان

واثبات علة مشترک مر حکم را و این را بیان کرده اند بطریق مختلفه و عمده در طرق او دور است و تردید
و اشارت کرده است باین ها در قول خود که

والعمدة فی طریقة الدوران والتردید

یعنی عمده در طریق علة مشترک مر حکم را دوران و تردید است و دوران ترتیب حکم است در وصف وجود
او عدما مثل ترتیب حرمة خمر اسکار خمر بواسطه آنکه هرگاه که مرتفع می شود حرمت نیز برطرف می شود و
چون که حرمت خمر مترتب است بواسطه بر اسکار و وجود او عدما پس ثابت نیز حرام باشد بواسطه آنکه
اسکار نیز در و متحقق است پس جزئیه در و نیز متحقق خواهد بود و دوران نیز مفید ظن است بواسطه آنکه شاید
که اسکار در خمر بسبب حرمة او شود بواسطه شرطی باشد که آن شرط مفقود باشد و نیابد با وجود یکه ثابت باشد
در نیابد و تردید بیان جمع اوصاف اصل است و ابطال بعض تا معین باشد باقی از برای علة
مشترک مثلا هرگاه گوئیم حرمة خمر یا از جهت آنست که ملون باین لون مخصوص است یا از جهت آنست
متحد از عنب است یا از جهت که کف می کند یا از جهت اسکار است از جهت آن سه وصف اول
نمی تواند بود و این ظاهر است پس معین که از جهت اسکار باشد و اسکار در نیابد نیز است پس نیابد
نیز حرام باشد و تردید نیز است پس نیابد نیز حرام باشد و تردید نیز مفید ظن است چنانکه معلوم شد

فصل القیاس امابرهانی یتالف من الیقینات

همچنانکه بر منطقی واجب است نظر کردن در صورت قیاس همچنین واجب است بر او نظر کردن
در مادهٔ قیاس تا ممکن باشد او را احتراز از خطا از جهت صورت و ماده و چون فارغ شد مصنف
از بیان صورت قیاس شروع کرد در بیان مادهٔ قیاس و گفت که القیاس امابرهانی
یتالف من الیقینات یعنی قیاس یا برهانست که مولف از یقینات است و یقین اعتقادی
است جازم ثابت مطابق واقع جازم گفتیم ظن بدر رفت بواسطه آنکه ظن احتمال نقیض دارد
و جازم نیست که احتمال نقیض نداشته باشد و ثابت گفتیم اعتقاد مقلد تشکیک بدر رفت بواسطه
آنکه اعتقاد مقلد تشکیک مشکل زایل میشود و ثابت نیست که تشکیک زایل نشود و مطابق واقع
گفتیم جهل مرکب بدر رفت و اصولها

و اصولها الاولیات والمشاهدات والتجربیات

والحدسیات

پس قضیه موجبه مطلقه عامه باطل باشد پس نقیض او صادق باشد و این قیاس اقترانست پس معلوم شد که مرجع و مآل قیاس خلق باقترانی و استثنائی می گردد

فصل الاستقراء و تصفح الجزئیات لاثبات حکم کلی

چون فارغ شد از بحث قیاس شروع کرد در بحث استقراء و تمثیل و استقراء را مقدم داشت بواسطه آنکه گاه هست که مفید یقین هست مثلا استقراء تام و استقراء تصفح جزئیات هست یعنی تتبع جزئیات از برای اثبات حکم کلی می تواند بود که صفت حکم باشد یعنی استقراء تتبع جزئیات از برای اثبات حکمی که آن حکم کلی هست می تواند بود که مضاف الیه حکم باشد یعنی از برای حکم که هر کلی راست و اعتراض کرده اند که استقراء استدلال هست بحال جزئی بر حال کلی چنانچه مذکور شد قبل ازین به تصفح جزئیات جواب گفته اند که مسامحه کرده است و مراد آنست که استقراء استدلالیست که منتج است از تصفح جزئیات او استقراء بر دو قسم است تام و ناقص استقراء تام تتبع جمیع جزئیات است از برای اثبات حکم کلی و آن مفید یقین است مثلا هرگاه جزئیات حیوان منحصر باشد در انسان و فرس و بقر و غنم و هر یک از انسان و فرس و بقر و غنم جسم باشند از ینجا حاصل می شود یقین باینکه هر حیوان جسم است مثلا می گوئیم هر حیوان یا انسان است یا فرس یا بقر یا غنم و هر یک از انسان و فرس و بقر و غنم جسم اند پس هر حیوان باشد جسم باشد و این را قیاس مقسم نیز می گویند بواسطه آنکه محمول مقدمه او مفهوم هر دو و استقراء ناقص تتبع اکثر جزئیات است از برای اثبات حکم کلی و این مفید ظن است بواسطه آنکه متوانند بود که جزئی پیدا شود که تتبع او نکرده باشیم و حکم از برای او ثابت باشد مثلا گوئیم هر حیوان در حالة المضغ مگر اسفل می جنباند بواسطه آنکه اکثر حیوان که تتبع کرده ایم چنین اند پس همه چنین باشند

والتمثیل هو بیان مشارکة جزئی لآخر فی علة الحکم لیثبت فیه

و تمثیل بیان مشارکت جزئی است مر جزئی دیگر را در علة حکم تا ثابت شود این حکم در آن جزئی و جزئی اول را فرع می گویند و جزئی ثانی را اصل و مشترک را علة می گویند و لابد هست در اثبات حکم در جزئی فرع از اثبات سه چیز اثبات حکم در اصل مثلا اثبات حرمة در خمر و این ظاهر هست مبین و اثبات اشتراک علة حکم در فرع مثلا اثبات اسکار در نبیذ و این نیز ظاهر هست تجریه

واستثنائی نتیجه مے دہد از حقیقه وضع هریک رفع دیگری مثل مانعة الجمع و مانعة الجمع آنست که حکم دو سر
کرده باشند بتنافی در نسبت در صدق یعنے هریک دیگری صادق نباشد پس از وضع هریک رفع
دیگرے لازم می آید بواسطه آنکه هرگاه یکی باشد دیگری نمی تواند بود بواسطه آنکه مانعة الجمع است
واما از رفع هریک وضع دیگری لازم نمی آید چه شاید که دریک شئی هیچ کدام ازین دو نسبت نباشد
وچون حکم کرده ایم در دو حقیقه بتنافی دو نسبت در صدق پس از وضع هریک لازم خواهد آمد رفع
دیگرے مثل مانعة الجمع و رفعه کمانعة الخلو واز رفع هریک وضع دیگرے لازم می آید هم چنین مانعة الخلو
و مانعة الخلو آنست که در و حکم کرده باشند بتنافی دو نسبت در کذب یعنے دریک شئی نمی تواند بود که
این هر دو نسبت نباشند دائما دمی باید که یکے ازین دو نسبت باشد پس از رفع هریک وضع دیگرے
لازم آید بواسطه آنکه نمی تواند بود که خالی ازین دو نسبت باشد واما از وضع هریک رفع دیگری لازم
نمے آید بواسطه آنکه می تواند بود که هر دو نسبت جمع شوند وچون حکم کرده ایم در حقیقت بتنافی دو نسبت در کذب
نیز پس رفع هریکی مستلزم وضع دیگری است مثل مانعة الخلو

وقد تخلص باسم قیاس الخلف وهو ما یقصد به اثبات المطلوب بابطال نقیضه ومرجعه الی استثنائی واقترانی

وتحقق مخصوص مے شود باسم قیاس خلف آن چیزے که مقصود باشد باو اثبات مطلوب یا بطال
نقیض او ومرجع او باستثنائی واقترانی مے گردد بواسطه آنکه می گوئیم مثلا هرگاه صادق باشد
سالبه کلیه ضروریه صادق است در عکس او سالبه کلیه دائمه بواسطه آنکه اگر صادق نباشد سالبه
کلیه دائمه در عکس سالبه کلیه ضروریه نقیض او که موجبه جزئیه مطلقه عامه است صادق خواهد بود و
تالی که در صدق موجبه جزئیه مطلقه عامه است باطل پس مقدم که عدم صدق سالبه کلیه دائمه است
باطل این قیاس استثنائی است واما قیاس اقترانی آنست که در بیان بطلان تالی مذکور میشود
باین طریق که می گوئیم صدق موجبه جزئیه باطل است بواسطه آنکه هرگاه که با اصل قضیه که سالبه
کلیه ضروریه است ضم می نمائیم نتیج محال است مثلا می گوئیم بعض ب ج بالفعل ولا شئی من ج ب
بالضرورت نتیجه می دهد بعض ب لیس ب بالضرورت واین محال از اصل قضیه نیست بواسطه
آنکه مفروض الصدق است واین هیئت شکل نیست بواسطه آنکه ظاهر الانتاج است پس باید
که از موجبه جزئیه مطلقه عامه پس او مستلزم محال باشد وهرچه مستلزم محال است باطل

نقیض

باشد مثل کلما کان زید انسانا کان حیوانا وکل حیوان اما اینکون ناطقا او غیر ناطق فکلما کان زید انسان کان ناطقا او غیر ناطق

وینعقد فیه الاشکال الاربعة وفی تفصیلها طول

وسنعقد می شود در ان احتمالات اشکال اربعه و در تفصیل آن طولی هست فارجع الی المطولات

فصل القیاس الاستثنائی ینتج من المتصلة وضع المقدم ورفع التالی

وچون فارغ شد مصنف از بحث اقترانی خواه حملی وخواه شرطی شروع کرد در بحث استثنائی که نتیجه ماهیته او مادة در قیاس مذکور باشد پس استثنائی مرکب از یک شرطیه و یک حملیه باشد پس نتیجه ماهیت دران قیاس مذکور باشد یا اینکه یکی ازین دو حملیه باشد و هرگاه که چنین باشد دور لازم می آید بواسطه آنکه دانستن مقدمتین موقوف بر دانستن نتیجه است بواسطه آنکه نتیجه یکی از مقدمتین است ودانستن نتیجه موقوف است بر دانستن مقدمتین بواسطه آنکه اول مقدمتین را ترتیب می کنند بعد ازان نتیجه حاصل می شود اما هرگاه که یک جزء آن شرطیه باشد و این نتیجه جزء آن شرطیه باشد دور لازم نمی آید بواسطه آنکه درین صورت حکم نتیجه که مذکور ست در قیاس نیست و این قیاس استثنائی نتیجه می دهد در از متصله وضع مقدم وضع تالی و رفع تالی رفع مقدم اگرچه درین صورت چهار احتمال هست وضع مقدم که نتیجه دهد وضع تالی و وضع تالی که نتیجه دهد وضع مقدم و رفع مقدم که نتیجه دهد رفع تالی و رفع تالی که نتیجه دهد رفع مقدم اما دو احتمال که تالی وثالث باشد نتیجه نمی دهد و دو احتمال دیگر نتیجه می دهد اما آن دو احتمال که نتیجه نمی دهد وضع تالی نتیجه وضع مقدم بواسطه آنکه تالی لازم است واز وضع لازم وضع ملزوم لازم نمی آید چه شاید که لازم اعم بوده باشد و رفع مقدم نتیجه رفع تالی نمی دهد بواسطه آنکه می تواند بود که تالی اعم بوده باشد واز رفع اخص رفع اعم لازم نمی آید واما وضع مقدم چرا نتیجه وضع تالی می دهد بواسطه آنکه تالی لازم مقدم است واز وضع ملزوم وضع لازم لازم می آید و رفع تالی نتیجه رفع مقدم می دهد بواسطه آنکه تالی لازم است واز رفع لازم رفع ملزوم لازم می آید

والحقیقة وضع کل مانعة الجمع ورفعه کمانعة الخلو

بین الاخصین است چنانکه گذشت و هرگاه که صغری ضروریه باشد و کبری ممکنه مثل کل انسان حیوان بالضرورة و لاشئ من الحجر بحیوان بالامکان میان ایشان همین منافات ست بواسطه آنکه نسبت وصف اوسط بوصف اکبر در ممکنهٔ عامه کبری امکان سلب است و ضرورت ایجاب و امکان سلب منافی اند و هرگاه که صغری ممکنه باشد و کبری ضروریه همین منافات متحقق خواهد بود چه نسبت وصف اوسط بوصف اکبر در کبری موجبهٔ ضروریه ضرورت ایجاب است و نسبت وصف اوسط بذات اصغر در صغری سالبه ممکنهٔ سلب است و ضرورت ایجاب و امکان سلب منافی اند و نیز هرگاه که صغری ممکنه باشد و کبری مشروطه عامه را باشد وطهٔ خاصه همین منافات ست زیرا که نسبت وصف اوسط بوصف اکبر در مشروطهٔ موجبهٔ کبری ضرورت ایجاب خواهد بود و نسبته وصف اوسط بذات اصغر در ممکنهٔ سالبهٔ صغری امکان سلب خواهد بود و ضرورت ایجاب و امکان سلب منافی اند اگر سوال کنند که لازم می آید انکه منافات در ضرب خامس و سادس شکل رابع نیز می باید آنکه شرط این معنی در انها معلوم نیست جواب گوئیم که سخن در جای است که اوسط در هر دو مقدمه منسوب یعنی محمول واقع شده باشد و اکبر و اصغر منسوب الیه یعنی موضوع و این منحصر است در شکل ثانی

فصل الشرطی من الاقترانی اما ان یترکب من متصلتین او منفصلتین او حملیة و متصلة او حملیة و منفصلة او متصلة و منفصلة

چون مصنف فارغ شد از اقترانی حملی پس شروع کرد در اقترانی شرطی و اقترانی شرطی انست که مرکب از حملیات صرف نباشد اعم از انکه هر دو شرطیه باشند و یا یکی حملیه باشد و دیگری شرطیه پس درین صورت قیاس اقترانی شرطی پنج احتمال پیدا می کند مرکب از متصلتین مثل کلما کان زید انسانا کان حیوانا و کل کان حیوانا کان جسما فکلما کان زید انسانا کان جسما یا مرکب از منفصلتین باشد مثل هذا العدد اما ان یکون فردا او زوجا و الزوج اما ان یکون زوج الزوج او زوج الفرد و هذا العدد اما ان یکون فردا او زوج الزوج او زوج الفرد یا مرکب از حملیه و متصلة باشد مثل زید انسان و کلما کان زید انسان کان حیوان فزید حیوان یا مرکب از حملیه و منفصلة باشد مثل کم المنفصل عدد و کل عدد اما ان یکون زوجا او فردا فکم المنفصل اما ان یکون زوجا او فردا یا مرکب از متصلة و منفصلة

بوصف اکبر است بالنسبة وصف اوسط بذات اصغر یعنی نسبتی که وصف اوسط را یعنی مفهوم اوسط را
بذات اصغر باشد منافی نسبتی باشد که وصف اوسط را بوصف اکبر هست ومراد از منافات نسبة
وصف اوسط بذات اصغر یا نسبت وصف اوسط بوصف اکبر منافات باعتبار جهة است واین
مسایل شکل ثانی هست بواسطه آنکه شکل ثانی باعتبار جهت این منافات دارد بواسطه آنکه قبل از ین
در شکل ثانی شرط کرده شد باعتبار جهة که صدق دوام در صغری می باید با انعکاس سالبه کبری
وهرگاه که صدق دوام در صغری باشد صغری ضروریه خواهد بود یا دائمه ودائمه اعم از ضروریه است
پس هرگاه که صغری دائمه باشد کبری غیر ممکنتین که حکم دیگر دارد هرچه باشد می تواند بود پس
درین صورت اعم کبریات مطلقهٔ عامه باشد ومیان دائمه ومطلقهٔ عامه مخالف درکیف این منافات
هست مثلاً هرگاه که گوئیم کل انسان حیوان دائما ولاشئ من الحجر بحیوان بالفعل که صغری موجبهٔ
کلیهٔ دائمه باشد وکبری موجبهٔ کلیهٔ مطلقهٔ عامه ودر موجبهٔ کلیهٔ دائمه نسبت وصف اوسط که محمول
صغری است بذات اصغر که موضوع صغری است دوام ایجاب خواهد بود ودر سالبهٔ کلیهٔ فعلیه
نسبت وصف اوسط که محمول کبری است بوصف اکبر که موضوع کبری است فعلیهٔ سلب خواهد بود
وفعلیهٔ سلب منافی دوام ایجاب است وهرگاه که میان اعم صغریات واعم کبریات این منافات
یافته شد میان باقی صغریات وکبریات نیز این منافات خواهد بود زیرا که منافات بین الاعمین
مستلزم منافات بین الاخصین است وهرگاه که کبری یکی از قضایا سته منعکس السوالب باشد
وصغری هر قضیه که غیر ممکنتین باشد منافات می تواند بود بواسطهٔ آنکه در انعکاس سالبهٔ کبری
اعم منعکس عرفیهٔ عامه است واعم از جمیع صغریات غیر ممکنتین مطلقهٔ عامه است ومیان مطلقهٔ
عامه وعرفیهٔ عامه همین منافات است اگرچه در اصل میان ایشان منافات نیست بواسطه آنکه
در مطلقهٔ عامه موجبه مثلا فعلیهٔ ایجاب است در وقتی از اوقات ذات ودر عرفیهٔ عامه سالبهٔ
دوام سلب مادام الوصف وفعلیهٔ ایجاب مادام الذات منافات نیست اما منافات میان نسبة
وصف اوسط بوصف اکبر ونسبة وصف اوسط بذات اصغر هست بواسطه آنکه نسبة وصف اوسط
بوصف اکبر در عرفیهٔ عامه دوام سلب است ونسبت وصف اوسط بذات اصغر سلب دوام
است ودر مطلقهٔ عامه فعلیهٔ ایجاب است ومیان دوام سلب وفعلیهٔ ایجاب منافات هست
وهرگاه که میان اعم صغریات واعم کبریات این منافات یافته شود میان باقی صغریات
وکبریات نیز همین منافات خواهد بود زیرا که منافات بین الاعمین مستلزم منافات

یا حمل اوسط بر اکبر و در دو ضرب اول که صغری موجبهٔ کلیه باشد و کبری موجبهٔ کلیه و صغری موجبهٔ کلیه و کبرے موجبهٔ جزئیه است هم ملاقات اوسط با اصغر بالفعل است و هم حمل اوسط بر اکبر هست و قصورے لازم نمی آید چه این هر دو تردید بر سبیل منع خلو است یعنی قیاس منتج خالی از احد الامرین نمی تواند بود و می باید که جامع هر دو امر باشد و بعضے اعتراض کرده اند که چرا مع ملاقاته للاصغر بالفعل او حمله علی الاکبر گفت و نگفت او للاکبر با آنکه احضر بود جواب آنکه مراد از حمل بر اکبر آنست که اکبر موضوع واقع می شود و اوسط محمول و هرگاه ملاقات با اکبری گفت اعم ازین می شد که اکبر موضوع واقع شود یا محمول لازم می آید که در بعضے جا ها که اوسط موضوع کبرے واقع شده باشد مثل شکل اول که اوسط موضوع کبرے موجبهٔ کلیه واقع می شود مثلاً هرگاه که صغری اوسالبه باشد نتیجه دهد چه عموم موضوعیة اوسط با ملاقات اوسط با اکبر در و متحقق است و حالانکه شکل اول هرگاه صغری اوسالبه باشد نتیجه نمی دهد پس ازین جهت مع او حمله علی الاکبر گفت

و اما من عموم موضوعیة الاکبر مع الاختلاف فی الکیف

یعنے ناچار است قیاس منتج را یکی از دو شرط با عموم موضوعیة اوسط با احد قیدین چنانچه مذکور شد با عموم موضوعیة اکبر یعنے آنکه اگر موضوع واقع شده باشد و عموما باین معنے که حکم بر جمیع افراد اکبر شده باشد باین طریق که اکبر موضوع کبرے باشد و این کبری قضیهٔ کلیه باشد و این مسایل جمیع ضروب شکل ثانی است زیرا که در شکل ثانی اوسط محمول هر دو مقدمه می شود پس اگر موضوع کبرے باشد و کلیهٔ کبرے در شکل ثانی شرط است پس عموم موضوعیة اکبر باشد و شامل دو ضرب شکل رابع نیز هست یعنی ضرب خامس که صغری موجبهٔ جزئیه و کبرے سالبهٔ کلیه باشد و ضرب سادس که صغرے سالبهٔ جزئیه و کبرے موجبهٔ کلیه باشد و این شرط که مذکور شد با عتبار کمیة بود و اما با عتبار کیفیت شرطی دارد که امن اختلاف در کیف هست و این اشاره هست باختلاف مقدمتین در کیف در ضرب ثانی و در دو ضرب شکل رابع که مذکور شد

مع منافاة نسبة وصف الاوسط الی وصف الاکبر لنسبته الی ذات الاصغر

و با عموم موضوعیة اکبر و اختلاف در کیف شرط ثانی است و آن منافات نسبة وصف اوسط

پس عموم موضوعیۃ اوسط باشد وشامل جمیع ضروب شکل ثالث نیز باشد بواسطہ آنکہ اوسط در شکل ثالث موضوع بمقدمتین واقع می شود وکلیۃ احدی المقدمتین شرط است در شکل ثالث پس عموم موضوعیۃ اوسط باشد وشامل شش ضرب شکل رابع نیز باشد بواسطہ آنکہ در شکل رابع حد اوسط موضوع صغری می شود ودر شش ضرب او نیز کلیۃ صغری ہست پس عموم موضوعیۃ اوسط باشد در ہر شش ضرب اول کہ صغرے موجبۂ کلیہ وکبرے موجبۂ کلیہ وضرب ثانی کہ صغری موجبۂ کلیہ وکبرے موجبۂ جزئیہ وضرب ثالث کہ صغرے سالبۂ کلیہ وکبرے موجبۂ کلیہ وضرب رابع کہ صغری موجبۂ کلیہ وکبری سالبۂ کلیہ وضرب سابع کہ صغرے موجبۂ کلیۂ وکبرے سالبۂ جزئیۂ وضرب ثامن کہ صغری سالبہ کلیہ وکبرے موجبۂ جزئیہ ہست

مع ملاقاتہ للاصغر بالفعل او حملہ علی الاکبر

ودرین قیاس منتج ہمین عموم موضوعیت اوسط کافی نیست بلکہ با عموم موضوعیت اوسط با اصغر بالفعل مے باید با حمل اوسط بر اکبر یا ملاقات اوسط با اصغر اعم ازانست کہ اوسط محمول واقع شود یا موضوع بواسطہ آنکہ ملاقات بمعنی اتحاد است یعنی توان گفت کہ اینہی انست یا آن انست واین اشارہ است بایجاب صغری وملاقات اوسط با اصغر بالفعل گفت یعنی صغری مطلقہ عامہ باشد واین شامل جمیع ضروب شکل اول ہست بواسطہ آنکہ شکل اول صغری اش ہم موجبہ می باشد وہم فعلیہ ودر شکل اول ملاقات اوسط با اصغر باین طریق ہست کہ اوسط محمول اصغر است شامل جمیع ضروب شکل ثالث نیز ہست زیرا کہ در شکل ثالث ملاقات با اصغر ہست بالفعل زیرا کہ شرط است کہ اصغر او ہم موجبہ وہم فعلیہ باشد وملاقات درینجا باین طریق ہست کہ اوسط موضوع صغرے واقع شدہ است وشامل چہار ضرب شکل رابع ہست کہ صغری اش موجبہ باشد زیرا کہ ملاقات او با اصغر ہست واین ملاقات بالفعل ہست زیرا کہ شرط کردہ اند کہ در شکل رابع قضیہ ممکنہ مستعمل نشود بلکہ ہر دو مقدمہ او فعلیہ باشند لیکن شامل دو ضربی کہ صغری او سالبہ باشد زیرا کہ دران صورت ملاقات اوسط با اصغر ہست بواسطہ آنکہ از ملاقات اتحاد فہم می شود ودر صورتی کہ صغری اشان سالبہ باشد سلب اتحاد خواہد بود واین در ضرب ثالث ہست کہ صغری سالبۂ کلیہ باشد وکبری موجبۂ کلیہ ودر ضرب ثامن ہست کہ صغری سالبۂ کلیہ وکبری موجبۂ جزئیہ اگرچہ درینصورت ملاقات اوسط با اصغر نیست اما حمل اوسط بر اکبر ہست زیرا کہ کبری موجبہ ہست ودرین ہر دو عموم موضوعیۃ اوسط واقع شدہ است پس درین دو ضرب شکل رابع عموم موضوعیۃ اوسط باشد

و در شکل ثانی شرط است اختلاف در کیف پس عکس صغری در ایشان نرود و اما در ضرب سابع و ثامن بواسطه آنکه کبری ایشان جزئیه است و در شکل ثانی کلیه کبری میباید پس عکس صغری در ایشان نیز نرود

او الثالث لعاکس الکبری

یا اثبات می کنم انتاج ضروب شکل رابع بر و شکل ثالث باینکه کبری اصل را عکس می کنم و عاکس کبری در ضرب اول و ثانی و رابع و خامس و سابع جاری است و در غیر اینها جاری نیست اما در ضرب اول و ثانی مثل کل ب و کل اب یا کل ب ج و بعض اب فبعض ج ا بواسطه آنکه عکس کنم کل اب را یا بعض اب را ببعض ب ا و می گوئیم کل ب ج و بعض ب انتیجه می دهد بعض ج ا و هو المطلوب و اما در ضرب رابع و خامس مثل کل ب ج یا ببعض ب ج و لاشئی من اب فبعض ج لیس ا بواسطه آنکه عکس می کنم کبری اصل را که لاشئی من اب است بلاشئی من ب ا و می گوئیم کل ب ج یا ببعض ب ج و لاشئی من ب انتیجه دهد بعض ج لیس ا و هو المطلوب و اما در ضرب سابع مثل کل ب ج و بعض الیس ب فبعض ج لیس ا بواسطه آنکه کبری اصل را که بعض الیس ب است عکس می کنم ببعض ب لیس ا بواسطه آنکه یکی از خاصتین است و می گوئیم کل ب ج و بعض ب لیس انتیجه می دهد بعض ج لیس ا و هو المطلوب و اما آنکه در باقی ضروب که ان ضرب ثالث و ثامن است نمی رود و بواسطه آنکه صغری این ضروب سالبه است و صغری شکل ثالث می باید که موجبه باشد پس کبری در باقی ضروب نرود

وضابطه شرایط الاربعة انه لابد اما من عموم موضوعیتها الاوسط

چون مصنف اشکال اربعه را باشروط بتفصیل ذکر کرده خواست که مجمل بیان کند در باب قیاس منتج که هرگاه شخصی آنرا ملاحظه کند بی ملاحظه شروط اشکال بداند که این قیاس منتج است یا نه و این را ضابطه نام نهاده بواسطه آنکه ضابطه جمیع اشکال اربعه است و گفت قیاس منتج را ناچار است یکی از دو امر یا عموم موضوعیت اوسط موضوع واقع شده باشد عموما یعنی حکم بر جمیع افراد اوسط شده باشد و عموم موضوعیت اوسط که گفت شامل جمیع ضروب شکل اول است بواسطه آنکه در شکل اول کلیه کبری شرط است و اوسط موضوع کبری واقع می شود

ب ج و بعض الیس ب فبعض ج لیس ابو اسطه آنکه صغری اصل را که کل ب ج است
عکس می کنیم ببعض ج ب و کبرے اصل را که بعض الیس ب است عکس می کنیم ببعض ب
لیس ابو اسطه آنکه یکی از خاصتین است و می گوئیم بعض ج ب نتیجه می دهد بعض ج لیس او
بعض ب لیس او هو المطلوب و اما آنکه در باقی ضروب نمی رود و اما در ضرب اول و ثانی بو اسطه آنکه چون
کبرے این هر دو ضرب موجبه است و موجبه خواه کلیه و خواه جزئیه منعکس می شود بموجبه جزئیه و موجبه جزئیه
کبرے شکل اول واقع نمی شود چه کبرے شکل اول می باید که کلیه باشد و اما در ضرب ثالث و سادس
و ثامن بو اسطه آنکه صغری این ضروب سالبه است و سالبه صغری شکل اول واقع نمی شود و کبرے
این ضروب موجبه است و موجبه منعکس می شود بجزئیه و جزئیه صلاحیت کبرویت شکل اول ندارد
و اما در ضرب سابع بو اسطه آنکه کبری این ضرب جزئیه است و جزئیه صلاحیت کبرویت اول ندارد در کل

او بالرد الے الثانے بعکس الصغرے

یا اثبات می کنیم انتاج ضروب شکل رابع را بانیکه رد کنیم بشکل ثانی بو اسطه عکس صغرے
و عکس صغری در ضرب ثالث و ضرب رابع و ضرب خامس و ضرب سادس جاری ست و در
باقے ضروب جاری نیست اما در ضرب ثالث مثلا لاشئ من ب ج و کل اب فلاشئ من ب
ابو اسطه آنکه صغری اصل را که لاشئ من ب ج است عکس می کنیم بلاشئ من ج ب و میگوئیم
لاشئ من ج ب و کل اب نتیجه می دهد لاشئ من ج او هو المطلوب و اما در ضرب رابع مثل کل
ب ج و لاشئ من اب فبعض ج لیس ابو اسطه آنکه صغری اصل را که ب ج است عکس
می کنیم ببعض ج ب و می گوئیم بعض ج ب و لاشئ من اب نتیجه می دهد بعض ج لیس
او هو المطلوب و اما در ضرب خامس مثل بعض ب ج و لاشئ من الف ب فبعض ج لیس
ابو اسطه آنکه صغرے اصل را که بعض ب ج است عکس می کنیم ببعض ج ب و می گوئیم بعض
ج ب و لاشئ من اب نتیجه می دهد بعض ج لیس او هو المطلوب اما در ضرب سادس
مثل بعض ب لیس ج و کل اب فبعض ج لیس ابو اسطه آنکه عکس می کنیم صغری اصل را
که بعض ب لیس ج است ببعض ج لیس ب هرگاه که صغری سالبه جزئیه یکی از خاصتین
باشد و گوئیم بعض ج لیس ب و کل اب نتیجه می دهد که بعض ج لیس او هو المطلوب
و اما انیکه در باقے ضروب نمی رود اما در ضرب اول و ثانی بو اسطه آنکه در ایشان هر دو مقدمه موجبه

ب ج که صغری است کبرے می سازیم و می گوئیم بعض اب وکل ب ج نتیجه می دهد که بعض ا ج و این منعکس می شود بعض ج او هو المطلوب و اما در ضرب ثالث مثل لاشئ من ب ج وکل اب فلاشئ من ج ا بواسطه آنکه کل اب که کبرے است صغری میسازیم ولاشئ من ب ج که صغری است کبرے میسازیم و میگوئیم کل اب ولاشئ من ب ج نتیجه می دهد که لاشئ من ا ج و این منعکس می شود بلاشئ من ج او هو المطلوب و اما در ضرب ثامن مثلا لاشئ من ب ج وبعض اب فبعض ج لیس ا بواسطه آنکه بعض ا ب که کبری است صغری می سازیم ولاشئ من ب ج که صغری است کبری می سازیم و میگوئیم بعض اب ولاشئ من ب ج نتیجه می دهد که بعض ا لیس ج و این منعکس می شود بعض لیس ج او هو المطلوب و این نتیجه سالبه جزئیه است گاهی منعکس می شود که یکی از خاصتان باشد بواسطه آنکه سالبه جزئیه غیر خاصتان عکس ندارد و اما آنکه عکس ترتیب در باقی ضروب نمی رود و اما در ضرب رابع و خامس و سابع بواسطه آنکه کبری ایشان سالبه است و سالبه صغری شکل اول واقع نمی شود و اما در ضرب سادس بواسطه آنکه صغری ضرب سادس جزئیه است و جزئیه کبرے شکل اول واقع نمیشود

او لعکس المقدمتین

با اثبات می کنیم انتاج ضروب شکل رابع را لعکس مقدمتین بانیکه عکس صغری را صغری سازیم و عکس کبری را کبری تا حاصل شود قیاس بر هیئت شکل اول و نتیجه مطلوب باشد و این دلیل عکس مقدمتین در ضرب رابع و در ضرب خامس می رود و در باقی ضروب نمی رود و اما در ضرب رابع مثل کل ب ج ولاشئ من اب فبعض ج لیس ا بواسطه آنکه صغری اصل را که کل ب ج است عکس می کنیم ببعض ج ب وکبرے اصل را که لاشئ من اب است عکس می کنیم بلاشئ من ب ا و بعض ج ب را صغری می سازیم ولاشئ من ب ا را کبری و می گوئیم بعض ج ب ولاشئ من ب ا نتیجه می دهد بعض ج لیس ا و هو المطلوب و اما در ضرب خامس مثل بعض ب ج ولاشئ اب فبعض ج لیس ا بواسطه آنکه صغری اصل را که بعض ب ج است عکس می کنیم ببعض ج ب وکبرے اصل را که لاشئ من اب است عکس می کنیم بلاشئ من ب ا و بعض ج ب را صغری می سازیم ولاشئ من ب ا را کبری و می گوئیم بعض ج ب ولاشئ من ب ا نتیجه می دهد بعض ج لیس ا و هو المطلوب و باقی ضروب که آن ضرب اول و ثانی و ثالث و سادس و سابع و ثامن است نمی رود و اما در ضرب سابع مثل کل

کبری اصل ست یعنی لاشئ من اب و اما در ضرب خامس مثل بعض ب ج و لاشئ من اب فبعض ج لیس اکہ اگر صادق نباشد نقیض او کہ موجبہ کلیہ است صادق خواہد بود یعنی کل ج ا و این چون موجبہ است صغری میسازیم و میگوئیم کہ کل ج ا و لاشئ من اب نتیجہ میدہد و کبرے چون کلیہ است کبرے می سازیم کہ لاشئ من ج ب ست و این منعکس میشود و بلاشئ من ب ج و این مناقض صغریٰ اصل است یعنی بعضے ب ج و نیستی تواند بود کہ کل ج ا کہ نقیض نتیجۂ اصل است بواسطہ آنکہ کلیہ است کبری می سازیم و صغرے اصل را بواسطہ آنکہ موجبہ است صغری سازیم و بگوئیم بعض اب ج و کل ج ا فبعض ب ج ا و این منعکس میشود ببعض اب و این مناقض کبری اصل است یعنی لاشئ من اب و دلیل خلف در شکل ضرب باقی نمی رود و اما در ضرب سادس بواسطہ آنکہ چون نتیجہ درین ضرب سالبۂ جزئیہ است پس نقیض او موجبۂ کلیہ خواہد بود و این نقیض نتیجہ را با کبری اصل ہرگاہ ضم کنیم نتیجۂ موجبۂ کلیہ خواہد بود و این نتیجہ را عکس کنیم بموجبۂ جزئی مناقض صغری اصل نخواہد بود بواسطہ آنکہ صغری اصل سالبۂ جزئیہ است جزئیتان منافیتان نیستند و اما در ضرب سابع بواسطہ آنکہ چون نتیجہ درینجا نیز سالبۂ جزئیہ است پس نقیض او کہ موجبۂ کلیہ باشد ہرگاہ با صغری اصل ضم کنیم بانیکہ او را کبری سازیم و صغری اصل را صغرے سازیم نتیجۂ موجبۂ کلیہ خواہد بود و ہرگاہ کہ این نتیجہ را عکس کنیم بموجبۂ جزئیہ مناقض کبری اصلے نخواہد بود بواسطہ آنکہ موجبتان منافیتان نیستند و اما در ضرب ثامن بواسطہ آنکہ درینجا نیز چون نتیجہ سالبۂ جزئیہ است پس نقیض او کہ موجبۂ کلیہ باشد نہ با صغری اصل ضم می توان کرد و نہ با کبرے اصل اما با صغری اصل بواسطہ آنکہ صغرای با صل سالبہ است و صغری شکل اول می باید کہ موجبہ باشد و اما با کبری اصل بواسطہ آنکہ کبرے اصل جزئیہ است و کبرے شکل اول مے باید کہ کلیہ باشد ✣

او بعکس الترتیب تم النتیجۃ

یا آنکہ بیان کنیم انتاج ضروب شکل رابع را بعکس ترتیب بانیکہ صغرے را کبری سازیم و کبرے را صغری پس عکس کنیم نتیجہ را تا حاصل شود مطلوب و دلیل عکس ترتیب در ضرب اول و در ضرب ثانی و در ضرب ثالث و در ضرب ثامن مے رود و در باقی نمی رود و اما در ضرب اول شکل کل ب ج و کل اب فبعض ج ا بواسطہ آنکہ کل اب کہ کبرے است صغری می سازیم و کل ب ج و نتیجہ مے دہد کہ کل ا ج و این منعکس می شود ببعض ج ا و ہو المطلوب و اما در ضرب ثانی شکل کل ب ج و بعض ج ا بواسطہ آنکہ بعض اب کہ کبرے است صغرے می سازیم و کل

سالبهٔ جزئیهٔ کبرے و نتیجه دهد سالبتان یعنی سالبهٔ جزئیهٔ صغرے یا موجبهٔ کلیهٔ کبری و سالبهٔ کلیهٔ صغری یا موجبهٔ کلیهٔ کبری و سالبهٔ کلیهٔ صغری یا موجبهٔ جزئیهٔ کبرے موجبهٔ جزئیه را اگرچه کدام از مقدمتین سالبهٔ سالبه نباشد و اگر یکی از مقدمتین سالبه باشد نتیجه سالبهٔ کلیه است و این در ضرب ثالث است با سالبهٔ جزئیه و این در باقی ضروب است

با خلف

و انتاج شکل رابع بدلیل خلف ثابت می شود و دلیل خلف در پنج ضرب اول می رود اما در ضرب اول مثل کل ب ج و کل ا ب منبض ج اکه اگر این صادق نباشد نقیض او که سالبهٔ کلیه صادق خواهد بود مثل لاشئ من ج ا این را کبری می سازیم بواسطه آنکه کلیه است کبرے شکل اول صادق خواهد بود و صغری ضرب اول چون موجبه است صغری می سازیم و می گوئیم که کل ب ج و لاشئ من ج ا نتیجه می دهد که لاشئ من ب ا و این منعکس می شود بلاشئ من ب و این منافی کبری است که کل ا ب و اما در ضرب ثانی مثل کل ج ب و بعض ا ب نتیجه می دهد که بعض ج ا اگر صادق نباشد نقیض او که سالبهٔ کلیه است صادق خواهد بود یعنی لاشئ من ج و این را بهمان طریق کبرے می سازیم و صغرے اصل را صغری می سازیم و می گوئیم که کل ب ج نتیجه می دهد و لاشئ من ب ا و این منعکس می شود بلاشئ من ا ب و این مناقض کبری اصل است که بعض ا ب و اما در ضرب ثالث مثل لاشئ من ا ب ج و کل ا ب نتیجه می دهد که لاشئ من ج ا که اگر این صادق نباشد نقیض او که موجبهٔ جزئیه است صادق خواهد بود یعنی بعض ج ا و این نقیض نتیجه است بواسطه آنکه موجبهٔ جزئیه را صغری می سازیم و کبری اصل را بواسطه آنکه کلیه است کبری می سازیم و می گوئیم بعض ج ا و کل ا ب نتیجه می دهد که بعض ج ب و این منعکس می شود بعض ب ج و این مناقض صغری اصل است یعنی لاشئ من ب ج اما در ضرب رابع مثل کل ب ج و لاشئ من ا ب نبعض ج لیس اکه اگر صادق نباشد نقیض او که موجبهٔ کلیه است صادق خواهد بود یعنی کل ج ا و این چون موجبه است صغری می سازیم و کبری اصل چون سالبهٔ کلیه است کبرے می سازیم و می گوئیم که کل ج ا و لاشئ من ا ب نتیجه می دهد که لاشئ من ج ب و این منعکس می شود بلاشئ من ب ج و این منافی صغری اصل است بقضیهٔ کل ب ج و نیز می تواند که نقیض نتیجه بواسطه آنکه کلیه است اورا کبری سازیم و صغری اصل که موجبه است صغری سازیم و چنین گوئیم که کل ب ج و کل ج ا نتیجه می دهد که کل ب ا و این منعکس می شود بعض ا ب و این مناقض

اما آنکه هر دو سالبه باشند مثلا لاشئ من الانسان بفرس و لاشئ من الحمار بانسان حق سلبست
و هرگاه بجای لاشئ من الحمار بانسان گوئیم لاشئ من الصهال بانسان حق ایجاب است اما آنکه هر دو
موجبه باشند یا جزئیه صغری بعض الحیوان انسان و کل ناطق حیوان اینجا حق ایجاب است که کل
انسان ناطق و اگر بجای کل ناطق حیوان کل فرس حیوان گوئیم حق سلبست که لاشئ من الانسان
بفرس و اما اینکه هر دو مختلف در کیف باشند یا جزئیه هر دو صغری موجبه باشد مثل بعض الناطق
انسان بعض الحیوان لیس بناطق اینجا حق ایجاب است که بعض الانسان حیوان و اگر بجای
بعض الحیوان لیس بناطق بعض الفرس لیس بناطق گوئیم حق اینجا سلب ست که بعض الانسان
لیس بفرس یا کبری موجبه باشد مثل بعض الانسان لیس بفرس و بعض الانسان حیوان
اینجا حق ایجاب است که بعض الفرس حیوان و اگر بجای بعض الحیوان انسان بعض الناطق
انسان گوئیم خلف سلب ست که بعض الفرس لیس بناطق و ضروب پانچه در شکل رابع هشت ست
بواسطه آنکه درین شکل شانزده احتمال می رود و چهار احتمال بقید ایجاب مقدمتین ساقط میشود
هر دو سالبه کلیه هر دو سالبه جزئیه صغری سالبه جزئیه کبری سالبه کلیه یا عکس و بقید زکلیه صغری
دو احتمال دیگر ساقط می شود و صغری موجبه جزئیه باکبری موجبه کلیه یا موجبه جزئیه و بقید اختلاف
در کیف یا کلیه احد یهما نیز دو احتمال ساقط می شود و صغری سالبه جزئیه پس صغری که باقی مانده اند
هشت است ضرب اول صغری موجبه کلیه کبری موجبه کلیه ضرب ثانی صغری موجبه کلیه کبری
موجبه جزئیه ضرب ثالث صغری سالبه کلیه کبری موجبه کلیه ضرب رابع صغری موجبه کلیه کبری
سالبه کلیه ضرب خامس صغری موجبه جزئیه کبری سالبه کلیه ضرب سادس صغری سالبه جزئیه
کبری موجبه کلیه ضرب سابع صغری موجبه کلیه کبری سالبه جزئیه ضرب ثامن صغری سالبه
کلیه کبری موجبه جزئیه فافهم

لنتیج الموجبة الکلیة مع الاربع و الجزئیة مع السالبة الکلیة و السالبتان مع الموجبة الکلیة و کلیتهما مع الموجبة الجزئیة جزئیة موجبة ان لم یکن سلب و الا فسالبة

تا نتیجه دهد موجبه کلیه صغری یا موجبه کلیه کبری یا موجبه جزئیه کبری یا سالبه کلیه کبری یا

نیست بواسطه آنکه شکل اول ست و شکل اول بدیهی الانتاج ست و بواسطه صغری هم نیست بواسطه آنکه مفروض الصدق ست پس از کبری خواهد بود که نقیض نتیجه ست پس نقیض نتیجه کاذب باشد پس نتیجه صادق باشد

او عکس الصغری

یا آنست که صغری را عکس کنیم تا باز ده شکل اول شود و نتیج مطلوب باشد و عکس صغری گاه ست که صغری موجبه باشد شکل اول تواند بود و کبری کلیه باشد تا کبری شکل اول تواند بود و این در چهار ضرب می رود صغری موجبهٔ کلیه کبری موجبهٔ کلیه صغری موجبهٔ کلیه کبری سالبه صغری موجبهٔ جزئیه کبری موجبهٔ کلیه سالبه کلیه و در ضرب دیگر نمی رود صغری موجبهٔ کلیه کبری موجبهٔ جزئیه سالبه جزئیه

او الکبری ثم الترتیب ثم النتیجة

یا آنست که کبری را عکس کنیم پس عکس ترتیب تا در شکل اول شود و نتیجه ندهد پس عکس نتیجه کنیم تا مطلوب حاصل شود و این گاه ست که کبری موجبه باشد و صغری کلیه باشد هرگاه که عکس ترتیب کنیم موجبهٔ صغری شکل اول واقع تواند شد و اگر کلیهٔ کبری شکل اول واقع شود و این در موجبهٔ کلیه صغری یا موجبهٔ کلیهٔ کبری و موجبهٔ کلیه صغری یا موجبهٔ جزئیهٔ کبری می رود بواسطه آنکه درین هر دو صغری کلیه ست و کبری موجبه ست و در باقی نمی رود و هرگاه صغری موجبهٔ کلیه باشد و کبری موجبهٔ کلیه ست مثل کل ج ب و کل ج ا بعض ب ا بواسطه آنکه کبری که کل ج ا ست عاکس می کنیم بعض ا ج می شود و این را صغری می سازیم و صغری اصل را کبری و می گوئیم بعض ا ج و کل ج ب بعض ا ب و این منعکس می شود بعض ب ا و هو المطلوب و نیز برین قیاس هرگاه صغری موجبهٔ کلیه باشد و کبری موجبهٔ جزئیهٔ لازمیه

و فی الرابع ایجابهما مع کلیة الصغری او اختلافهما مع کلیة احدهما

و شرط کرده اند در شکل رابع احد شرطین ایجاب هر دو با کلیهٔ صغری یا اختلاف ایشان در کیف با کلیه احدیهما بواسطه آنکه اگر اینها نباشد یا هر دو مقدمه سالبه خواهد بود یا هر دو موجبهٔ صغری جزئیه یا اختلاف در کیف با جزئیهٔ مقدمتین و سه تقدیر اختلافی لازم می آید که موجب عقم باشد

کلی بالخلف چون شکل اول بدیهی الانتاج بود در انتاج او احتیاج بدلیل نبود اما شکل ثالث چون بدیهی الانتاج نبود در انتاج او احتیاج بدلیل هست دلیل خلف جاری ست در جمیع ضروب سته شکل ثالث و مراد بدلیل خلف ازینجا آنست که نقیض نتیجه را بواسطه آنکه کلیه است کبری سازیم وصغری اصل چون موجبه است صغری سازیم تا نتیجه دهد که مستلزم مطلوب باشد مثلا هرگاه که صغری موجبه کلیه باشد وکبری موجبه کلیه مثال کل ج ب وکل ج ا نتیجه می دهد که بعض ب ا که اگر این صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که لاشئ من ب ا و اگر این را کبری می سازیم وصغری اصل را صغری می سازیم ومی گوئیم کل ج ب ولاشئ من ب ا این نتیجه می دهد که لاشئ من ج ا و این منافی کبری اصل است که کل ج ا هرگاه که صغری موجبه جزئیه باشد وکبری موجبه کلیه درینجا نیز دلیل خلف جاری ست مثل بعض ج ب وکل ج ا نتیجه می دهد که بعض ب ا و این صادق خواهد بود بواسطه آنکه اگر این صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که لاشئ من ب ا و این را کبری می سازیم وصغری اصل را صغری می سازیم ومی گوئیم بعض ج ب ولاشئ من ب ا نتیجه می دهد بعض ج لیس ا و این مناقض کبری است که کل ج ا وهرگاه که صغری موجبه کلیه باشد وکبری موجبه جزئیه درین صورت نیز دلیل خلف جاری است مثل کل ج ب وبعض ج ا نتیجه می دهد که بعض ب ا بواسطه آنکه اگر صادق نباشد نقیض صادق خواهد بود که لاشئ من ب ا و این را کبری می سازیم وصغری اصل را صغری ومی گوئیم کل ج ب ولاشئ من ب ا نتیجه می دهد که لاشئ من ج ا و این مناقض کبری است که بعض ج ا وهرگاه که صغری موجبه کلیه باشد وکبری سالبه کلیه درینجا نیز خلف جاریست مثل کل ج ب ولاشئ من ج ا نتیجه می دهد که بعض ب لیس ا که اگر این صادق نباشد نقیضش صادق خواهد بود که کل ب ا و این را کبری می سازیم وصغری اصل را صغری ومی گوئیم بعض ج ب وکل ب ا نتیجه می دهد که بعض ج ا و این مناقض کبری اصل است یعنی لاشئ من ج ا کل ج ب وکل ج ا نتیجه می دهد که کل ج ا آنچه او هرگاه که صغری موجبه کلیه دو در باشد وکبری سالبه جزئیه در اینجا نیز دلیل خلف جاری است مثل کل ج ب وبعض ج لیس ا فبعض ب لیس ا که اگر این صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که کل ب ا این را کبری می سازیم وصغری اصل را صغری ومی گوئیم کل ج ب وکل ب ا فکل ا و این مناقض کبری اصل ست که بعض ج لیس ا و این مناقض نتیجه با کبری اصل در جمیع ضروب سته بواسطه آنکه بیان شکل قیاس

مع کلیۃ احدیہما

و ناچار است باین ہر دو شرط کلیہ احدی المقدمتین اگر ہر دو جزئی باشند احتمال دارد کہ بعضے از اوسط محکوم علیہ است با کبری غیر آن بعضے باشد کہ محکوم علیہ است با صغری پس لازم نیاید تعدیہ حکم از اوسط با صغر مثل بعض الحیوان انسان و بعض الحیوان فرس حکم از بعض حیوانے کہ فرس است متعدی نشدہ است ببعض حیوانی کہ محکوم علیہ است با انسانیت۔

لنتیج الموجبتان مع الموجبۃ الکلیۃ او بالعکس موجبۃ جزئیۃ

یا نتیجہ دہد موجبتان کہ موجبہ کلیہ صغری است با موجبہ کلیہ کبرے و موجبہ جزئیہ صغری یا موجبہ کلیہ کبرے و بعکس یعنی عکس ثانی کہ موجبہ کلیہ صغری است با موجبہ جزئیہ کبری نتیجہ موجبہ جزئیہ

و مع السالبۃ الکلیۃ

یعنے این موجبتان کہ موجبہ کلیہ و موجبہ جزئیہ صغری باشد یا سالبہ کلیہ کبرے۔

او الکلیۃ مع الجزئیۃ سالبۃ جزئیۃ بالخلف

یعنے موجبہ کلیہ صغری با سالبہ جزئیہ کبری سالبہ جزئیہ یعنے نتیجہ سالبہ جزئیہ می دہد پس ضروب محتمل در شکل ثالث شانزدہ است بواسطہ آنکہ صغرے می تواند کہ محصورات اربع باشد و کبری نیز محصورات اربع صغری چہار احتمال پیدا کرد و کبرے نیز چہار احتمال و چہار را ہر گاہ در چہار ضرب می کنیم شانزدہ احتمال می شود پس بانیطور ایجاب صغری در شکل ثالث ہشت بیرون می رود صغری سالبہ کلیہ یا چہار کبری صغری سالبہ جزئیہ یا چہار کبری و از قید کلیہ احدہما دو احتمال بیرون رفت موجبہ یا موجبہ جزئیہ کبری موجبہ جزئیہ صغری با سالبہ جزئیہ کبرے پس شش احتمال بماند صغرے موجبہ کلیہ کبرے موجبہ کلیہ یا موجبہ جزئیہ با سالبہ کلیہ یا سالبہ جزئیہ صغری موجبہ جزئیہ موجبہ کلیہ با سالبہ کلیہ و این طریق اسقاط است اما طریق تحصیل بواسطہ آنکہ از ایجاب صغری دو تا حاصل نے شود صغری موجبہ کلیہ یا موجبہ جزئیہ و از کلیہ احدہما سہ تا حاصل می شود ہر دو کلیہ باشند یا صغری کلیہ باشد و کبرے و جزئیہ یا صغری جزئیہ و کبری کلیہ و آن دو اول را ہر گاہ با سہ ضرب می کنیم شش ضرب حاصل نے شود صغرے موجبہ کلیہ با چہار احتمال صغرے موجبہ جزئیہ با دو احتمال کبرے موجبہ کلیہ یا سالبہ

که مرکب از سالبهٔ جزئیهٔ صغری است و موجبهٔ کلیهٔ کبری نیز جاری نیست بواسطهٔ آنکه اگرچه کبری این ضرب بسبب آنکه موجبه است صلاحیت آن ندارد که صغری شکل اول واقع شود اما صغری او چرا بواسطهٔ آنکه چون جزئیه است صلاحیت آن ندارد که کبری شکل اول واقع شود و اما در ضرب ثانی شکل ثانی که مرکب از سالبهٔ کلیهٔ صغری است و موجبهٔ کلیهٔ کبری جاری است بواسطهٔ آنکه چون کبری این ضرب موجبه است پس می تواند بود که ضرب صغری شکل اول واقع شود و صغری او چون سالبهٔ کلیه است و سالبه بنفسها منعکس می شود صلاحیت آن دارد که بعد از عکس کبری شکل اول واقع شود مثلا هرگاه گوئیم لاشئ من الانسان بفرس و کل صهال فرس نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بصهال بواسطهٔ آنکه عکس می کنیم صغری این ضرب را که لاشئ من الانسان بفرس است بلاشئ من الفرس بانسان و این عکس را که لاشئ من الفرس بانسان است کبری می سازیم و کبری این ضرب را که کل صهال فرس است صغری می سازیم و چنین می گوئیم که کل صهال فرس و لاشئ من الفرس بانسان نتیجه می دهد لاشئ من الصهال بانسان و این نتیجه را عکس می کنیم بلاشئ من الانسان بصهال و هو المطلوب

وفی الثالث ایجاب الصغری وفعلیتها

و در شکل ثالث ایجاب صغری و فعلیت صغری شرط است اما ایجاب بواسطهٔ آنکه اگر صغری سالبه باشد کبری موجبه خواهد بود یا سالبه و بر هر تقدیر اختلاف لازم می آید که موجب عقم است اما هرگاه که موجبه باشد مثلا لاشئ من بفرس و کل انسان حیوان در اینجا حق است که کل فرس حیوان و هرگاه عقم یعنی نتیجه که بجای حیوان ناطق نهیم و گوئیم که کل انسان ناطق حق سلب است که لاشئ من الفرس بناطق و اما هرگاه که سالبه باشد نیز گاه حق ایجاب است و گاه حق سلب مثلا هرگاه گوئیم لاشئ من الانسان بفرس و لاشئ من الانسان بصهال حق ایجاب است که کل فرس صهال و هرگاه که بجای صهال حمار نهیم و گوئیم لاشئ من الانسان بحمار حق سلب است که لاشئ من الفرس بحمار و فعلیت صغری نیز شرط است بواسطهٔ آنکه هرگاه صغری ممکن باشد حکم متعدی نمی شود و از اوسط یا صغری بواسطهٔ آنکه در کبری حکم کرده ایم بآن چیزی که صادق آید بر اوسط بالفعل بواسطهٔ آنکه اتصاف ذات موضوع بوصف عنوانی بالفعل می باید پس هرگاه که در صغری حکم کرده باشیم بر آن چیزی که صادق آید اصغر بود بالامکان پس اصغر در تحت اوسط مندرج نباشد و حکم از اوسط متعدی نشود باصغر مثلا کل حمار مرکوب زید بالامکان و کل حمار ناطق نمی توانیم گفت که بعض مرکوب زید ناطق بواسطهٔ آنکه فعلیت صغری نیست فافهم

که صغری شکل اول واقع شود چه صغری شکل اول می باید که موجبه باشد چنانچه گذشت و نیز می باید که کبرے آن ضرب یعنی سالبه کلیه باشد تا آنکه منعکس شود بسالبه کلیه تا صلاحیت آن داشته باشد که کبری شکل اول واقع شود چه کبری شکل اول می باید که کلیه باشد پس دلیل عکس کبری در ضرب ثانی که مرکب از سالبه کلیه صغری و موجبه کلیه کبری است جاری نشود بواسطه آنکه چون کبری او موجبه کلیه است منعکس خواهد شد بموجبه جزئیه و موجبه جزئیه صلاحیت کبرویت شکل اول ندارد در صغری او چون سالبه کلیه است نیز صلاحیت آن ندارد که صغری شکل اول واقع شود پس دلیل عکس کبری در ضرب ثانی شکل اول ثانی جاری نباشد و در ضرب رابع شکل ثانی که مرکب از سالبه جزئیه صغری و موجبه کلیه کبرے است نیز دلیل عکس جاری نیست بهمین بیان که در ضرب ثانی مذکور شد اما در ضرب اول شکل ثانی جاری است بواسطه آنکه چون ضرب اول ثانی مرکبست از صغری موجبه و کبری سالبه کلیه پس کبرے او بواسطه آنکه سالبه کلیه است منعکس خواهد شد بنفسها پس کبری شکل اول واقع تواند شد و صغرے او چون موجبه است صلاحیت آن خواهد داشت که بعد از عکس کبری صغری شکل اول واقع شود مثلا هرگاه گوئیم کل انسان حیوان و لاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بحجر بواسطه آنکه عکس می کنیم کبری این ضرب را که لاشئ من الحجر بحیوان ست بلاشئ من الحیوان بحجر و نیز می گوئیم کل انسان حیوان و لاشئ من الحیوان بحجر نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بحجر و هو المطلوب

او الصغرے ثم الترتیب ثم عکس النتیجه

و دلیل عکس صغری پس عکس ترتیب باین طریق که عکس صغری را کبری سازیم و کبرے را صغری سازیم پس نتیجه می دهد و نتیجه را عکس کنیم تا مطلوب حاصل شود جاری نیست الا در ضربی که در صغری آن ضرب صلاحیت آن داشته باشد که بعد از عکس کبری شکل اول واقع شود و کبری از ضرب نیز می باید که صلاحیت آن داشته باشد که صغری شکل اول واقع شود بعد از عکس ترتیب پس در ضرب اول شکل ثانی که مرکب از موجبه کلیه صغری است و سالبه کلیه کبری جاری نباشد چه صغری او چون موجبه کلیه است منعکس خواهد شد بموجبه جزئیه جزئیه کبری شکل اول واقع نمی تواند شد چنانچه معلوم شد و کبری او چون سالبه کلیه است نیز صغری شکل اول نمی تواند بود پس عکس صغرے ثم الترتیب ثم النتیجه در ضرب اول شکل ثانی جاری نباشد و در ضرب ثالث نیز که مرکب از موجبه جزئیه صغری است و سالبه کبری جاری نیست بهمین بیان که گذشت و در ضرب اول و در ضرب رابع

وچنین گوئیم بعض الانسان فرس وکل فرس صهال نتیجه می دهد که بعض الانسان صهال و این
مناقض صغری است که لاشئ من الانسان بصهال واما جریان دلیل خلف در ضرب ثالث بواسطه
آنکه می گوئیم بعض الانسان حیوان ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد که بعض الانسان لیس بحجر
که اگر این نتیجه صادق نباشد نقیض او که موجبه کلیه است صادق خواهد بود یعنی کل انسان حجر وهرگاه
که این را صغری سازیم وکبری این ضرب ثالث را یعنی لاشئ من الحجر بحیوان کبری وچنین گوئیم
کل انسان حجر ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان لیس بحیوان و این مناقض
صغری است که کل انسان حیوان واما جریان دلیل خلف در ضرب ثانی بواسطه آنکه می گوئیم لاشئ
من الانسان بصهال وکل فرس صهال نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بفرس بواسطه آنکه
اگر این نتیجه صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود یعنی بعضی الانسان فرس وهرگاه که این را صغری
سازیم وکبری ضرب ثانی که کل فرس صهال است کبری سازیم وچنین گوئیم که بعض الانسان فرس وکل فرس صهال نتیجه
میدهد که بعض الانسان صهال و این مناقض صغری است که لاشئ من الانسان بصهال اما جریان دلیل
خلف در ضرب ثالث بواسطه آنکه می گوئیم بعض الانسان حیوان ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد که بعض الانسان لیس بحجر اگر این نتیجه صادق نباشد نقیض او که موجبه
کلیه است صادق خواهد بود یعنی کل انسان حجر وهرگاه این ضرب ثالث را یعنی لاشئ من الحجر
بحیوان کبری سازیم وچنین گوئیم کل انسان حجر ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان
بحیوان و این مناقض صغری است که بعض الانسان حیوان واما جریان دلیل خلف در ضرب رابع شکل ثانی
وثالث بواسطه آنکه می گوئیم بعض الحیوان لیس بانسان وکل ناطق انسان نتیجه می دهد که بعض الحیوان لیس
بناطق بواسطه آنکه اگر این نتیجه صادق نباشد نقیض او که موجبه کلیه است صادق خواهد بود یعنی
کل حیوان ناطق وهرگاه که این نقیض نتیجه را صغری سازیم وکبری این ضرب رابع را یعنی کل ناطق
انسان را کبری سازیم وچنین گوئیم که کل حیوان ناطق وکل ناطق انسان نتیجه می دهد که کل حیوان
انسان و این نقیض صغری است که بعض الحیوان لیس بانسان و این محال که در جمیع امور مذکوره
لازم آمده نه از بدیهیات قیاس است بواسطه آنکه شکل اول است وشکل اول بدیهی الانتاج است واز
کبری نیز نیست بواسطه آنکه کبری مفروض الصدق است پس از صغری که نقیض نتیجه است
لازم آمده خواهد بود پس نقیض نتیجه باطل شد وحق باشد وهو المطلوب ودلیل عکس کبری در ضربی
می رود که صغری از ضرب موجبه باشد بواسطه آنکه صلاحیت داشته آن صغری بعد از عکس کبری

موجبهٔ کلی دو موجبهٔ جزئی پس دوازده احتمال بیرون رفت و چهار احتمال دیگر ماند صغری موجبهٔ کلیه وکبری سالبهٔ کلیه صغری موجبهٔ جزئی وکبری سالبهٔ کلی صغری سالبهٔ کلی وکبری موجبهٔ کلی صغری سالبهٔ جزئی یا کبری موجبهٔ کلی ومراد بقول مصنف النتیج الکلیتان سالبة والمختلفتان فی الکم ایضا سالبهٔ جزئیه است که نتیجه دهد کلیتان یعنی موجبهٔ کلی صغری سالبهٔ کلیه کبری وسالبهٔ صغری یا موجبهٔ کلیه کبری سالبه کلیه مثال موجبهٔ کلیه صغری یا سالبهٔ کلیه کبری کل انسان حیوان ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد لاشئ من الانسان بحجر ومثال سالبهٔ کلیه صغری یا موجبه لاشئ من انسان بصهال وکل فرس صهال نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بفرس ومختلفتان در کم نتیجه می دهد سالبهٔ جزئیه یعنی موجبهٔ جزئیه صغری سالبهٔ کلیه کبری نتیجه می دهد سالبهٔ جزئیه مثل بعض الانسان حیوان ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد بعض الانسان لیس بحجر وسالبهٔ جزئی صغری یا موجبهٔ کلیه کبری نتیجه می دهد سالبهٔ جزئیه مثل بعض الحیوان لیس بانسان وکل ناطق انسان نتیجه می دهد بعض الحیوان لیس بناطق

یا بخلف او عکس الکبری

بعض الحیوان فرس ولاشئ من الانسان بفرس بعضی حیوان لیس بانسان یعنی انتاج کلیتان سالبهٔ کلیه ومختلفتان در کم سالبهٔ جزئیه بدلیل خلف اثبات می توان کرد ومراد بدلیل خلف اینجا آنست که نقیض نتیجه را صغری سازیم وکبری این شکل را کبری سازیم بواسطهٔ آنکه چون نتیجه درین شکل سالبه است پس نقیض او که موجبه باشد صلاحیت آن خواهد داشت که صغری شکل اول واقع شود وکبری این شکل چون کلیه است صلاحیت آن خواهد داشت که کبری شکل واقع شود واین دلیل خلف صلاحیت آن دارد که در جمیع ضروب شکل ثانی جاری شود اما جریان او در ضرب اول بواسطهٔ آنکه می گوئیم که کل انسان حیوان ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بحجر بواسطهٔ آنکه این نتیجه صادق نباشد نقیض او که موجبهٔ جزئیه باشد صادق خواهد بود یعنی بعض الانسان حجر وهرگاه که این را صغری سازیم وکبری ضرب اول که لاشئ من الانسان بحجر است کبری سازیم وچنین گوئیم که بعض الانسان حجر ولاشئ من الحجر بحیوان نتیجه می دهد بعض الانسان لیس بحیوان واین مناقض صغری است که کل انسان حیوان واما جریان دلیل خلف در ضرب ثانی بواسطهٔ آنکه می گوئیم لاشئ من الانسان بصهال وکل فرس صهال نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بفرس بواسطهٔ آنکه اگر این نتیجه صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود یعنی بعض الانسان فرس وهرگاه که این را صغری سازیم وکبری این ضرب ثانی که کل فرس صهال است کبری سازیم

ترکیب صغری دائمہ و کبری ممکن نتیجہ حاصل نشود و مثلا ہرگاہ گوئیم کہ کل رومی ابیض دائما و لاشئ من الرومی بابیض بالامکان پس حق ایجاب است یعنی کل رومی رومی و ہرگاہ کہ بجای لاشئ من الرومی گوئیم ولاشئ من الہندی حق سلب یعنی لاشئ من الرومی بہندی پس صغری دائمہ یا کبری ممکن نتیجہ ندہد پس انتاج کبرے ممکن منحصر شد در صغری ضروریہ و اما اینکہ اگر صغری ممکن باشد کبرے چرا می باید کہ ضروریہ باشد یا مشروط عامہ یا مشروط خاصہ بواسطہ آنکہ درین صورت صغری دائمہ نیست پس کبری باید کہ یکی از سوالبش منعکس باشد و از ضروریہ دائمہ و مشروط عامہ و مشروط خاصہ و عرفیہ عامہ و عرفیہ خاصہ است اما صغری ممکن یا کبرے ضروریہ و مشروط خاصہ می تواند بود و یا دائمہ و عرفیہ عامہ عرفیہ خاصہ نمی تواند بود بواسطہ آنکہ اختلاف لازم می آید اما صغری ممکن و کبرے دائمہ تواند بود بواسطہ آنکہ ہرگاہ کہ گوئیم کل رومی اسود بالامکان و لاشئ من الرومی باسود دائمۃ حقا ایجابست کہ کل رومی رومی و ہرگاہ بجای لاشئ من الرومی لاشئ من الزنگی گوئیم حق سلبست یعنی لاشئ من الرومی بزنگی و ہرگاہ کہ دائمہ کہ اخص از عرفیہ عامہ است نتیج نباشد پس با عرفیہ عامہ نیز نتیج نخواہد بود بواسطہ آنکہ عدم انتاج اخص مستلزم عدم انتاج اعم است اما اینکہ صغری ممکن با کبری عرفیہ خاصہ نمی تواند بود بواسطہ آنکہ اختلاف لازم می آید کہ موجب عقم است مثلا ہرگاہ گوئیم لاشئ من المنخسف بمظلم بالامکان و کل منخسف مظلم دائما مادام منخسفا لادائما حق ایجاب است یعنی کل منخسف منخسف و ہرگاہ کہ بجای کل منخسف کل منکشف مظلم مادام منعکس لادائما گوئیم سلبست کہ لاشئ من المنخسف بمنکشف

لیتج الکلیتان سالبۃ کلیۃ و المختلفتان فی الکم ایضا سالبۃ جزئیۃ

ضروب مختملہ در شکل ثانی شانزدہ است بواسطہ آنکہ در صغری محصورات اربع محتمل ست و در کبرے نیز محصورات اربع محتمل ست و چہار را در چہار ہرگاہ کہ ضرب می کنیم شانزدہ حاصل شیوند و بقید اختلاف در کیف ہشت احتمال بیرون مے رود صغری موجبہ کلی یا کبرے موجبہ کلی و موجبہ جزئی صغری یا موجبہ جزئی کبری یا موجبہ کلی صغری یا موجبہ جزئی کبری یا موجبہ جزئی صغرے یا موجبہ کلی کبرے سالبہ کلی یا کبری سالبہ کلی سالبہ جزئی صغری یا سالبہ جزئی کبری سالبہ جزئی صغری سالبہ کلی کبرے سالبہ جزئی صغری یا سالبہ جزئی کبری و بقید کلیہ کبری چہار دیگر بیرون می رود اینکہ کبرے موجبہ جزئی باشد یا صغری سالبہ کلی و یا سالبہ جزئی و اینکہ کبرے سالبہ جزئی باشد یا صغرے

کلی نباشد همان گاه حق ایجاب است وگاه حق سلب مثلا الحیوان گوئیم که کل انسان ناطق و بعض الحیوان لیس بناطق حق اینجا نست که کل انسان حیوان وهرگاه که بجای بعض الحیوان بعض الفرس گوئیم حق سلب است که لاشئ من الانسان بفرس +

مع دوام الصغری او انعکاس سالبة الکبری

وبا این شرط که اختلاف در کیف وکلیه کبری است اعنی شرعین که دوام صغری یا انعکاس سالبه کبری است می باید که باشد ومراد بدوام صغری انست که صغری ضروریه باشد یا دائمه ومراد بانعکاس سالبه کبری انست که سالبه کبری منعکس شود اگرچه کبری موجبه باشد دوام صغری یا انعکاس سالبه کبری شرط است بواسطه آنکه اگر هردو ازینها مفقود باشد یعنی صغری ضروریه ودائمه نباشد یکی از قضایای سیزده گانه خواهد بود واخص ازینها مشروطه خاصه است وسالبه کبری منعکس نشود یعنی یکی از شش منعکس نباشد پس یکی از قضایای تسعه خواهد بود واخص ازینها وقتیه است وهرگاه مشروطه خاصه صغری را با وقتیه کبری ترکیب کنیم اختلاف لازم می آید که موجب عقم است مثلا هرگاه گوئیم که لاشئ من المنخسف بمضیء مادام منخسفا لادائما وکل قمر مضیء بالضرورت فی وقت التربیع ودر اینجا حق ایجاب است که کل قمر منخسف وهرگاه که بجای کل قمر منخسف کل شمس مضیء گوئیم حق سلبست که لاشئ من المنخسف بشمس پس هرگاه که ترکیب مشروطه خاصه با وقتیه کنیم ازین ترکیب اختلاف حاصل می شود پس نتیجه ندهد وهرگاه که اخص نتیجه ندهد اعم نتیجه نخواهد داد بواسطه آنکه عدم انتاج اخص مستلزم عدم انتاج اعم است

وکون الممکنة مع الضروریة او کبری مشروطة

وبا این شرط دوام صغری یا انعکاس سالبه کبری می باید که اگر کبری ممکن باشد صغری ضروریه باشد واگر صغری ممکن باشد کبری ضروریه باشد یا مشروطه عامه یا مشروطه خاصه اما اینکه کبری اگر ممکن باشد صغری می باید که ضروریه باشد بنابر آنکه معلوم شد از شرط اول که دوام صغری یا انعکاس سالبه کبری می باید وهرگاه که کبری ممکن نباشد یکی از شش منعکس سوالب نخواهد بود پس دوام صغری باید یعنی که ضروریه باشد یا دائمه وبنابر شرط ثانی دائمه بدری رود بواسطه آنکه هرگاه صغری دائمه باشد وکبری ممکن اختلاف لازم می آید واختلاف موجب عقم است پس ان

یک دیگر ضرب کنند شانزده احتمال حاصل می شود موجبهٔ کلیه یا موجبهٔ کلی موجبهٔ جزئی یا سالبهٔ کلی سالبهٔ جزئی یا موجبهٔ جزئی موجبهٔ کلی یا موجبهٔ جزئی سالبهٔ کلی یا سالبهٔ جزئی سالبهٔ کلی یا موجبهٔ کلی موجبهٔ جزئیه یا سالبهٔ کلی سالبهٔ جزئی یا سالبهٔ جزئیه موجبهٔ کلی یا موجبهٔ جزئی سالبهٔ کلی یا سالبهٔ کلی جزئی پس باین اعتبار شانزده احتمال شد ازین احتمالات هشت احتمال ساقط می شود بشرط اول که ایجاب صغری است صغری سالبه کلیه یا چهار تا صغری سالبهٔ جزئی با چهار تا از قید کلیهٔ کبری چهار دیگر ساقط می شود صغری موجبهٔ کلیهٔ کبری موجبهٔ جزئی صغری موجبهٔ کلی کبری سالبهٔ جزئی صغری موجبهٔ جزئی کبری موجبهٔ جزئی صغری موجبهٔ جزئی کبری سالبهٔ جزئی پس ازین احتمالات مذکوره چهار ماند صغری موجبهٔ کلی کبری موجبهٔ کلی صغری موجبهٔ کلی کبری سالبه کلی صغری موجبهٔ جزئی کبری موجبهٔ کلی صغری موجبهٔ جزئی کبری سالبهٔ کلی و این طریق اسقاط است و اما طریق تحصیل آنست که شرط شده که صغری موجبه باشد و کبری کلیه و صغری که موجبه باشد موجبهٔ کلی می باشد و موجبهٔ جزئی و کبری که کلیه باشد سالبهٔ کلی خواهد بود موجبهٔ کلی پس دو صغری را هر گاه ضرب کنیم با دو کبری چهار احتمال می شود صغری موجبهٔ کلی کبری موجبهٔ کلی صغری موجبهٔ کلی کبری سالبهٔ کلی صغری موجبهٔ جزئی کبری موجبهٔ کلی صغری موجبهٔ جزئی کبری سالبهٔ کلی

وفی الثانی اختلافهما فی الکیف وکلیة الکبری

و در شکل ثانی شرط کرده اند اختلاف مقدمتین در کیف یعنی اگر یکی موجبه باشد دیگری سالبه و برعکس نمیتوانند بود که هر دو موجبه باشند اختلاف در نتیجه لازم آید مثلا هر گاه گوئیم که کل انسان حیوان و کل ناطق حیوان حق ایجاب است که کل انسان ناطق و اما هر گاه که بجای کل ناطق کل فرس بگوئیم حق سلب است که لاشئ من الانسان بفرس پس معلوم شد که هر گاه دو موجبه را ترتیب کنیم بهیئة شکل ثانی گاه حق ایجاب است و گاه حق سلب است پس اختلاف لازم می آید که موجبتین عقم است و از دو سالبه نیز نتیجه نمی دهد بواسطه آنکه هر گاه دو سالبه را ترتیب کنیم گاه حق ایجاب است و گاه حق سلب مثلا هر گاه گوئیم لاشئ من الانسان بحجر و لاشئ من الناطق بحجر حق ایجاب است که کل انسان ناطق و هر گاه بجای لاشئ من الناطق بحجر گوئیم لاشئ من الفرس بحجر حق سلب است که لاشئ من الانسان بفرس پس در سالبه نیز نتیجه نبوده باشد بواسطه آنکه هر گاه ترکیب کنیم لازم می آید اختلاف و اختلاف سبب عقم است و همچنین شرط است در شکل ثانی کلیهٔ کبری بواسطه آنکه اگر کبری

رغبت می کنند یا حد وسط محمولست هم در صغری وهم در کبری و این را شکل ثانی می گویند بواسطه آنکه
شریک است با شکل اول در صغری باینکه حد وسط در صغری هر دو محمولست در کبری شکل ثانی و
صغری اشرفست از کبری بواسطه آنکه مشتملست بر اصغر و اصغر موضوعست و موضوع اشرف
از محمولست بواسطه آنکه موضوع ذاتیست و محمول صفه و ذات اشرفست از صفت یا نسبت که حد
وسط موضوع است هم در صغری وهم در کبری و این را شکل ثالث گویند بواسطه آنکه شریک است
شکل اول در کبری باینکه حد وسط موضوعست در کبری هر دو و عکس اول که موضوع در صغری و محمول
در کبری است این شکل رابع گویند بواسطه آنکه شریک نیست با شکل اول نه در صغری و نه در کبری

وشترط فی الاول ایجاب الصغری وفعلیتها وکلیة الکبری

وشرط کرده شده است در شکل اول ایجاب صغری و فعلیه صغری بواسطه آنکه تا اصغر مندرج شود
در تحت اوسط تا متعدی شود حکم از اوسط با صغر بواسطه آنکه در کبری حکم می کنیم بآن چیزی که متصف
باشد باوسط بالفعل بواسطه آنکه اتصاف ذات موضوع بوصف موضوع بالفعل می باید پس باید
که صغری موجبه باشد تا اصغر متصف باوسط شود و مندرج باشد در تحت اوسط پس لازم آید تعدیه
حکم از اوسط با صغر و نیز می باید که فعلیه باشد بواسطه آنکه هرگاه صغری ممکن باشد اتصاف او
باوسط بالامکان خواهد بود پس لازم نخواهد بود که مندرج در تحت اوسط باشد چه شاید که امکان
فعلیه پیدا کند و کلیة کبری نیز شرطست بواسطه آنکه اگر کبری کلیه نباشد لازم نخواهد بود اندراج اصغر
در تحت اوسط بواسطه آنکه بعضی محکوم علیه باوسط شاید که غیر اصغر باشد فافهم وتفکر

ینتج الموجبتان مع الموجبة الموجبتین ومع السالبة السالبتین بالعرض

نتیجه دهد موجبتان یعنی موجبه جزئیه و موجبه کلیه در صغری یا موجبه کلیه در کبری موجبتان را یعنی
موجبه کلیه نتیجه موجبه کلیه میباشند و هرگاه که صغری موجبه جزئیه باشد و کبری موجبه کلیه نتیجه
موجبه جزئیه می باشد و همچنین این موجبتین در صغری یعنی موجبه کلیه و موجبه جزئیه یا سالبه کلیه کبری
نتیجه سالبتین میدهد یعنی سالبه کلیه و سالبه جزئیه اما سالبه کلیه هرگاه صغری موجبه کلیه باشد و کبری سالبه کلیه و اما سالبه جزئیه گاهی
که صغری موجبه جزئیه باشد و کبری سالبه کلیه باشد و انتاج شکل اول محصورات اربع سابق نزد مصنف و غیرهم و مصنف
باین اعتبار محصورات اربع می باشد و کبری نیز باین اعتبار محصورات اربع باشد هرگاه که در

وقیاس استثنائی را بر اقترانی مقدم داشت در تعریف و تقسیم بواسطه آنکه مفهوم او وجودی بود و مفهوم این عدمی و اقترانی را در احکام مقدم داشت بواسطه آنکه آن اقل جزء است و اکثر احتیاجا و قیاس اقترانی بر دو قسم است حملی و شرطی بواسطه آنکه جزئی اقترانی اگر هر دو حملی اند این را قیاس اقترانی حملی می گویند و اگر این چنین نباشد اعم از آنکه جزئی او هر دو شرطیه باشند یا یکی حملیه و دیگر شرطیه باشد این را قیاس اقترانی شرطی می گویند +

وموضوع المطلوب من الکل یسمی اصغر ومحموله اکبر +

اقترانی حملی را مقدم داشت بر اقترانی شرطی بوجوهی که قبل ازین مذکور شد و موضوع مطلوب را که آن نتیجه است از حملی نام نهاده اند اصغر و محمول مطلوب را اکبر اما موضوع مطلوب را اصغر بواسطه آنکه موضوع اکثر اوقات اخص از محمول می باشد و اخص اقلا فرد است پس گویا که اصغر است و محمول مطلوب را اکبر میگویند بواسطه آنکه محمول اکثر اوقات اعم ازین موضوع می باشد و اعم چون اکثر افراد است گویا اکبر است

والمتکرر اوسط

و آن چیزی که مکرر می شود و میانه جزئین مطلوب آنرا اوسط می گویند + + + +

ومافیه الاصغر الصغری والاکبر الکبری

و آن قضیه که مشتمل بر اصغر است آنرا صغری میگویند و آن قضیه که مشتمل بر اکبر است آنرا کبری می گویند

والاوسط اما محمول الصغری وموضوع اکبر الکبری فهو الشکل الاول او محمولهما فالثانی او موضوعهما فالثالث او عکس الاول فالرابع

قیاس باعتبار مکرر وسط چهار شکل است بواسطه آنکه حد اوسط یا محمول است در صغری و یا موضوع است در کبری آنرا شکل اول خوانند مثل العالم متغیر وکل متغیر حادث فالعالم حادث و چون این شکل بدیهی الانتاج است ازین جهت او را شکل اول گویند بواسطه آنکه اول مرتبه با و طبیعتا

الشکل محمولا فی الصغری

وموضوعا فی الکبری

بواسطه آنکه نصف نصف شی نصف آن شی نیست بلکه ربع اوست و بر تقدیر بعض اعتراض کرده اند که این تعریف صادق است بر قضیه مرکبه نسبت بعکس بواسطه آنکه قولیست مؤلف از قضایا که لازم می آید از و لذا ته قولی دیگر جواب گفته اند بعضی اینکه ما گفته ایم مرکب از قضایا مراد قضایا صریحه اند و قضایا در قضیه مرکبه صریحه نیستند بواسطه تجزیه او بالا دو است یا لاضرورت و آن شارست بقضیه دیگر و بعضی برین جواب اعتراض کرده اند که اگر بجای لازم مفهوم لازم ملاحظه کنیم پس بر و صادق خواهد بود که قولی است مؤلف از قضایا صریح و حال آنکه قضیه قیاس نیست و ازین جهت بعض عدول کرده اند ازین جواب و جواب چنین گفته اند که تنوین در قول آخر تنوین وحدت است یعنی لازم آید از یک قول و عکس قضایا در مرکبه دو قولیست و بعضی برین جواب نیز اعتراض کرده اند که بعضی از قضایای مرکبه عکس ایشان گاه است که یک قولی است مثل وقتیتان موجبتان و وجودیتان موجبتان که منعکس می شوند مطلقه عامه و جواب ازین گفته اند اینکه تعریف کرده اند قیاس را باینکه قولیست مؤلف از قضایا که لازم آید از ان مؤلف قول دیگر یعنی ازین دو مؤلف من حیث از مؤلف لازم آید قول دیگر و مطلقه عامه لازم نیامده است از وقتیتان و وجودیتان من حیث انه مؤلف بلکه از خبر اول ایشان لازم آمده

فان کان مذکورا فیه بالقوة فاستثنائی

پس اگر این قول آخر که نتیجه است مذکور باشد در قیاس بالقوه یعنی طرفین نتیجه مذکور باشد در قیاس قوة یعنی بهمان ترتیب و نسبة مذکوره باشد در قیاس اگرچه در حکم مخالف باشد این را قیاس استثنائی گویند بواسطه آنکه مشتمل است بر کلمه استثنائی که لکن است و ازینرا قیاس استثنائی گویند و آن مرکب از دو مقدمه میباشد یکی شرطیه و دیگری وضع مقدم که نتیج وضع تالیست یا رفع تالی که نتیج رفع مقدم باشد اینکه وضع مقدم نتیج وضع تالی باشد مثل کل ما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود لکن الشمس طالعة فالنهار موجود و اینکه رفع تالی نتیج رفع مقدم باشد مثل کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود لکن النهار لیس بموجود فالشمس لیست بطالعة

والا فاقترانی فحملی او شرطی

یعنی و گر نه چنین نباشد یعنی نتیجه مذکور نباشد در قیاس بالقوه و نتیجه این را قیاس اقترانی گویند و قیاس اقترانی بواسطه این می گویند که حد وسط مقارن هر دو جزء و مطلوب شده

می گویند مثلاً هرگاه که استدلال کنیم بحال کلی که فاعل است بر حال جزئی وی که زید و عمرو است مثلاً چنین گوئیم که زید در مثل ضرب زید مرفوعست بواسطه آنکه فاعل است و هر فاعلی مرفوعست پس نتیجه میدهد که زید مرفوعست یا نیست که استدلال بحال جزئی بر حال کلی است که آن جزئی جزئی آن کلی بوده باشد و این را استقرا می گویند مثلاً هرگاه که استدلال کنیم باینکه انسان و فرس و بقر و غنم و غیرهم در حال مصنع ناک سفل حرکت می دهد بر اینکه هر حیوانی در حالة مصنع فلک اسفل حرکت نمی دهد یا استدلال نیست بحال جزئی بر حال جزئی دیگر که مندرج باشند این هر دو در تحت کلی واحد و این را تمثیل می گویند مثلاً هرگاه استدلال کنیم بحرمت خمر استدلال خواهیم کرد بحرمت نبیذ بواسطه آنکه وجه حرمت خمر آنکار است و این آنکار مشترک است میانه خمر و نبیذ پس نبیذ نیز حرام بوده باشد و چون قیاس مفید یقین بود و استقرا و تمثیل مفید ظن از این جهت مصنف قیاس را مقدم داشت و تعریف کرد قیاس را باینکه قولیست یعنی حرکتی است از قضایا که لازم آید از ذات قولی دیگر بسبب بعضی اعتراض کرده اند که قول لفظیست مشترک میان مرکب ملفوظ و مرکب معقول و استعمال لفظ مشترک در تعاریف جایز نیست جواب گفته اند که استعمال لفظ مشترک در تعاریف گاهی جائز نیست که یکی ازین در معنی خلاف مقصود باشد چه شاید که ذهن در ان صورت منتظر خلاف مقصود شود اما در صورتی که در معنی اراده توان کرد جائز است و این از قبیل است و نیز بعضی اعتراض کرده اند که قول معنی است مؤلف بواسطه آنکه مؤلف نیز معنی مرکبست جواب اینست که مؤلف مستدرک نیست بواسطه آنکه مؤلف مرکبست که میانه اجزای ذات است و مناسب باشد و قول اعم است پس ذکر مؤلف تنبیه است برین که هر دو مرکب را قیاس نمی گویند بلکه هر دو مرکب که در میان اجزای ایشان مناسبتی باشد قیاس می گویند و قول جنسی است شامل جمیع اقوال مؤلف از قضایا که گفته قضیه بسیط نظر بعکس او بدر رفت بواسطه آنکه او مؤلف از قضایا نیست یلزم لذاته قول آنست که گفت قیاس مساوات بدر رفت و قیاس مساوات آنست که متعلق محمول را در قضیه اول موضوع سازی در قضیه ثانی مثلاً الف مساو لب و ب مساو لج پس نتیجه می دهد که الف مساو لج و چون از قید لذاته بدر می رود بواسطه آنکه اگرچه صادق است بر وکه قولی است مؤلف از قضایا که لازم می آید از و قولی دیگر اما نه بذاته است بلکه بواسطه مقدمه اصلیه است مثال آنکه مساوی مساوی شئی مساوی آن شئی است اگر لذاته می بود بایستی که جمیع قیاس مساواة نتیج باشد بی مقدمه اصلیه و حال آنکه بعضی از نتیجه نمی دهد مثل نصف ب و ب نصف ج نتیجه نمی دهد که الف نصف ج

که بعض ج لیس ب مادام ج است پس این کاذب باشد که ب ب عین ه ج و ملزوم او
نیز کاذب خواهد بود که و ج ه ب پس نقیض او و لیس ج مادام ب است صادق خواهد
بود و هرگاه که و ب صادق باشد بالفعل بحکم لاد وام اصل و لیس ج باشد مادام ب
صادق خواهد بود که بعض ب لیس ج مادام ب و این جزء اول عکس است و اما لاد وام عکس
بواسطه آنکه چون صادق است بر وجون که ب است بالفعل و ج داشت بالفعل پس صادق
باشد مثل بعض ج ب بالفعل باینست مفهوم لاد وام عکس پس عکس هر دو جزء آنش صادق
باشد و هو المطلوب و همچنان موجبه جزئیه خاصتان منعکس می شود بعکس نقیض بموجبه خاصه
مثلا هرگاه صادق باشد که بعض ب ج بالضرورت مادام ج لاد ائما یعنی بعض ج لیس
ب بالفعل در عکس نقیض او صادق خواهد بود بعضی لا لیس ب بواسطه آنکه فرض می کنیم ذات
موضوع را که ج است و لیس و ج بالفعل صادق است بواسطه آنکه اتصاف ذات موضوع
بوصف موضوع بالفعل می باید و و ب مادام ج نیز صادق است بحکم جزء اول اصل و لیس
ب نیز بالفعل صادق است بحکم لاد وام اصل و نیز می باید که صادق باشد و لیس ج مادام لیس ب
که اگر صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که حینیه مطلقه است یعنی و ج عین ه لیس ب
و هرگاه که و ج باشد عین ه لیس ب و لیس ب خواهد بود عین ج و این منافات
دارد بجزء اول اصل یعنی و ب مادام ج پس و لیس ب عین ه ج کاذب باشد
پس ملزوم او یعنی و ج عین ه لیس ب کاذب باشد پس و لیس ج مادام لیس ب
صادق باشد و چون صادق بود و لیس ب بالفعل بحکم لاد وام اصلی پس صادق باشد بعض
ما لیس ب لیس ج مادام لیس ب و این جزء اول عکس است و چون صادق است
و ج بالفعل صادق خواهد بود بعض ما لیس ب ج بالفعل این لاد وام عکس است پس عکس
هر دو جزء صادق باشد و هو المطلوب

فصل القیاس قول مؤلف من القضایا یلزمه لذاته قول آخر

چون مصنف فارغ شد از مبحث قضایا که موقوف علیه حجت بود شروع نمود در مبحث حجت و حجت
استدلال است بحال شئی بر حال و این حجت بر سه قسم است قیاس و استقرا و تمثیل بواسطه آنکه استدلال
بحال شئی بر حال شئی یا استدلال بحال کلی بر حال جزئی است یا آن کلی باشد و این را قیاس

آن که موجبه کلیه ضروریه است و صادق است یعنی کل مرکوب زید فرس بالفعل لاحمار بالضرورت

والبیان البیان و النقض النقض

و بیان در عکس نقیض مثل بیانست که در عکس مستوی مذکور شد یعنی همچنانکه در عکس مستوی نقیض عکس را ملاحظه می کردیم با اصل خواه بخلق و خواه بطریق عکس و خواه باقتراض منتج مستلزم محال بود در اینجا نیز هرگاه که نقیض اصل را با اصل ملاحظه می کنیم خواه بخلق و خواه بطریق عکس و خواه باعتراض مستلزم محال است چنانچه معلوم شده و مادهٔ نقیض در عکس نقیض مثال مادهٔ نقیض است در عکس مستوی و این نیز معلوم شد فتدبر

وقد بین انعکاس الخاصیتین من الموجبة الجزئیة ههنا و من السالبة الجزئیة ثمة الی العرفیة الخاصة بالاقتراض

و قبل ازین مذکور شد در عکس نقیض که حکم موجبات ازینجا حکم سوالب عکس مستوی دارد و حکم سوالب اینجا حکم موجبات عکس مستوی دارد همچنانکه در عکس مستوی سالبهٔ جزئیه عکس ندارد پس در عکس نقیض موجبهٔ جزئیه عکس نخواهد داشت و بیان این طریق کرده بود و خلاف بیان می کند که آن حکمی که ما کردیم در غیر خاصیتین بود از موجبهٔ جزئیه در عکس نقیض و از سوالب جزئیه در عکس مستوی بواسطهٔ آنکه خاصیتان موجبهٔ جزئیه و خاصیتان سالبهٔ جزئیه منعکس می شوند بعرفیه خاصه مثلا هرگاه در سالبهٔ جزئیه عکس مستوی صادق باشد که بعض ج لیس ب بالضرورت او بالدوام مادام ج لا دائمة یعنی بعض ج ب بالفعل پس صادق خواهد بود بعض ب لیس ج بالدوام مادام ب لا دائمة یعنی بعض ب ج بالفعل بواسطهٔ آنکه ذات موضوع را که ج است فرض می کنیم و درین صورت که ذات موضوع است تتمه حال دارد که بعض صادق است که د ج بالفعل بواسطهٔ آنکه اتصاف ذات موضوع بوصف موضوع بالفعل می باید و لیس ب مادام نیز صادق است بحکم خبر اول اصل و د ب بالفعل نیز صادق است بحکم لا دوام اصل یعنی و این نیز می باید که صادق باشد که لیس ج مادام ب که اگر صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که حینیة مطلقه است یعنی د ج حین هو ب و هرگاه که صادق باشد که د ج حین هو ب صادق خواهد بود که د ب حین هو ج و همچنانکه موجبهٔ جزئیه [illegible]

صادق خواهد بود که لیس بعض ما ب لیس ج بالفعل عین هو لیس ب لا دائما و لا دائما لانه شامل است
بعض لیس ب لیس ج بالفعل باجزء اول که جینیه مطلقه است صادق است بواسطه آنکه جینیه مطلقه
لازم عامتانست و عامتان لازم خاصتان و لازم لازم شئی لازم آن شئی است اما صدق لادوام بواسطه
آنکه فرض کنیم ذات موضوع را که ج است پس این صادق خواهد بود که لیس بالفعل بحکم جزء اول اصل
بود لیس ج بالفعل غیر صادق است که اگر صادق نباشد نقیضش که موجبه دائمه است صادق
خواهد بود یعنی و ج دائما و این ملتزم نیست که دال لیس ب دائما بواسطه آنکه در اصل حکم کرده ایم
بسلب ثبوت محمول از ذات موضوع مادامی که ذات موضوع متصف بوصف موضوع باشد پس هرگاه
در اینجا که ذات موضوع که دقیقست متصف بوصف موضوع باشد که ج است دائما محمول که ب است
مسلوب خواهد بود از ذات موضوع دائما پس و لیس ب دائما صادق باشد و این منافی لادوام
اصل است که و ب بالفعل است بواسطه آنکه لادوام اصل متبر نیست که کل ج ب بالفعل و بالذات
موضوع و مقصود فرض کرده ایم پس این صادق باشد که و ب بالفعل پس و لیس ب دائما کاذب
باشد پس ملزوم او که و ج دائما است یا کاذب پس نقیض او که و لیس ج بالفعل است صادق
باشد و لیس ب بالفعل صادق بود پس صادق خواهد بود که بعض ما لیس ب ما لیس ج
بالفعل و هو المطلوب و دقیقتان که وقتیه و منتشره است و وجود تیان و وجودیه لاضروریه و وجودیه
لادائمه است و مطلقه عامه منعکس میشوند بمطلقه عامه مثلا هرگاه که صادق باشد لاشئی من ج
ب فی وقت الظهر لادائما او فی وقت ما لادائما او بالفعل لا بالضرورة بالفعل لا بالدوام او
بالدوام او بالاطلاق در عکس نقیض او صادق خواهد بود که لیس بعض ما لیس ب لیس ج
بالفعل که اگر این صادق نباشد نباشد نقیض او صادق باشد که موجبه کلیه لادائمه است
مثلا کل لیس ب لیس ج دائما و این منعکس میشود بعکس نقیض همان موجبه کلیه دائمه مثل کل
ج ب دائما و این منافی اصل است که لاشئی من ج ب باحد الجهات الاربع الخمس پس
این کاذب باشد پس ملزوم او نیز کاذب باشد که کل ما لیس ب لیس ج
دائما است پس نقیض او صادق خواهد بود که لیس بعض ما لیس ب لیس ج بالفعل و هو المطلوب
و اما عدم انعکاس ممکنتین که ممکن عامه و ممکن خاصه باشد بواسطه آنکه هرگاه فرض کنیم که زید دائما
بر فرس سوار میشود و بر حمار سوار نمیشود صادق خواهد آمد که لاشئی من الحمار بالفعل مرکوب زید بالامکان
و عکس نقیض او صادق نیست که لیس بعض لامرکوب زید بالفعل لاحمار بالامکان بواسطه آنکه نقیض

خواه کلی منعکس می شود بموجبه جزئی در عکس موجبه کلی صادق نبود در اینجا سالبه خواه کلیه وخواه
جزئیه منعکس بے شود بسالبه جزئیه و در عکس سالبه کلی صادق نیست بواسطه آنکه جائز است که نقیض
محمول اعم باشد یا نقیض تالی و هرگاه که نقیض محمول اعم باشد یا نقیض تالی درین صورت سالبه کلی
صادق نخواهد بود مثلاً هرگاه صادق باشد بعض الانسان لیس بلاحیوان عکس او سالبه کلی که لاشئ
من الحیوان بانسان است کاذب است زیرا که نقیض او که بعض الحیوان لانسان باشد صادق است
و نیز هرگاه که صادق باشد قد لایکون اذا کان الشئ انسانا کان لاحیوانا عکس نقیض او که سالبه
کلیه باشد یعنی لیس البتة اذا کان الشئ حیوان کان لانسان باشد نیز کاذب است زیرا که
نقیض او که موجبه جزئیه باشد یعنی قد یکون اذا کان الشئ حیوانا کان لانسانا باشد نیز صادق است
انچه مذکور شد عکس نقیض بحسب کمیه و کیفیه بود اما بحسب سوالب عکس نقیض حکم موجبات عکس مستوی
دارد یعنی همچنانکه در عکس مستوی یازده قضیه که آن دائمتان و عامتان و خاصتیان و وقتیتان و
وجودیتان و مطلقه عامه است منعکس بے شوند و ممکن عکس ندارند در اینجا نیز یازده قضیه منعکس
می شوند و ممکنتین عکس ندارند اما دائمتان که ضروریه و دائمه باشند و عامتان که مشروطه عامه و
عرفیه عامه باشند منعکس می شوند بعکس نقیض بحقیقته مطلقه بطریق عکس و طریق عکس انست که
نقیض الی عکس نقیض عکس با اصل ملاحظه کنند و ازو محال لازم می آید مثلاً هرگاه صادق باشد
لاشئ من ج ب بالضرورة او بالدوام او بالضرورة بادام ج او بالدوام مادام ج و در عکس
نقیض او صادق خواهد بود که لیس بعض ب لیس ج بالفعل حین هو لیس ب که اگر
صادق نباشد نقیض او که موجبه کلیه عرفیه عامه باشد صادق خواهد بود یعنی کل ما لیس ب لیس
ج بالدوام مادام لیس ب و این بعکس نقیض منعکس می شوند همچنان بموجبه کلیه عرفیه عامه
مثل کل ج ب بالدوام و مادام ج و این منافی اصل قضیه است که لاشئ من ج ب
با احد الجهات الاربع پس کل ب بالدوام مادام کاذب باشد پس ملزوم او که کل ما لیس ب
لیس ج بالدوام مادام لیس ب است کاذب باشد پس نقیض او لیس بعض ما لیس ب
لیس ج بالفعل هو لیس ب است صادق باشد و هو المطلوب و خاصتان که مشروطه خاصه
و عرفیه خاصه است منعکس میشوند بحقیقته لادائمه بدلیل افتراض و دلیل افتراض انست که ذات موضوع
را شئ معین فرض کنیم و جمله کنیم بر وصف محمول و موضوع تا حاصل شود مفهوم عکس مثلاً هرگاه
صادق باشد که لاشئ من ج ب بالضرورة او بالدوام مادام ج لادائمه عکس نقیض او

وهو الحط وهمچنانکه در عکس مستوی سالبتان عامتان که مشروط عامه وعرفیه عامه باشند منعکس میشوند
بعرفیه عامه در اینجا نیز عامتان باعتبار جهت منعکس می شوند بعرفیه عامه مثلا هرگاه صادق آید کل
انسان حیوان بالضرورت او بالدوام مادام انسان عکس نقیض او صادق خواهد بود که کل لاحیوان لا
انسان بالدوام مادام که اگر صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که آن بعض اللاحیوان لیس بلا انسان
بالفعل حین هو لاحیوان است و این مستلزم اینست که بعض الحیوان انسان حین هو لاحیوان بواسطه آنکه سلب
سلب مفید اثبات است و هرگاه ترکیب کنیم این را با اصل و میگوئیم بعض الحیوان انسان بالفعل حین هو
لاحیوان یا کل انسان حیوان بالضرورت اما بالدوام مادام انسانا نتیجه می دهد که بعض الحیوان بالفعل است
و این کاذب است بواسطه آنکه سلب شئی از نفس لازم می آید و این کذب نتیجه است بواسطه اینکه قیاس غیست
سبب آنکه شکل اول است و شکل اول بدیهی الانتاج است و بواسطه کبری هم نیست بواسطه آنکه کبری مفروض
الصدق است پس این کذب بواسطه صغری باشد پس صغری باشد که بعض الحیوان انسان است کاذب باشد
پس یلزم که بعض اللاحیوان لیس بلا انسان است نیز کاذب باشد پس نقیض او که کل لاحیوان
الانسان است صادق باشد و هو المطلوب و همچنانچه در رساله عکس مستوی باعتبار جهت خاصتان منعکس
می شوند بعرفیه خاصه لادائمه فی البعض در اینجا یعنی در موجبه عکس نقیض منعکس می شوند خاصیتان
بعرفیه عامه لادائمه فی البعض مثلا هرگاه صادق باشد که کل کاتب متحرک الاصابع بالضرورت او بالدوام
مادام کاتبا لادائما یعنی لاشئ من الکاتب بمتحرک الاصابع بالفعل در عکس نقیض او صادق خواهد بود که
کل لامتحرک الاصابع الا کاتب بالدوام مادام لامتحرک الاصابع لادائما فی البعض یعنی بعض لامتحرک الاصابع
لیس بالفعل اما جزء اول که مشروط عامه وعرفیه باشد منعکس میشود بعرفیه عامه بواسطه آنکه عرفیه عامه
لازم عامتانست و عامتان لازم خاصتان است و لازم لازم لازم آن لازم است اما جزء ثانی که لا
دوام فی البعض باشد چرا بواسطه آنکه لادوام فی البعض عبارت است ببعض متحرک الاصابع لیس بلا کاتب
بالفعل که اگر او صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که کل لامتحرک الاصابع لا کاتب دائما است
و این منعکس بعکس می شود نقیض کل کاتب متحرک الاصابع و این منافی لادوام اصل است
یعنی لاشئ من الکاتب بمتحرک الاصابع بالفعل پس لازم لادوام فی البعض یعنی بعض لامتحرک الاصابع
لیس بلا کاتب بالفعل صادق باشد

و بالعکس

یعنی وحکم سوالب در عکس نقیض حکم موجبات دارد در عکس مستوی یعنی چنانچه موجبه خواه جزئی و

کلیه می شود در اینجا نیز موجبه کلیه منعکس بموجبه کلی می شود بهمان دلیل بواسطه آنکه اگر منعکس بموجبه
کلیه نشود سلب شئی از نفس لازم آید چنانکه در عکس مستوی سالبه جزئیه عکس نداشت در اینجا نیز
بر موجبه جزئیه عکس ندارد بواسطه آنکه می تواند بود که موضوع اعم باشد یا مقدم اعم باشد و هرگاه
این حال داشته باشند عکس او صادق نمی آید اما اول بواسطه آنکه هرگاه صادق آید کل انسان
حیوان عکس نقیض او صادق خواهد بود که کل لاحیوان الانسان که اگر صادق نباشد نقیضش صادق
خواهد بود که بعض لاحیوان لیس بلانسان و این ملتزم است که بعض اللاحیوان انسان بواسطه آنکه
سلب سلب مفید اثبات است و هرگاه ترکیب کنیم بعض الحیوان انسان با صل قضیه و گوئیم که
بعض الحیوان انسان و کل انسان حیوان پس این نتیجه می دهد که بعض الحیوان حیوان و این سلب شئی
از نفس است بواسطه آنکه هرگاه که این قضیه را عکس کنیم بعض الحیوان لاحیوان سلب شئی از نفس لازم
می آید و این محال از بدیهیه قیاس نیست بواسطه آنکه شکل اول است و شکل اول بدیهی الانتاج
است و از کبرے نیست بواسطه آنکه کبرے مفروض الصدق است پس از صغری خواهد بود که ملزوم
او سالبه جزئی است پس نقیض او صادق خواهد بود که موجبه کلی است و هو المطلوب اما ثانی بواسطه
آنکه هرگاه صادق باشد که بعض الحیوان لاانسان عکس نقیض او کاذب خواهد بود که بعض اللاانسان
لاحیوان و اما آنکه مقدم اعم باشد درین صورت نیز موجبه جزئی منعکس نمی شود مثل قد یکون اذا کان
الشئی حیوان کان لاانسان در عکس نقیض او کاذب خواهد بود که قد یکون اذا کان الشئی انسانا
کان لاحیوان و آنچه قبل ازین مذکور شد عکس نقیض باعتبار کمیته و کیفیته بود و اما عکس نقیض
باعتبار جهت موجبات اینجا حکم سوالب دارد در عکس مستوی یعنی همچنانکه دائما در عکس مستوی
منعکس میشوند بدائمه در اینجا نیز منعکس میشوند بدائمه مثلا هرگاه صادق باشد کل انسان حیوان
بالضرورت او بالدوام عکس صادق خواهد بود که کل لاحیوان لاانسان دائما که اگر صادق نباشد
نقیض او صادق نخواهد بود که بعض الحیوان پس بلاانسان بالفعل و این مستلزم بعض الحیوان
انسان بالفعل است و هرگاه که این را ترکیب می کنیم با صل قضیه وی گوئیم که بعض الحیوان انسان
بالفعل و کل انسان حیوان بالضرورت او بالدوام نتیجه می دهد که بعض الحیوان حیوان بالضرورت او
بالدوام و این کاذبست بواسطه آنکه سلب شئی است از نفس و این محال است از بدیهیه قیاس نیست
بواسطه آنکه شکل اول است و شکل اول بدیهی الانتاجست و از کبرے نیست بواسطه آنکه مفروض الصدق
است پس صغری محال باشد پس نقیض او که کل لاحیوان لاانسان دائما است صادق باشد

لاشئ من المنخسف بقمر و این کاذب است از جمیع جهات پس وقتیه عکس نداشته باشد

عکس والنقیض تبدیل نقیضی الطرفین مع بقاء الصدق والکیف

چون از بحث عکس مستوی فارغ شد از بحث عکس نقیض شروع کرد و عکس نقیض و عکس نقیض تبدیل نقیضی طرفین قضیه است بر مذهب قدما یعنی نقیض موضوع را محمول سازند و نقیض محمول را موضوع با بقای صدق و کیف یعنی اگر اصل قضیه صادق باشد عکس نقیضش صادق خواهد بود بواسطه آنکه عکس نقیض لازم قضیه است و هرگاه که معلوم صادق آید لازم او باید که صادق آید با بقای کیف یعنی اگر اصل موجبه باشد عکس نقیض موجبه باشد و اگر اصل سالبه باشد عکس نقیض سالبه مثلا هرگاه صادق باشد کل انسان حیوان در عکس نقیض او صادق خواهد بود که کل لاحیوان لا انسان

او حمل نقیض الثانی اولا و عین الاول ثانیا مع مخالفة الکیف

و متاخرین عکس نقیض را چنین تعریف کرده اند که عکس نقیض آنست که عین موضوع را محمول سازند و نقیض محمول را موضوع با بقای صدق و مخالفة در کیف و این قید نکرده اند که نقیض موضوع را محمول سازند و بقای صدق شرط است بواسطه آنکه او می خواهد که تفاوت میانه تعریفین که متقدمین و متاخرین عکس نقیض را کرده اند بیان کند و اینکه نقیض محمول را موضوع سازند و بقای صدق در هر دو جا بالقبول صحیح شرط است و در هر دو جا مشترک است پس ازین جهت بیان ایشان نکرده مثال هرگاه گوئیم که کل انسان حیوان عکس نقیض او بر مذهب متاخرین صادق خواهد آمد که لاشئ من الحیوان بانسان بواسطه آنکه مخالفت در کیف شرط است

وحکم الموجبات ههنا حکم السوالب فی المستوی

ای فی عکس النقیض

و حکم موجبات در اینجا یعنی در عکس نقیض بر مذهب متقدمین یعنی بدان مذهبی که نقیض موضوع را محمول سازند و نقیض محمول را موضوع حکم سوالب دارد در عکس مستوی و مذهب متقدمین را اختیار کرده بواسطه آنکه متعارف از عکس نقیض این معنی است و اینکه مذکور شد که موجبات در اینجا حکم سوالب دارد در عکس مستوی باین معنی است که همچنانکه در عکس مستوی سالبه کلیه منعکس سالبه

لازم حاصلستان باشد و اما آنکه منعکس نمی شود بلا دوام فی البعض چرا بواسطه آنکه اگر صادق نباشد موجبه جزئیه مطلقه عامه مثل بعض الحجر انسان بالفعل نقیض او صادق خواهد بود که لاشئی من الحجر بانسان دائما و این نقیض را باجزء اول اصل مرکوب ترکیب نمی توان کرد بواسطه آنکه هر دو سالبه اند و ترکیب از دو سالبه صحیح نیست پس این نقیض را ترکیب نمی کنم باجزء ثانی اصل که موجبه کلیه مطلقه عامه است یعنی کل انسان حجر بالفعل و می گویم کل انسان حجر بالفعل و لاشئی من الحجر بانسان دائما پس این نتیجه می دهد که لاشئی من الانسان بانسان دائما و این سلب شئی از نفس ست و سلب شئی از نفس محال ست و این محال از هیچ قیاس نیست بواسطه آنکه شکل اول ست و شکل اول بدیهی الانتاج است و از صغری هم نیست بواسطه آنکه صغری مفروض اصدق ست پس این محال بواسطه نقیض لادوام فی البعض خواهد بود پس نقیض لادوام فی البعض کاذب باشد پس لادوام فی البعض صادق باشد و هو المطلوب و اعتبار کرده اند لادوام فی الکل ابواسطه آنکه گاه هست که اصل صادق است و در عکس او لادوام فی الکل صادق نیست مثل هرگاه که گوئیم دائما لاشئی من الکاتب بساکن بادوام کاتبا لادائما ای کل کاتب ساکن بالفعل و لاشئی من ساکن بکاتب بادوام ساکنا لادائما فی الکل صادق نیست یعنی کل ساکن کاتب بالفعل بواسطه آنکه بعض از ساکن کاتب نیست دائما مثل ارض پس لادوام فی الکل کاذب باشد

و البیان فی الکل ان نقیض العکس مع الاصل ینتج المحال

و بیان این عکس در کل قضایا خواه موجبه خواه سالبه باشد آنست که نقیض عکس با ملاحظه اصل خواه بخلق و خواه بطریق عکس و خواه بافتراض نتیج محال ست

و لا عکس للبواقی بالنقض فصل

و عکس ندارد بواقی قضایای مذکوره از سوالب که آن وقتیتان و وجودیتان و ممکنتان و وقتیه مطلقه و منتشره مطلقه و مطلقه عامه ست بواسطه آنکه وقتیه اخص از جمیع ست و وقتیه عکس ندارد پس اینها نیز عکس نداشته باشند بواسطه آنکه هم چنانکه از انتفاء اعم انعکاس اخص لازم می آید از عدم انعکاس اخص عدم انعکاس اعم لازم می آید چه ابواسطه آنکه هرگاه اخص منعکس نشود اعم نیز منعکس نباید شد که اگر اعم منعکس شود اخص نیز باید که منعکس شود و درین صورت وقتیه عکس ندارد بواسطه آنکه نقیض عکس صادق ست در بعضی صور مثلا هرگاه گوئیم

انسان بالفعل و هرگاه ترکیب کنیم این را با قضیهٔ اصلی و گوئیم بعض الحجر انسان بالفعل و لاشئی من الانسان بحجر بالضرورت او دائما نتیجه می دهد که بعض الحجر لیس بحجر بالضرورت او دائما و این کاذبست بواسطه آنکه سلب شئی از نفس لازم می آید و این محالست و این محال از هیئت قیاس لازم نیامده بواسطه آنکه شکل اولست و شکل اول بدیهی الانتاجست و از کبری نیز نیست بواسطه آنکه مفروض الصدق است پس باید که از صغری باشد پس صغری کاذب باشد که مطلقه عامه است پس نقیض او کل دائما است صادق باشد و هو المطلوب

مفروض

والعامتان عرفیة عامة

و خاصتان که مشروط عامه و عرفیهٔ عامه باشند منعکس می شوند بعرفیهٔ عامه مثلا هرگاه صادق باشند بالضرورت او دائما لاشئی من الکاتب بساکن الاصابع مادام کاتبا صادق خواهد بود عکس او که لاشئی من ساکن الاصابع بکاتب مادام ساکن الاصابع دائما اگر صادق نباشد نقیض او که حینیه مطلقه موجبه جزئی باشد صادق خواهد بود مثل بعض ساکن الاصابع کاتب حین هو ساکن الاصابع بالفعل و این را هرگاه ترکیب کنیم با اصل قضیه و گوئیم که بعض ساکن الاصابع کاتب حین هو ساکن الاصابع بالفعل و بالضرورت او دائما لاشئی من الکاتب بساکن الاصابع مادام کاتبا پس نتیجه می دهد که بعض ساکن الاصابع لیس بساکن الاصابع حین هو ساکن الاصابع و این کاذبست بواسطه آنکه سلب شئی از نفس است و این محال بواسطه آنکه هیئت قیاس نیست بواسطه آنکه شکل اول است و شکل اول بدیهی الانتاجست و از کبری نیست بواسطه آنکه مفروض الصدقست پس از صغری خواهد بود پس صغری که حینیه مطلقه است کاذب باشد پس نقیض او که عرفیهٔ عامه است صادق باشد و هو المطلوب

والخاصتان عرفیة لادائمة فی البعض

و خاصتان که مشروط خاصه و عرفیهٔ خاصه باشند منعکس می شوند بعرفیهٔ لادائمه فی البعض مثلا هرگاه صادق باشد که لاشئی من الانسان بحجر بالضرورت او بالدوام مادام انسانا لادائما پس دائمه عکس او صادق خواهد بود که لاشئی من الحجر بانسان مادام حجرا لادائما فی البعض که لادائما فی البعض اشارتست بموجبه جزئیه فی مطلقه عامه مثل بعض الحجر انسانا بالفعل و اما آنکه این خاصتان که مشروطه خاصه و عرفیه خاصه باشند منعکس می شوند بعرفیهٔ عامه که خبر اوست چرا بواسطه آنکه عرفیهٔ عامه

وعکس وقتیه ومنتشره وجودیه لاضروریه ووجودیه لادائمه ازمرکبات ومطلقه عامه ازبسایط مطلقه عامه است مثلا هرگاه که صادق آید مطلقه عامه موجبه کلیه مثل کل انسان متنفس بالفعل عکس او صادق خواهد بود که بعض المتنفس انسان بالفعل که اگر صادق نخواهد بود نقیض او صادق خواهد شد که لاشئی من المتنفس بانسان دائما واین نقیض راهرگاه ترکیب کنیم باصل قضیه پس گوئیم که کل انسان متنفس بالفعل ولاشئی من المتنفس بانسان دائما نتیجه می دهد که لاشئی من الانسان بانسان دائما واین سلب شئی از نفس است وسلب شئی از نفس باطل است پس نقیضش صادق خواهد بود که مطلقه عامه است وهرگاه که بدلیل خلف ظاهر شد که عکس مطلقه عامه مطلقه عامه است پس معلوم شد عکس وجودیتان ووقتیتان نیز مطلقه عامه است بواسطه آنکه عکس مطلقه عامه است ومطلقه عامه لازم وجودیتان ووقتیتان است ولازم لازم شئی لازم آن شئی است + + + + + +

ولاعکس للممکنتین

وممکنتین که ممکن عامه وممکن خاصه باشد عکس ندارد بواسطه آنکه نزد شیخ ابوعلی اتصاف ذات موضوع بوصف عنوانی بالفعل می باید یعنی ذات موضوع می باید که متصف باشد بوصف عنوانی در احدازمنه ونزد فارابی است که ذات موضوع می باید که متصف باشد بوصف عنوانی بالامکان وبرمذهب ابوعلی ممکنتین عکس ندارد مثلا هرگاه فرض کنیم که دائما مرکوب زید فرس است وهرگز بر حمار سوار نمی شود پس صادق خواهد بود که کل حمار مرکوب زید بالامکان وعکس او که بعض مرکوب زید حمار بالامکان کاذب است زیرا که نقیض او که لاشئی من مرکوب زید بالفعل حمار بالضرورت صادق است بواسطه آنکه مرکوب زید بالفعل فرس است وهیچ شئی از فرس حمار نیست بالضرورت پس هیچ شئی از مرکوب زید بالفعل حمار نباشد بالضرورت وهمچنین ممکن خاصه بهمان مثال مذکور هرگاه که بالامکان جهته واقع شود

ومن السوالب ینعکس الدائمتان دائمة

وازسوالب منعکس می شود دائمتان یعنی ضروریه ودائمه بدائمه مثلا هرگاه صادق باشد لاشئی من الانسان بحجر بالضرورت او دائما صادق خواهد بود بعکس که لاشئی من الحجر بانسان دائما که اگر صادق نباشد نقیضش صادق خواهد بود که مطلقه عامه موجبه جزئیه باشد مثل بعض الحجر

با انسان مادام حیوانا دائما و هرگاه که ترکیب نقیض با اصل قضیه جمع نمائیم و گوئیم کل انسان حیوان بالضرورت ولاشئ من الحیوان بانسان مادام حیوان دائما پس نتیجه می دهد که لاشئ من الانسان بانسان دائما و این نتیجه کاذب است بواسطه آنکه سلب شئ از نفس لازم می آید و این کذب نتیجه بواسطه هیئة ترکیب قیاس نیست بواسطه آنکه شکل اول است و شکل اول بدیهی نیز منتاجست و از صغری که نیز اصل قضیه است بواسطه آنکه مفروض الصدقست پس ماند بانیکه نقیض حینیه مطلقه کاذب باشد و هرگاه که نقیض کاذب باشد اصل صادق خواهد بود و این عین مدعاست و همچنین عکس نقیض عرفیه عامه و شروط عامه حینیه مطلقه است بدلیل خلق

و الخاصتان حینیة لادائمة

و خاصتان که مشروط خاصه و عرفیه خاصه باشند منعکس میشوند بحینیه لادائمه اما شروط خاصه مثل کل کاتب متحرک الاصابع بالضرورت مادام کاتبا لادائما این مجموع منعکس می شوند حینیة مطلقه لادائمه موجبه جزئی مثل بعض متحرک الاصابع کاتب بالفعل حین هو متحرک الاصابع دائما و لادوام اشارت است بسالبه جزئیه مطلقه عامه مثل بعض متحرک الاصابع لیس بکاتب بالفعل اما حینیه مطلقه بواسطه آنکه حینیه مطلقه لازم عامتانست و عامتان لازم خاصتان و لازم لازم شئ لازم آن شئ است و اما لادوام بواسطه آنکه اگر صادق نباشد نقیض او باشد صادق باشد که موجبه کلیه دائمه است یعنی کل متحرک الاصابع کاتب دائما این را هرگاه ترکیب کنیم با جزء اول قضیه نتیجه می دهد و هرگاه ترکیب کنیم با جزء ثانی قضیه نتیجه دیگر می دهد مثلا هرگاه ترکیب کنیم با جزء اول بگوئیم کل متحرک الاصابع کاتب دائما و کل کاتب متحرک الاصابع بالضرورت مادام کاتبا نتیجه می دهد که کل متحرک الاصابع متحرک الاصابع دائما و هرگاه که ترکیب کنیم با جزء ثانی و گوئیم کل متحرک الاصابع کاتب دائما و لاشئ من الکاتب بمتحرک الاصابع بالفعل نتیجه می دهد که لاشئ من متحرک الاصابع بمتحرک الاصابع بالفعل و این نتیجه نقیض آن نتیجه است پس میان نتیجتین تناقض باشد و تناقض محال است و این بواسطه کبری نیست بواسطه آنکه مفروض الصدق است و این هیئة قیاس نیست بواسطه آنکه شکل اول است و شکل اول بدیهی الانتاج است پس صغری کاذب باشد که نقیض لادوام عکس است پس لادوام عکس صادق باشد همچنین است عرفیه خاصه

و الوقتیتان و الوجودیتان و المطلقة العامة مطلقة عامة

هذا الشئ انسانا کان حیوانا عکس او کلیه که کلما کان هذا الشئ حیوانا کان انسانا باطل ست

و السالبة الکلیة تنعکس سالبة کلیة و الا لزم سلب الشئ عن نفسه

و منعکس می شود سالبهٔ کلیه و الا لازم می آید سلب شئ از نفس مثلا هرگاه که گوئیم لاشئ من الانسان بحجر در عکس او صادق ست که لاشئ من الحجر بانسان که اگر صادق نباشد نقیضش صادق خواهد بود که بعض الحجر انسان باشد و این هرگاه ترکیب کنیم باصل و گوئیم که بعض الحجر انسان و لاشئ من الانسان بحجر فبعض الحجر لیس بحجر و این سلب شئ از نفس ست و سلب شئ از نفس محال ست و این محال از هیئت قیاس نیست بواسطهٔ آنکه شکل اول ست و شکل اول بدیهی الانتاج است و این محال از کبری نیست بواسطهٔ آنکه او مفروض الصدق ست پس این محال از صغری بوده باشد که موجبهٔ جزئی است پس نقیضش که سالبهٔ کلی بوده باشد صادق باشد و هو المطلوب

معروض

و الجزئیة و لا تنعکس اصلا بجواز عموم الموضوع او المقدم

و سالبهٔ جزئی منعکس نمی شود اصلا بواسطهٔ آنکه جایز است که موضوع اعم باشد یا مقدم اعم باشد و هرگاه که موضوع اعم یا مقدم اعم باشد عکس صادق نمی آید اما آنکه موضوع اعم باشد مثل لیس بعض الحیوان انسانا عکس او کاذب ست که بعض الانسان لیس بحیوان و اما آنکه مقدم اعم باشد از قبیل مثل قد لا یکون اذا کان الشئ حیوانا کان انسانا صادق نیست عکس او که قد لا یکون اذا کان الشئ انسانا کان حیوانا

و اما بحسب الجهة فمن الموجبات تنعکس الدائمتان و العامتان حینیة مطلقة

عکس قضایای که قبل ازین مذکور شد از حیثیت کمیت و کیفیت بود اما عکس قضایای باعتبار جهته پس از موجبات یک عکس دارد و از سوالب یک عکس دیگر از موجبات منعکس می شود دائمتان که ضروریه و دائمه باشد و عامتان که عرفیه عامه و مشهوره باشد بحیثیت مطلقه اما ضروریه مثل کل انسان حیوان بالضرورت در عکس او صادق خواهد بود که بعض الحیوان انسان بالفعل مین هو حیوان که اگر صادق نباشد نقیض او صادق خواهد بود که لاشئ من الحیوان

اما حیوان دائماً ولا شئ من الجسم بحیوان دائما نیز کاذبست پس طریق اخذ نقیض جزئیه مرکبه آنست که
تردید کنیم بین نقیضین جزئیین از برای هر مرد و فرد پس میگوئیم درین ماده کل جسم اما حیوان دائما او لیس بحیوان دائما و این
مشتمل است بر مفهوم بواسطه آنکه هر واحد از افراد جسم یا آنست که ثابت است از برای او محمول یا ثابت نیست آنکه ثابت
نیست از برای هر واحدی دائما خالی از ان نیست که سلوبست از هر واحد دائما و یا سلوبست از بعضی دائما و ثابت است
از برای بعضی دائما پس جزء ثانی مشتمل باشد بر دو مفهوم و صدق نقیض درین ماده باعتبار
جزء ثالث است پس اگر مرکب شود منفصله مانعة الخلو ازین مفهومات ثلثه خواهد بود مساوی نقیض جزئیه مرکبه

فصل العکس المستوی تبدیل طرفی القضیة مع بقاء الصدق و الکیف

عکس مستوی تبدیل طرفین قضیه است یعنی محمول را موضوع سازی و موضوع را محمول با بقاء
صدق و کیف یعنی اگر اصل قضیه صادق باشد عکس نیز صادق باشد بواسطه آنکه عکس قضیه لازم
قضیه است و صدق ملزوم مستلزم صدق لازمست و اما از کذب یعنی اگر از کذب اصل قضیه کذب عکس
لازم نمی آید بواسطه آنکه کذب ملزوم مستلزم کذب لازم نیست چه شاید که لازم اعم باشد مثل
حرارت که لازم آتش است و از کذب آتش کذب حرارت لازم نمی آید بواسطه آنکه حرارت اعم از آتش
است و می تواند بود که بدون آتش یافته شود در ضمن شمس و بقای کیف یعنی اگر اصل قضیه
موجبه عکس نیز موجبه بود و اگر اصل قضیه سالبه عکس نیز سالبه بود و اگر بقای کیف نباشد عکس لازم
نخواهد بود مثل بعض الحیوان انسان صادق است و بعض الانسان لیس بحیوان صادق نیست

فالموجبة انما تنعکس جزئیة بجواز عموم المحمول او التالی

و قضیه موجبه خواه کلی بود خواه جزئی الا منعکس نمی شود مگر بجزئیه یعنی عکس در موجبه
لازم ندارد مگر بجزئیت راد و آنکه موجبه منعکس می شود بواسطه آنکه گاهی
ایجاب ثبوت محمول از برای موضوع است و فردی که موضوع بر و صادق می آید محمول نیز صادق
می آید پس یک ایجاب فی الجمله دیگر حاصل شد بواسطه آنکه بعضی از ان افراد که محمول بر و صادق
می آید موضوع بر و صادق می آید اما جزئیه چرا بواسطه آنکه می تواند بود که محمول اعم باشد درین
صورت عکس کلیه صادق نمی آید مثل کل انسان حیوان صادقست و عکس او کل حیوان انسان
صادق نیست یا تالی اعم باشد که درین صورت عکس جزئیه می باشد مثلاً هر گاه گوئیم کلما کان

مطلقہ سالبہ جزئیہ و دائمہ موجبہ کلیہ و وقتیہ موجبہ

کلیہ نیز مرکبست از دو قضیہ وقتیہ مطلقہ موجبہ کلی کہ اصلی قضیہ است و مطلقہ عامہ سالبہ کلی کہ لاادوام اشارت است بآن و نقیض وقتیہ مطلقہ موجبہ کلی وقتیہ سالبہ جزئی است و نقیض مطلقہ عامہ سالبہ کلیہ دائمہ موجبہ جزئی است و منتشرہ مرکبست از منتشرہ مطلقہ موجبہ کلیہ کہ اصل قضیہ است و مطلقہ عامہ سالبہ کلیہ کہ لاادوام اشارت است بآن و نقیض منتشرہ مطلقہ موجبہ کلیہ یعنی منتشرہ سالبہ جزئی است و نقیض مطلقہ عامہ سالبہ کلیہ مذکور شد و وجودیہ لاضروریہ موجبہ کلیہ مرکبست از دو قضیہ یکی مطلقہ عامہ موجبہ کلیہ کہ اصل قضیہ است و یکی دیگر ممکن عامہ سالبہ کلیہ کہ لاضرورت اشارت است بآن و نقیض مطلقہ عامہ موجبہ کلیہ دائمہ سالبہ جزئیست و نقیض ممکن عامہ سالبہ کلیہ ضروریہ موجبہ جزئیست و وجودیہ لادائمہ مرکب است از دو مطلقہ عامہ یکی اصل قضیہ است و دیگرے یعنے لادوام پس نقیض وجودیہ لادائمہ مفہوم مردد سیانہ دو دائمہ جزئیہ خواہد بود یکی سالبہ و دیگری موجبہ و ممکن خاصہ مرکبست از دو قضیہ ممکن عامہ یکی موجبہ کلی و دیگرے سالبہ کلی پس نقیض در جمیع قضایای مرکبہ منفصلہ مانعۃ الخلو می باشد مردد سیانہ نقیضتین جزئیتین چہ انتفاء مرکبہ یا بتحقیق نقیض جزو اول خواہد بود یا بتحقیق نقیض ثانی یا بتحقیق ہر دو جزو

ولکن سالبۃ الجزئیۃ بالنسبۃ الی کل فرد

یعنے انیکہ مفہوم مردد نقیض مرکبہ است صحیح است مطلقا در مرکبہ کلیہ اما در مرکبہ جزئیہ پس لابد است کہ اعتبار کنیم او را نسبت بہر فرد بواسطہ آنکہ جائز است کذب مرکبہ جزئیہ باکذب مفہوم مردد بواسطہ آنکہ نمے تواند بود کہ مجموع ثابت باشد دائما از برای بعضے افراد موضوع و سلوب باشد دائما از افراد باقیہ آن موضوع درین ہنگام کاذب خواہد بود جزئیہ لادائمہ بواسطہ آنکہ برین تقدیر نیست چنین کہ بعضے افراد موضوع باشد بحیثیتی کہ ثابت باشد از برای ایشان محمول تارۃ و سلوب باشد از ان بعضے محمول بار دیگر و کاذب است نیز کل واحد از نقیضتین جزئیتین او بعضے کلیتین اما کلیہ موجبہ بواسطہ آنکہ دوام سلب محمول در بعضے افراد و اما کلیہ سالبہ بواسطہ دوام ایجاب محمول از برای افراد مثلا بعضے الجسم حیوان لادائما کاذب است بواسطہ آنکہ حیوانیت است از برای بعضے الجسم حیوان لادائما کاذبست بواسطہ آنکہ حیوانیت است از برای بعضے افراد جسم دائما و سلوبست از بعضے افراد باقیہ دائما پس اثبات حیوانیت از برای بعضے افراد جسم و سلب حیوانیت از برای بعضے کاذب باشد و مفہوم مردد یعنی کل جسم

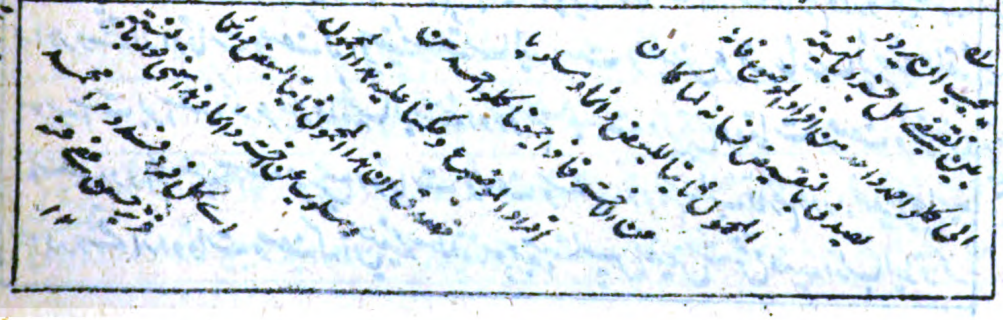
کردو نقیض دو قضیه دیگر وقتیه مطلقه و منتشره مطلقه باشد بقیاسه که
گذشت بواسطه آنکه ما چهار ضرورت داریم ضرورت ذاتی و ضرورت وصفی و ضرورت در وقت معین و
ضرورة در وقت او نقیض ضرورت ذاتی ایبان کردکه امکان ذاتی و نقیض ضرورة وصفی را
نیز بیان کردکه امکان وصفی چنین است پس معلوم خواهد بود که نقیض ضرورت در وقت معین سلب
ضرورت در وقت معین خواهد بود که ممکن وقتیست و نقیض ضرورة در وقت سلب ضرورت در
وقت ما خواهد بود که آن ممکن منتشره است

و لم کتبه المفهوم المردد بین نقیضی الجزئیتین

و نقیض قضیه مرکبه مفهومی است مردد میان نقیض جزئیتین بواسطه آنکه نقیض هر شئ رفع آن شئ است
و رفع مجموع رفع احد الجزئیتین میشود یا برفع هر دو جزء و رفع هر جزئی نقیض آن جزء است
پس نقیض قضیه مرکبه که مفهوم باشد نیز دو قضیه است نقیضین جزئیتین بسبیل منع خلو پس طریق احد
نقیض قضیه مرکبه است اولا تحقیق نمایند جزئیتین او را و ثانیا تحقیق نمایند نقیض هر دو جزء را
و بعد از ان ترکیب کنند منفصله مانعة الخلو از نقیض جزئیتین مثلا مشروطه خاصه موجبه کلیه مرکب از
شرطه موجبه عامه کلی است که اصل قضیه است و مطلقه عامه سالبه کلیه که معنی اولا دوام است
و نقیض مشروطه عامه موجبه کلیه چنینه ممکن سالبه جزئیه است و نقیض مطلقه عامه سالبه کلیه دائمه موجبه
جزئی است پس نقیض مشروطه خاصه منفصله مانعة الخلو باید مردد میانه نقیض جزئیتین پس

نقیض کل کاتب متحرک الاصابع

بالضرورت مادام کاتبا لادائما یعنی لاشئ من الکاتب متحرک الاصابع بالفعل بنسبت که اما بعض الکاتب
بالفعل جزئیتین کاتب و اما بعض الکاتب متحرک الاصابع دائما و عرفیه خاصه موجبه کلیه نیز مرکب است از دو
قضیه یکی عرفیه عامه موجبه کلیه که اصل قضیه است و یکی مطلقه عامه سالبه کلیه که لادوام اشارتست
بآن و نقیض عرفیه عامه موجبه کلیه چنینه مطلقه سالبه جزئیه است و نقیض مطلقه عامه بطریق است که پیش
ازین مذکور شد پس نقیض عرفیه خاصه موجبه کلیه منفصله مانعة الخلو است مردد میانه چنینه

در اوقات ذات و نقیض او سلب دوام ایجابست در اوقات ذات و سلب دوام ایجابست در اوقات ذات لازم دارد فعلیه و سلب را در وقتی از اوقات ذات و اما اینکه نقیض دائمه سالبه مطلقه عامه موجبه است بواسطه آنکه دائمه سالبه معنی او دوام سلبست و نقیض او سلب دوام سلب و سلب دوام سلب لازم دارد فعلیت ایجاب را و چون تناقض از جانبین است نقیض مطلقه عامه نیز دائمه خواهد بود

وللمشروطة العامة الحينية الممكنة

و نقیض مشروط عامه موجبه حینیه ممکن سالبه است و نقیض مشروط عامه سالبه حینیه ممکن موجبه است و حینیه ممکن نیز نه از جمله موجهات مشهور است که سابقا دانسته شد تعریفش آنکه قضیه ایست که حکم کرده باشند در او سلب ضرورة وصفی از جانب مخالف حکم اما اینکه نقیض مشروط عامه حینیه ممکن سالبه است بواسطه آنکه در مشروط عامه موجبه حکم کرده اند بضرورت ایجاب بحسب وصف عنوانی نقیض او سلب ضرورة ایجابست بحسب وصف و این معنی حینیه ممکن سالبه است زیرا که حینیه ممکن سالبه ایست که حکم کرده باشند در او سلب ضرورة وصفی از جانب مخالف سلب که ایجابست و اما اینکه نقیض مشروط عامه سالبه حینیه ممکن موجبه است بواسطه آنکه مشروط عامه سالبه ایست که حکم کرده باشند در او بضرورت سلب در جمیع اوقات وصف و نقیض او سلب ضرورت سلب است در جمیع اوقات وصف و سلب ضرورة سلب در جمیع اوقات وصف حینیه ممکن موجبه است بواسطه آنکه او سلب ضرورت وصفی است از جانب مخالف ایجاب که سلب باشد

وللعرفية العامة الحينية المطلقة

حینیه مطلقه نیز از جمله موجهات مشهوره است و آن قضیه ایست که حکم کرده باشند در او بفعلیت نسبة در وقتی از اوقات وصف عنوانی و نقیض عرفیه عامه موجبه حینیه مطلقه سالبه است و نقیض عرفیه عامه سالبه حینیه مطلقه موجبه است اما اول بواسطه آنکه عرفیه عامه موجبه معنی دوام ایجابست در جمیع اوقات وصف نقیض و سلب دوام ایجاب در جمیع اوقات وصف لازم دارد فعلیه سلب را در وقتی از اوقات وصف که او حینیه مطلقه سالبه است و نقیض عرفیه عامه سالبه حینیه مطلقه موجبه است بواسطه آنکه عرفیه عامه سالبه معنی او دوام سلبست در جمیع اوقات وصف و نقیض او سلب دوام سلب است در جمیع اوقات وصف و سلب دوام سلب لازم دارد فعلیه ایجاب را در وقتی از اوقات وصف که آن حینیه مطلقه موجبه است پس نقیض شش قضیه از سالبه و ذکر

یعنے شرطست در تحقق تناقض اتحاد در ما سوای این امور ثلثه وقومے ضبط کرده اند اتحاد را در ضمن اتحاد در هشت چیز اتحاد در موضوع و در محمول و در امکان و زمان و در کل و جزء و در شرطیه و در قوت فعل و در اضافه و اما اتحاد در موضوع زیرا که اگر موضوع متحد نباشند تناقض این ست مثل زید قایم و عمرو لیس بقایم و اما اتحاد در محمول بواسطه آنکه اگر اتحاد در محمول نباشد تناقض نیست مثل زید قایم و زید لیس بقایم و اما اتحاد در زمان زیرا که اگر اتحاد در زمان نباشد تناقض نیست مثل زید قایم فی اللیل و زید لیس بقایم فی النهار و اما اتحاد در مکان زیرا که اگر نباشد تناقض نیست مثل زید قایم فی السوق و زید لیس بقایم فی البیت و اما اتحاد در کل و جزء زیرا که اگر نباشد تناقض نیست مثل الزنجی اسود ای بعضه و الزنجی لیس باسود ای کلیة و اما اتحاد در شرطیه زیرا که اگر نباشد تناقض نیست مثل العالم مضے بشرط وجود النهار و العالم لیس بمضے بشرط عدم النهار و اما اتحاد در قوت و فعل زیرا که اگر نباشد تناقض نیست مثل زید بکاتب بالقوت و زید لیس بکاتب بالفعل و اما اتحاد در اضافه که اگر نباشد تناقض نیست مثل زید اب ای لعمرو و زید لیس باب ای لبکر

والنقیض للضروریة الممکنة العامة

یعنے نقیض ضروریهٔ موجبهٔ ممکن عامهٔ سالبه است و نقیض ضروریهٔ سالبه ممکن عامهٔ ضروریهٔ موجبه است اما اینکه ضروریهٔ موجبه نقیض ممکن عامهٔ سالبه است بواسطه آنکه ضروریهٔ موجبه معنے او ضرورت ایجابیست و نقیض او سلب ضرورت ایجابیست و سلب ضرورت ایجاب امکان عام سلب ضرورت از جانب مخالف حکمست و حکم در سالبه سلبیست پس سلب ضرورت ایجاب باشد و اما اینکه نقیض ضروریهٔ سالبهٔ ممکن عامه موجبه است بواسطه آنکه ضروریهٔ سالبه معنے او ضرورت سلب است و نقیض او سلب ضرورت سلبیست و سلب ضرورت سلب امکان عامهٔ موجبه است بواسطه آنکه امکان عام سلب ضرورت است از جانب مخالف حکم و حکم در اینجا ایجابیست پس مخالف او سلب ضرورت سلب باشد و همچنین نقیض ممکن عامهٔ ضروریه است بواسطه آنکه تناقض مے باشد از جانبین

وللدائمة المطلقة العامة

یعنے نقیض دائمهٔ موجبهٔ مطلقهٔ عامهٔ سالبه است و نقیض دائمهٔ سالبهٔ مطلقهٔ عامهٔ موجبه است اما اینکه نقیض دائمهٔ موجبهٔ مطلقهٔ عامهٔ سالبه است بواسطه آنکه دائمهٔ موجبه معنے او دوام ایجابیست

یعنی طرفین قضیهٔ شرطیه در اصل دو قضیهٔ تامه اند الا آنکه بیرون رفته اند بسبب زیادتی ادات اتصال یا انفصال از آنکه قضیهٔ تام باشند بواسطهٔ آنکه قضیهٔ تامه آنست که مشتمل باشد بر حکم و بسبب زیادتی ادات اتصال یا انفصال زایل شده است از ایشان حکم

فصل التناقض اختلاف القضیتین بحیث یلزم لذاته من صدق کل کذب الاخری وبالعکس

تناقض اختلاف دو قضیه است بحیثیتی که لازم آید لذاته از صدق هر یک ازین دو قضیه کذب دیگری و از کذب هر یک صدق دیگری و قید مستلزم کرد بواسطهٔ اختلاف که مستلزم صدق احد القضیتین و کذب دیگری باشد اما نه لذاته باشد بلکه بواسطهٔ امر خارجی باشد بیرون رود مثل کل حیوان انسان و بعض الحیوان لیس بناطق که اگرچه اختلاف هست بحیثیتی که از صدق هر یک کذب دیگری لازم می آید و برعکس اما لذاته نیست بلکه بواسطهٔ امر خارجی است که آن مساوات انسان و ناطق است

ولا بد من الاختلاف فی الکم والکیف والجهة

و ناچار است در تحقیق تناقض از اختلاف قضیتین در سه چیز اول کم یعنی کلیة و جزئیة یعنی می باید که اگر یکی از قضیتین کلی باشد دیگری جزئی باشد و برعکس که اگر اختلاف در کم نباشد و هر دو کلی باشند یا هر دو جزئی باشند تناقض نیست زیرا که گاه هست که کلیتین هر دو کاذب باشند مثل کل حیوان انسان و لا شئ من الحیوان بانسان که هر دو کاذب اند و جایز است که در جزئیتین هر دو صادق باشند مثل بعض الحیوان انسان و بعض الحیوان لیس بانسان که هر دو صادق اند دوم اختلاف در کیف که ایجاب و سلب باشد نیز می باید زیرا که میانهٔ دو موجبه و دو سالبه این اختلاف متحقق نمی تواند شد و این ظاهر است سوم اختلاف در جهت است یعنی می باید که جهت هر یک ازین دو قضیه غیر یک دیگر باشند که اگر هر دو قضیه یک جهت داشته باشند تناقض نیست مثل کل انسان کاتب بالضرورت و بعض الانسان لیس بکاتب بالضرورة که هر دو کاذب اند و کل انسان کاتب بالامکان و بعض الانسان لیس بکاتب بالامکان هر دو صادق اند

والاتحاد فیما عدا ذلک

زوجا واما ان یکون فردا دائما و اما ان یکون منقسما بمتساویین او غیر منقسم بمتساویین و قضیه منفصله اند یا آنکه طرفین شرطیه دو قضیهٔ مختلفه اند در حمل و انفصال و متصور است اینجا شش صورت در متصلات و شش در منفصلات اما امثلهٔ متصلات اولی آنکه مقدم حملیه باشد و تالی متصله مثل ان کانت الشمس علة لوجود النهار فکلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود

دوم عکس اول مثل کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود فوجود النهار ملزوم لطلوع الشمس

سوم آنکه مقدم حملیه باشد و تالی منفصله مثل ان کانت هذا العدد اما زوج و اما فرد

چهارم عکس این مثل کلما کان هذا اما زوجا او فردا کان عددا + + + + + +

پنجم آنکه مقدم متصله باشد و تالی منفصله مثل کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود اما دائما اما ان یکون الشمس طالعة و اما ان یکون لا النهار موجود ا

ششم عکس این مثل ان کان دائما اما ان یکون الشمس طالعة و اما ان لا یکون النهار موجودا فکلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود

و اما امثلهٔ منفصلات

اولی آنکه مقدم حملیه باشد و تالی منفصله متصله مثل اما ان لا یکون الشمس علة لوجود النهار و اما ان یکون کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود

دوم عکس این مثل اما ان یکون کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود و اما ان لا یکون الشمس علة لوجود النهار

سوم آنکه مقدم حملیه باشد و تالی منفصله مثل اما ان یکون هذا الشئ لیس عددا اما یکون زوجا او فردا

چهارم عکس این مثل اما ان یکون هذا الشئ زوجا او فردا اما ان یکون هذا الشئ لیس موجود

پنجم آنکه مقدم متصله باشد و تالی منفصله مثل اما ان یکون کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود و اما ان یکون الشمس طالعة او لا یکون النهار موجود ا

ششم عکس این مثل اما ان یکون الشمس طالعة او لا یکون النهار موجودا او اما ان یکون کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود ا

الا انهما خرجتا بزیادة اداة الاتصال او الانفصال عن التمام

آن شئی را در بعضے ازمان وبنابر بعضے از اوضاع که ممکن الاجتماع باشد یا مقدم مثل بودن او نا طق لیکن تعیین این وضع در زمان نمی کنیم بلکه اطلاق می کنیم واما منفصله حقیقیه مثل قد یکون اما ان یکون الشئ جمادا او نامیا که حکم در دو جزئی نافی ناسبه شئی است وجمادیه آن شئی را در بعضے ازمان وبنابر بعضے اوضاع که ممکن الاجتماع باشد یا مقدم مثل بودن آن شئی از مختصرات لیکن تعیین این زمان و این وضع نکرده ایم بلکه اطلاق وسور موجبه جزئیه منفصله ومنفصله قد یکون است وسور سالبه جزئیه متصل وسالبه جزئیه منفصله قد لا یکون است مثال سالبه جزئیه متصله قد لا یکون اذا کانت الشمس طالعه فالنهار موجود ومثال سالبه جزئیه منفصله قد لا یکون اما ان یکون الشمس طالعه او یکون النهار موجود او معینا شخصیه یعنی یا آنکه باشد حکم در قضیه شرطیه بر بعضے تقادیر مقدم وبعضے ازمان لیکن نه مطلقا بل معینا یعنی تعیین این بعضے ازمان واوضاع بکنیم پس آن قضیه شرطیه شخصیه است اما متصله شخصیه بنابر تعیین زمان مثل ان جئتنی الیوم فاکرمتک اگر اینا بنابر تعیین اوضاع مثل ان جئتنی راکبا واکرمتک واما منفصله شخصیه بنابر تعیین زمان مثل زید فی هذا الیوم اما ان یموت واما ان یصح وبنابر تعیین بعضے اوضاع مثل اما ان یکون فی الدار زید او عمرو

والا مهملة

یعنی اگر نباشد حکم در شرطیه بر جمیع تقادیر مقدم ونه بر بعضے تقادیر مقدم مطلقا ونه بر بعضے تقادیر معینا بلکه حکم کرده باشند در او بر تقدیر وقوع مقدم شعرا کان جمیعا او بعضا مطلقا او معینا پس آن قضیه را مهمله گویند اما متصله مهمله مثل ان کانت الشمس طالعه فالنهار موجود واما منفصله مهمله مثل العدد اما ان یکون زوجا او فردا ولفظ ان ولو واذا در اتصال واما در انفصال از برای احتمالست

وطرفا الشرطية في الاصل قضيتان حمليتان او متصليتان او منفصلتان او مختلفتان

یعنی طرفین قضیه شرطیه که مسمی اند بمقدم وتالی اگرچه قضیه بالفعل نیستند بواسطه عدم اذعان در ایشان لیکن ایشان در اصل دو قضیه حملیه اند مثل کلما کان الشئ انسانا فهو حیوان که طرفین این قضیه یعنی الشئ انسان فهو حیوان دو قضیه حملیه اند یا آنکه طرفین دو قضیه متصله اند مثل کلما کانت الشمس طالعه فالنهار موجود فکلما لم یکن الشمس طالعه لم یکن النهار موجودا وطرفین این قضیه یعنی ان کانت الشمس طالعه فالنهار موجود فکلما لم یکن الشمس طالعه لم یکن النهار موجود اور اصل دو قضیه متصله اند یا آنکه طرفین دو قضیه منفصله اند مثل کلما کان واحدا اما ان یکون العدد زوجا واما ان یکون فردا واحدا اما ان یکون منقسما بمتساویین او غیر منقسم بمتساویین وطرفین این قضیه یعنی اما ان یکون العدد

و مانعة الخلو بر دو قسم است عنادیه و اتفاقیه عنادیه آنست که تنافی میانه این دو جزو بواسطه ذات ایشان باشد مثل اما ان یکون هذا العدد زوجا و اما ان یکون هذا العدد فردا که میانه ذات زوجیه و ذات فردیه تنافی است و مثل اما ان یکون هذا الشی شجرا او حجرا که میان ذات شجریه و حجریه تنافی است و مثل اما ان یکون هذا الشی لا شجرا او لا حجرا که میانه ذات لا شجریه و لا حجریه تنافی است و اگر تنافی میانه خزئین لذاتهما نیست و این را اتفاقیه می گویند چنانکه گویند اسود لا کاتب را اما ان یکون هذا اسود و کاتبا و باید دانست که هم چنانچه جمله منقسم می شود بمحصوره و شخصیه و مهمله و شرطیه نیز منقسم می شود بمحصورات و شخصیه و مهمله و هم چنانکه کلیه حملیه باعتبار کلیه حکمست نه باعتبار کلیه موضوع و محمول همچنین کلیه شرطیه باعتبار کلیه حکم است نه باعتبار کلیه مقدم و تالی بواسطه آنکه قول ما که کلما ما کان زید کاتب فهو متحرک بالقوه قضیه کلیه است با آنکه مقدم و تالی او جزئی اند پس معلوم شد که کلیه شرطیه باعتبار کلیه حکم است در جمیع ازمان و در جمیع اوضاعی که ممکن الاجتماع باشد یا مقدم نه باعتبار کلیه مقدم یا تالی و باین تصریح کرده است بقول خود که

ثم الحکم فی الشرطیة ان کان علی جمیع تقادیر المقدم فکلیة

یعنی پس حکم در قضیه شرطیه اگر بر جمیع تقادیر و وقوع مقدم است در جمیع ازمان و بنا بر جمیع اوضاعی که ممکن الاجتماع باشد با مقدم آن قضیه شرطیه کلیه است اما متصله کلیه مثل کل ما کان زید انسانا کان حیوانا پس حکم در ملزوم حیوانیت زید است در انسانیت زید در جمیع ازمان و بنا بر جمیع اوضاعی که ممکن الاجتماع باشد یا مقدم مثل بودن زید قایم و بودن عمرو قاعد و بودن شمس طالع و غیر انها و اما منفصله کلیه مثل آنکه گوییم دایما اما ان یکون العدد زوجا او فردا پس حکم در وقوع تنافی فردیت عدد است مر زوجیت عدد را در جمیع ازمان و بنا بر جمیع اوضاعی که ممکن الاجتماع باشد یا مقدم و سور موجبه کلیه در متصله کلمه است و مهماست و متی و در منفصله موجبه کلیه دایما و سور سالبه متصله و سالبه منفصله لیس البته است مثال سالبه کلیه متصله لیس البته ان کانت الشمس طالعة فاللیل موجود و مثال منفصله سالبه کلیه لیس البته است اما ان یکون الشمس طالعة و اما ان یکون النهار موجودا او بعضها یعنی آنکه باشد حکم در قضیه شرطیه بر بعضی تقادیر فجزئیه مقدم و بعضی ازمان لیکن بدون لا مطلقا بدون یعنی تقیید بوضع معین یا وقت معین بلکه حکم بر بعضی اوضاع و ازمان غیر معینه باشد پس آن قضیه شرطیه جزئیه است اما متصله جزئیه مثل قد یکون اذا کان الشی حیوانا کان انسانا آنکه حکم در ملزوم انسانیت شی است من حیث انسانیت

مراد انست که باعتبار نکس یا شد قسم ثالث که آنرا مطلقه می گویند می نامند چه اگر علاقه کنند لزومیه باشد و اگر اعتبار عدم لزوم نمایند اتفاقیه باشد و اگر هیچکدام را قید نکنند آنرا مطلقه میگویند

ومنفصلة ان حكم فيها بتنافي النسبتين او لاتنافيهما صدقا و كذبا وهي الحقيقية او صدقا فقط فمانعة الجمع او كذبا فقط فمانعة الخلو وكل واحد منهما عنادية ان كان التنافي لذاتي الجزئيين والا فاتفاقية

ومنفصله انست که حکم کرده شود در وی بتنافی دو نسبت باسبب تنافی دو نسبت در صدق و کذب و آنرا حقیقه خوانند تنافی دو نسبت در صدق و کذب یعنی این هر دو یک شئی با هم صادق نیایند و هر دو با هم کاذب نیایند و اگر حکم کرده باشند بتنافی دو نسبت در صدق و کذب این را حقیقیه موجبه می گویند مثل ان یکون هذا العدد زوجا و اما ان یکون فردا یعنی این عدد یا زوجیست یا فرد و نمی تواند بود که هم زوج و هم فرد نمی تواند بود که نه زوج بود نه فرد و اگر حکم کرده باشند بلا تنافی دو نسبت در صدق و کذب این را حقیقیه سالبه می گویند مثل لیس اما ان یکون هذا الانسان اسود او کاتبا که می تواند بود که انسانی باشد که هم اسود باشد و هم کاتب و می تواند بود که انسانی باشد که نه اسود باشد و نه کاتب و اگر حکم کرده باشند بتنافی دو نسبت در صدق و لیس یعنی این هر دو نسبت منافی یک دیگرند در صدق تنها و در کذب منافی نیستند این را موجبه مانعة الجمع می گویند مثل اما ان یکون هذا الشئی شجرا او حجرا و اگر حکم بلا تنافی دو نسبت در صدق تنها کرده باشند آنرا سالبه مانعة الجمع می گویند مثل لیس اما ان یکون هذا الشئی لا شجرا او لا حجرا و اگر تنافی در کذب تنها باشد و در صدق تنافی نباشد آنرا موجبه مانعة الخلو می گویند مثل اما ان یکون هذا الشئی لا شجرا او لا حجرا و اگر حکم کرده باشند بلا تنافی نسبت در کذب تنها آنرا سالبه مانعة الخلو می گویند مثل لیس اما ان یکون هذا الشئی شجرا او حجرا و مضمون سالبه مانعة الخلو مضمون موجبه مانعة الجمع است و مضمون سالبه مانعة الجمع مضمون موجبه مانعة الخلو است و قید فقط که در مانعة الجمع و مانعة الخلو کرده است احتمال دو معنی دارد یکی آنکه حکم کرده باشند در مانعة الجمع بتنافی دو نسبته در صدق و لیس یعنی در کذب تنافی نباشد و آنرا مانعة الجمع بمعنی اخص می گویند دوم آنکه حکم کرده باشند در وی بتنافی دو نسبته در صدق فقط یعنی باسکوت از حال کذب اعم از آنکه تنافی در کذب باشد یا نه و این را مانعة الجمع بمعنی اعم می گویند و بر این قیاس است مانعة الخلو و هر یک از این حقیقة و مانعة الجمع

فصل الشرطیة متصلة ان حکم فیها بثبوت نسبة علی تقدیر اخری او بنفیها عنه ولزومیة ان کان ذلک لعلاقة والا فاتفاقیة

قبل ازین معلوم شد که شرطیه آنست که حکم کرده باشند در وثبوت شئی از برای شئی وسلب شئی از برای شئی و این شرطیه بر دو قسم است متصل ومنفصل متصلهٔ آنست که حکم کرده باشند در وثبوت نسبتی بر تقدیر نسبتی دیگر یا سلب نسبتی بر تقدیر نسبتی دیگر و شرطیه بر دو قسم است لزومیه و اتفاقیه لزومیه آنست که میان مقدم و تالی علاقه باشد و علاقه امری را گویند که نسبته مقدم مستلزم تالی باشد چون علة و تضایف علة عبارت ازانست که مقدم علة تالی باشد تا مقدم معلول تالی باشد یا مقدم و تالی هر دو معلول علة تالی باشند و اینکه مقدم علة تالی باشد مثل انکانت الشمس طالعة فالنهار موجود که الشمس طالعة مقدم است و النهار موجود تالی و طلوع شمس علة وجود نهار است و اینکه مقدم معلول تالی باشد مثل انکان النهار موجودا فالشمس طالعة وجود نهار که مقدمست معلول طلوع الشمس که تالیست و اینکه مقدم و تالی هر دو معلول و علة تالی باشند مثل انکان النهار موجودا فالعالم مضی که النهار موجود مقدمست و العالم مضی تالیست و این مقدم و تالی هر دو معلول علة تالی اند که آن الشمس طالعة است و هرگاه که مقدم علة تالی باشد مستلزم تالی خواهد بود بواسطه آنکه هرگاه علیه بالفعل آید معلول بالفعل می آید و مقدم هرگاه که معلول تالی باشد لازم خواهد داشت تالی را بواسطه آنکه هرگاه معلول بالفعل آید علة نیز بالفعل می آید و چنین اگر مقدم و تالی هر دو معلول علة تالی باشد مقدم لازم خواهد داشت تالی را بواسطه آنکه هرگاه که معلول بالفعل آید علیه نیز بالفعل می آید و هرگاه که علة بالفعل آمد تالی نیز بالفعل می آید بواسطه آنکه او معلول همین علت است و علة که بالفعل آمد معلولش نیز بالفعل می باید آمد و اما تضایف میانه دو شئی آنست که از تعقل کل واحد تعقلی دیگری لازم آید مثل ابوه و بنوه و ظاهر است که هرگاه مضایف تالی باشد مستلزم تالی خواهد بود مثل انکان زید ابا لعمر فکان عمرو ابنه و این که مذکور شد اقسام لزومیه بود و اگر چنین نباشد یعنی میانه مقدم و تالی علاقه نباشد آنرا اتفاقیه می گویند مثل ان کان الانسان ناطق فالحمار ناهق انکه انسان ناطق باشد لازم نمی آید که حمار ناهق باشد لیکن بطریق اتفاق واقع شده است که در نفس او قات که انسان ناطق است حمار ناهق است و بعضی بر تقسیم مصنف اعتراض کرده اند که اگر از وجود علاقه در لزومیه و عدمش در اتفاقیه وجود و عدمش علاقه در نفس الامر مراد است پس لزومیه کاذبه و اتفاقیه کاذبه بیرون میروند اگر

از عامتان و وقتیان مطلقتان بآن بیانی که گذشت در وجودیه لاضروریه و مباین ضروریه و دوامیه بواسطه آنکه تقیید او بلادوام اخص و اعم مطلق است از مطلقه عامه و ممکن عامه و این ظاهر است

وقد یقید الممکنة العامة بلاضرورة الجانب الموافق ایضا فیسمی الممکنة الخاصة

یعنی گاه هست که مقید می سازند ممکن عامه را بجانب موافق نیز چنانکه مقید می سازند بجانب مخالف و می نامند او را ممکن خاصه بواسطه آنکه مشتمل است بر معنی امکان اما خاصه بواسطه آنکه اخص است از ممکن عامه مثلاً هرگاه گوییم کل انسان کاتب بالامکان الخاص بالاسی من الانسان بجانب بالامکان الخاص معنی او چنین می شود که سلب کتابت از انسان و ایجاب کتابت انسان را ضروری نیست پس هیچ فرقی نیست میانه موجبه ممکن خاصه و سالبه ممکن خاصه بعضی فرق کرده اند میانه موجبه ممکن خاصه و سالبه ممکن خاصه باینوجه که گفته اند موجبه ممکن خاصه ایجاب صریح است و سلب ضمنا و در سالبه عکس و ممکن خاصه اعم مطلق است از باقی مرکبات و این ظاهر است و مباین ضروریه است بواسطه آنکه حکم کردیم در وی بسلب ضرورت از طرفین و اعم من وجه است از دائمه و عامتان و وقتیان مطلقیان بآن بیانی که گذشت در وجودیه لاضروریه وجودیه لادائما و همچنین اعم من وجه است از مطلقه عامه بواسطه آنکه صادق می آید در وجودیه لاضروریه و صادق می آید ممکن مطلقه عامه بدون ممکن خاصه در مادهٔ ضروریه و صادق می آید ممکن خاصه بدون مطلقه عامه جائی که امکان بفعل نیاید مثل عنقا، طائر و اخص مطلق است از ممکن عامه و این ظاهر است

وبقیة مرکبات لان اللادوام اشارة الی مطلقة عامة واللاضرورة الی ممکنة عامة مخالفتین للکیفیة موافقتین للکمیة لما قیدبهما

یعنی این قضایای سبعه که مذکور شدند مرکبات اند بواسطه آنکه لادوام در ایشان اشارت است بمطلقه عامه و لاضروریه بممکن عامه چنانچه معلوم شد که مخالف باشند این مطلقه عامه و ممکن عامه در کیف و موافق باشند در کم آن قضیه را که تقیید شده است با ایشان یعنی اگر آن قضیه موجبه باشد مطلقه عامه و ممکن عامه سالبه باشد و اگر آن قضیه سالبه باشد مطلقه عامه و ممکن عامه موجبه باشد و اگر آن قضیه کلیه باشد مطلقه عامه و ممکن عامه نیز کلیه باشند و اگرچه جزئیه

العام بواسطه آنکه گاهست سلب محمول از موضوع ضروری نباشد متحقق خواهد بود سلب ضرورت سلب امکان عام موجبه است و وجودیه لاضروریه اعم مطلق است از خاصتان و وقتیتان بواسطه آنکه هرگاه صادق آید ضرورت بحسب وصف یا دوام بحسب وصف یا ضرورت در وقت معین یا ضرورت در وقت ما لادایما صادق خواهد بود فعلیه نسبت لابالضروره و عکس نیست و این ظاهرست و مباین ضروریه است بواسطه تقیید او بلاضروره و اعم من وجه است از دائمه بواسطه آنکه صادق می آید در مادهٔ دوامی که خالی باشد از ضرورت مثل کل فلک متحرک و صادق می آید دائمه بدون او در مادهٔ ضروریه مثل کل انسان حیوان و صادق می آید وجودیه لاضروریه بدون دائمه در مادهٔ لادوام ذاتی مثل کل انسان کاتب لابالضروره و همچنین اعم من وجه است از عامتان و وقتیتان مطلقتان بواسطه آنکه صادق می آید در مادهٔ مشروطه خاصه عامه مثل کل منخسف مظلم و صادق می آید ایشان بدون وجودیه لاضروریه در مادهٔ ضروریه مثل کل انسان حیوان و صادق می آید وجودیه لاضروریه بدون ایشان در مادهٔ لادوام بحسب وصف مثل کل انسان کاتب لابالضروره و اخص مطلق است و ممکن عامه و این ظاهرست

او بالادوام الذاتی فقیمی الوجودیة اللادائمة

یعنی گاهست که مقیدی سازند مطلقه عامه را بلادوام ذاتی می نامند او را وجودیه لادائمه اما وجودیه چنانکه گذشت و اما لادائمه بواسطه آنکه جزء ثانی مطلقه عام است و لادوام اشارتست بآن چنانکه معلوم خواهد شد اما وجودیه لادائمه موجبه مثل کل انسان کاتب لادائما ترکیب از موجبه مطلقه عامه است که آن خبر اول است و از سالبه مطلقه عامه که لادوام اشارتست بآن بواسطه ایجاب محمول از برای موضوع هرگاه دایمی نباشد متحقق خواهد بود سلب فی الجمله و سلب فی الجمله اطلاق عام سالبه است و اما وجودیه لادایمه سالبه مثل لاشیء من الانسان بکاتب لادائما ترکیب او از سالبه مطلقه عامه است که جزء اول است و از موجبه مطلقه عامه که لادوام اشارتست بآن بواسطه آنکه سلب محمول از برای موضوع هرگاه دایمی نباشد متحقق خواهد بود ایجاب فی الجمله و ایجاب فی الجمله اطلاق عامه موجبه است و وجودیه لادایمه اخص مطلق است از وجودیه لاضروری بواسطه آنکه هرگاه متحقق باشد فعلیه نسبت لادائما متحقق خواهد بود فعلیه نسبت لابالضرورت مثل کل انسان کاتب لادائما و عکس نیست و مادهٔ دوام خالی از ضرورت مثل فلک متحرک لابالضرورت صادق است و لادائما صادق نیست بواسطه آنکه حرکه فلک دایمی است برغم نفسه و اعم مطلق است از خاصیتان و وقتیتان و اعم من وجه است

و بین لیس لادائما صادق است و صادق نیست کل قمر منخسف مادام قمر لادائما و مباین و متباین است بواسطه
آنکه تقیید بلادوام چنانکه گذشت و اعم اعم من وجه است از عامتان بواسطه آنکه صادق می آید در مادهٔ کل
منخسف مظلم و صادق می آید وقتیه بدون ایشان در مادهٔ کل قمر منخسف و صادق می آید ایشان بدون وقتیه
در مادهٔ کل انسان حیوان و اخص مطلق است از وقتیهٔ مطلقه بواسطه آنکه وقتیه وقتیه مطلقه است بتقیید لادوام
بحسب ذات و مقید اخص است از مطلق و چون معلوم شد که وقتیه اخص مطلق است از وقتیهٔ مطلقه و
وقتیه اخص مطلق است از منتشرهٔ مطلقه و مطلقهٔ عامه و ممکن عامه پس وقتیه اخص باشد از منتشرهٔ مطلقه
و مطلقهٔ عامه و ممکن عامه اما منتشرهٔ موجبه مثل کل انسان متنفس وقتیا ما لادائما ترکیب او از موجبه
منتشرهٔ مطلقه است که آن جزء اول است و از موجبه مطلقهٔ عامه یعنی کل انسان متنفس بالفعل که لادوام
اشارتست بآن و منتشره اعم مطلق است از وقتیه بواسطه آنکه هرگاه صادق آید ضرورت در وقت
معین لادائما صادق می آید ضرورت در وقت ما لادائما و عکس نیست و نسبت منتشره بباقی قضایا هم
چون نسبت وقتیه است بباقی قضایا الا نسبت او بوقتیهٔ مطلقه بواسطه آنکه اعم من وجه است از وقتیهٔ
مطلقه بخلاف وقتیه که اخص مطلق است از وقتیهٔ مطلقه چنانکه گذشت مادهٔ اجتماع کل منخسف مظلم
مادهٔ افتراق از جانب منتشره مثل کل انسان متنفس وقتیا ما لادائما و مادهٔ افتراق از جانب
وقتیهٔ مطلقه مثل کل انسان حیوان

وقد یقید المطلقة العامة باللاضرورة الذاتیة فسمی الوجودیة اللاضروریة

لذاتی

و گاهست که مقیدی سازند مطلقهٔ عامه بلاضرورت ذاتی پس می نامند او را وجودیه لاضروریه اما
وجودیه بواسطه آنکه مشتمل است بر مطلقهٔ عامه که محکوم شده است در و بفعلیه و چون نسبت او اما لاضروریه بواسطه
آنکه جزء ثانی ممکن عامه است و در ممکن عامه حکم کرده می شود بسبب ضرورت اما وجودیه لاضروریه موجبه مثل
کل انسان کاتب بالفعل لا بالضرورت ترکیب او از موجبهٔ مطلقهٔ عامه که جزء اول است و از سالبه ممکن عامه
که از لاضرورة مفهوم می گردد یعنی لاشئ من الانسان بکاتب بالامکان العام بواسطه آنکه هرگاه ایجاب
محمول برای موضوع ضروری نباشد متحقق خواهد بود سلب ضرورت ایجاب بسلب ضرورت ایجاب امکان عام سالبه است و اما
وجودیه لاضروریه سالبه مثل لاشئ من الانسان بکاتب لا بالضرورة ترکیب او از سالبهٔ مطلقهٔ عامه است
که آن جزء اولست و از موجبه ممکن عامه است که از لاضرورة مفهوم گردد یعنی کل انسان کاتب بالامکان

از سالبه عرفیه عامه است که آن جزء اول است و از موجبه مطلقه عامه یعنی کل کاتب بالکتابة لا الاصابع بالفعل
که لادوام اشارت است بآن قضیتی که در شرط خاصه معلوم شد و عرفیه خاصه اعم است از مشروطه خاصه بواسطه
آنکه هرگاه صادق آید ضرورة بحسب وصف لادائما صادق می آید دواما بحسب وصف لادائما
کل منخسف مظلم مادام منخسفا لادائما و لازم نیست که هرگاه صادق آید دواما بحسب وصف لادائما صادق آید
ضرورة بحسب وصف لادائما مثل صادق است دائما کل کاتب متحرک الاصابع مادام کاتبا لادائما صادق
نیست بالضرورت کل کاتب متحرک الاصابع مادام بواسطه آنکه متحرک الاصابع ذات کاتب را در هیچ وقتی
ضروری نیست اگرچه در وقت کاتب صادق نیست بالضرورة کل کاتب متحرک الاصابع مادام باشد
چنانچه معلوم شد و عرفیه خاصه مباین دائمه است بتباین کلی بواسطه آنکه عرفیه خاصه منتشره است بادوام
بحسب ذات و لادوام بحسب ذات متباین دوام بحسب ذات است و ضرورة بحسب ذات بتباین کلی چنانچه
گذشت و اعم من وجه اعم است از وقتیه مطلقه و منتشره و مطلقه و مشروطه عامه بواسطه آنکه صادق می آید در
مادهٔ کل منخسف مظلم و صادق می آید و عرفیه خاصه بدون آنچنان در مادهٔ کل کاتب متحرک الاصابع و صادق
می آید انسان بدون عرفیه خاصه در مادهٔ کل انسان حیوان و اخص مطلق است از عرفیه عامه بواسطه آنکه
عرفیه خاصه عرفیه عامه است با قید لادوام مقید اخص است از مطلق و چون معلوم شد که عرفیه خاصه
اخص است از عرفیه عامه و عرفیه عامه اخص است از مطلقه عامه و ممکن عامه پس عرفیه خاصه اخص باشد
از مطلقه عامه و ممکن عامه و آما وقتیه موجبه مثل کل قمر منخسف وقت حیلولة الارض بینه و بین الشمس
لادائما ترکیب او از وقتیه مطلقه موجبه است که آن جزء اول است و از سالبه مطلقه عامه یعنی لاشئ من القمر
بمنخسف بالفعل که لادوام اشارت است بآن و آما وقتیه سالبه مثل لاشئ من القمر بمنخسف و التقریر
لادائما ترکیب او از سالبه وقتیه مطلقه است که آن جزء اول است و از موجبه مطلقه عامه یعنی
کل قمر منخسف بالفعل که لادوام اشارت است بآن و وقتیه اخص من وجه است از عرفیه خاصه بواسطه آنکه
صادق می آید در مادهٔ کل منخسف مظلم و صادق می آید عرفیه خاصه بدون وقتیه که در مادهٔ کل کاتب متحرک
الاصابع و صادق می آید وقتیه بدون عرفیه خاصه در مادهٔ کل قمر منخسف وقت حیلولة الارض بینه و بین
الشمس لادائما و اعم مطلق است از مشروطه خاصه بواسطه آنکه هرگاه صادق آید ضرورت بحسب وصف لا
دائما صادق می آید ضرورت در وقت معین لادائما بواسطه آنکه وقت وصف وقت معین است مثل کل
منخسف مظلم و لازم نیست که هرگاه صادق باشد ضرورت معین لادائما باشد ضرورت در وقت وصف
چه شاید که آن وقت معین غیر وقت وصف باشد مثل کل قمر منخسف وقت حیلولة الارض بینه و

معلوم شد اما خاصه بواسطه آنکه اخص است از مشروطه عامه و می نامند عرفیه عامه که مقید است بلا دوام ذاتی عرفیه خاصه آما عرفیه بواسطه آنکه این معنی ماخوذ است از عرف چنانچه معلوم شد اما خاصه بواسطه آنکه اخص است از عرفیه عامه و می نامند وقتیه مطلقه را که مقید است بلا دوام ذاتی وقتیه بحذف قید مطلقه باعتبار تقیید بلا دوام می نامند منتشره مطلقه را که مقید است بلا دوام ذاتی منتشره بحذف قید مطلقه باعتبار تقیید بلا دوام اما مشروطه خاصه موجبه مثل کل منخسف مظلم مادام منخسفا لادائما ترکیب او از مشروطه عامه موجبه است که جزء اول است و از سالبه مطلقه عامه یعنی لاشئ من المنخسف مظلم بالفعل که مفهوم لادوام است بواسطه آنکه هرگاه ایجاب محمول از برای موضوع دائمی نباشد ایجاب متحقق نخواهد بود در جمیع اوقات و هرگاه ایجاب متحقق نباشد در جمیع اوقات سلب متحقق خواهد بود فی الجمله و این معنی سالبه مطلقه عامه است که از لادوام مفهوم می گردد و اما مشروطه خاصه سالبه که مثل لاشئ من المنخسف بمعنی مادام منخسفا لادائما ترکیب او از مشروطه عامه سالبه است که آن جزء اول است و از موجبه مطلقه عامه که آن جزء ثانی است بواسطه آنکه هرگاه سلب محمول از موضوع دائمی نباشد سلب متحقق نخواهد بود در جمیع اوقات و هرگاه که سلب متحقق نباشد در جمیع اوقات ایجاب متحقق خواهد بود فی الجمله و این معنی موجبه مطلقه عامه است که لادوام اشارتست بآن و نسبت میانه مشروطه خاصه و ضروریه و دائمه مباینه کلی ست اما میانه مشروطه خاصه و دائمه بواسطه آنکه مشروطه خاصه مقید است بلا دوام بحیث ذات و دائمه دوام بحیث ذات است و لادوام و دوام بحسب ذات مباین یک دیگرند مباینه کلی و اما میانه مشروطه خاصه و ضروری بواسطه آنکه حکم کرده ایم در ضروریه بضرورت بحسب ذات و ضرورت بحسب ذات اخص است از دوام بحسب ذات پس دوام بحسب ذات اعم باشد و نقیض اعم که لادوام بحسب ذاتست مباین عین اخص است که ضرورت بحسب ذاتست مباینه کلی پس مشروطه خاصه مباین ضروریه باشد مباینه کلی و مشروطه خاصه اخص مطلق است از مشروطه عامه بواسطه آنکه مشروطه خاصه مشروطه عامه است با قید دوام مقید اخص است از مطلق و چون معلوم شد که مشروطه خاصه اخص است از مشروطه عامه و مشروطه عامه اخص است از باقی قضایا یعنی وقتیه مطلقه و منتشره مطلقه و عرفیه عامه و مطلقه عامه و ممکن عامه پس مشروطه خاصه اخص باشد از باقی قضایا بواسطه آنکه اخص از اخص از شئ اخص از آن شئ است آما عرفیه خاصه موجبه کلیه مثل کل کاتب متحرک الاصابع مادام کاتبا لادائما ترکیب او از عرفیه عامه موجبه کلیه است که آن جزء اول است و از سالبه مطلقه عامه یعنی لاشئ من الکاتب بمتحرک الاصابع بالفعل که لادوام اشارتست بآن و بنای عرفیه خاصه سالبه مثل لاشئ من الکاتب بساکن الاصابع مادام کاتبا لادائما ترکیب او

حارة بالامکان العام یعنی اوچنین میشود که سلب حرارت حاره از نار ضروری نیست و هرگاه گوییم لاشئ من النار بحار بالامکان العام یعنی اوچنین می شود که ایجاب حرارت من نار را ضروری نیست و این قضیه را ممکن عامه می گویند اما ممکن بواسطه آنکه مشتمل است بر معنی امکان که سلب ضرورت است و اما عامه بواسطه آنکه اعم است از ممکن خاصه چنانکه معلوم شود عامه اعم است از مطلقهٔ عامه بواسطه آنکه هرگاه صادق آید ایجاب بالفعل پس لازم اقل صادق خواهد بود که سلب ضروری نیست و سلب ضرورت سلب امکان ایجاب پس هرگاه که صادق آید ایجاب بالفعل صادق خواهد بود ایجاب بالامکان ولازم نیست که هرگاه صادق آید ایجاب بالامکان صادق آید ایجاب بالفعل بواسطه آنکه جائز نیست که ایجاب ممکن باشد و هرگاه واقع نباشد مثل گل عنقا طائر و هم چنین هرگاه که صادق آید سلب بالفعل صادق می آید لااقل اینکه ایجاب ضروری نیست و سلب ضرورة ایجاب امکان سلب است پس هرگاه که صادق آید سلب بالفعل صادق می آید سلب بالامکان ولازم نیست که هرگاه که صادق آید سلب بالامکان صادق آید سلب بالفعل بواسطه آنکه جائز است که سلب ممکن باشد و هرگز بفعل نیاید مثل لاشئ من الافلاک بمتحرک و چون معلوم شد که ممکن عامه اعم است از مطلقهٔ عامه و مطلقه عامه اعم است از باقی قضایای بسیط پس ممکن عامه اعم بسایط باشد

فائده بسایط

یعنی این قضایای که مذکور شد قضایای بسیط اند که معتبرند نزد اهل صناعه و بحث کرده اند اهل صناعه از احکام ایشان و بعضی از قضایای بسیط است که آن را اعتبار نکرده اند و بحث از احکام ایشان نکرده اند چنانچه در باب نقیض معلوم خواهد شد چون مصنف فارغ شد از احکام بسایط پس شروع کرد در احکام مرکبات و گفت

وقد یقید العامتان والوقتیتان المطلقتان بالدوام الذاتی فتسمی المشروطة العامة والعرفیة الخاصة والوقتیة والمنتشرة

یعنی گاه هست که مقید می سازند عامتان یعنی مشروطه عامه و عرفیه عامه و وقتیتان مطلقتان را یعنی وقتیه مطلقه و منتشره و مطلقه را بلادوام ذاتی یعنی بلادوام بسبب ذات پس می نامند مشروطه عامه که مقید است بلادوام ذاتی مشروطه خاصه اما مشروطه بواسطه آنکه مشتمل است بر شرط وصف چنانکه

یا آنکه حکم کرده باشند در قضیه بدوام نسبته مادامة الوصف یعنی مادامی که ذات موضوع متصف بوصف عنوانی باشد و این قضیه را عرفیه عامه می گویند اما عرفیه بواسطه آنکه اهل عرف می فهمند این معنی را از سالبه گاهی که ذکر نکنند جهته را مثل هرگاه گوییم لاشی من الکاتب بمتحرک بالاصابع اهل عرف می فهمند ازین قول سلب استمرار از ذات تا یم مادامی که متصف باشد بصفت نویسندگی چون اخذ کردند این معنی را از عرف نسبته دوام دادند اورا بعرف عرفیه خاص گفتند و اما عامه بواسطه آنکه اعم است از عرفیه خاصه چنانکه معلوم خواهد شد و عرفیه عامه اعم است از ضروریه مشروطه و عامه و دوامیه بواسطه آنکه صادق می آید در مادهٔ کل انسان حیوان و صادق می آید عرفیه بدون ایشان در مادهٔ کل کاتب متحرک الاصابع مادام کاتبا لادائما و اعم من وجه است از وقتیه منتشره بواسطه آنکه صادق نمی آید در مادهٔ کل انسان حیوان و صادق می آید عرفیه بدون ایشان در مادهٔ کل کاتب متحرک الاصابع مادام کاتبا و صادق می آید عرفیه بدون ایشان در مادهٔ کل قمر منخسف

او بفعلیتها فمطلقة عامة

او بفعلیتها عطف است بر قول او که بدوامها یعنی پس اگر باشد حکم در قضیه بفعلیه نسبت پس آن قضیه را مطلقه عامه می گویند اما مطلقه بواسطه آنکه قضیه را هرگاه که اطلاق کردند و مقید نساختند بجهتی از دوام و ضرورت و لادوام و لاضرورت فهم میشود از و فعلیت نسبت پس چون این معنی مفهوم قضیه مطلقه است نامیدند اورا باین و اما عامه بواسطه آنکه عم است از وجودیه لادائمیه و لاضروریه چنانچه معلوم خواهد شد و مطلقه عامه اعم از جمیع بسایط است بواسطه آنکه هرگاه نسبت ضروری باشد یا دائمی فعلیه نسبت خواهد بود و لازم نیست هرگاه فعلیه باشد نسبت ضروری یا دائمی باشد و این ظاهر است و مراد بفعلیه نسبت تحقق نسبته است در احد ازمنه ثلثه + + +

او بعدم ضرورة خلافها فممكنة عامة

یا آنست که حکم باشد در قضیه بعدم ضرورت خلاف نسبتی که مذکور است در قضیه یعنی اگر باشد حکم در قضیه بایجاب خواهد بود مفهوم امکان سلب ضرورت بواسطه آنکه نسبتی که مذکور است در قضیه ایجاب است و خلاف او سلب است و اگر باشد حکم در قضیه بسلب خواهد بود مفهوم امکان سلب ضرورت ایجاب بواسطه آنکه نسبتی که مذکور است در قضیه سلب است و خلاف سلب ایجاب مثل هرگاه که گوییم کل ما

یا است که حکم کرده اند در قضیه بضرورت ثبوت محمول یا بضرورت سلب محمول در وقت غیر معین از اوقات وجود موضوع و این قضیه را منتشره مطلقه می گویند اما منتشره بواسطه آنکه عدم تعیین وقت دران و مطلقه بواسطه آنکه عدم تقیید او بلا دوام یا بضرورت و منتشره مطلقه اعم است از وقتیه مطلقه بواسطه آنکه هرگاه حکم کنند بضرورت نسبت در وقت معین حکم شده است بضرورت نسبت در وقت ما و این ظاهر است و لازم نیست که هرگاه حکم کنند بضرورت نسبت در وقت ما حکم شده باشد بضرورت نسبت در وقت معین مثل انسان متنفس بالضرورت وقت ما که حکم کرده ایم بضرورت نسبت در وقت ما و حکم نکرده ایم بضرورت نسبت در وقت معین ما و ده اجتماع مثل کل لم ینخسف وقت الجهلولة صادق است و وقت ما نیز صادق است و چون معلوم شد که منتشره مطلقه اعم است از وقتیه مطلقه اعم است از مشروطه عامه پس منتشره مطلقه نیز اعم خواهد بود از مشروطه عامه و چون مشروطه عامه اعم است از ضروریه

او بدوامها ما دام الذات قدامه مطلقه او بدوامها

عطف است بر قول او که بضرورت الجهة یعنی اگر حکم در قضیه بدوام النسبة ما دامی که ذات موضوع باشد آن قضیه را دوامیه می گویند اما دوامیه مطلقه بواسطه آنکه مشتمل است بر معنی دوام یعنی استمرار ثبوت محمول یا سلب محمول از برای موضوع و مطلقه بواسطه آنکه مقید نسبت دوام بوصفی یا بوقتی و دوامیه مطلقه اعم مطلق است از ضروریه مطلقه بواسطه آنکه هرگاه نسبتی مستحیل الانفکاک باشد و شاید که ممکن الانفکاک باشد اما هرگز منفک نشود مثلا مرکه فلکه ممکن الانفکاک است فلکه را دوام است فلک را پس صادق خواهد بود که کل فلک متحرک دایما صادق نیست که کل فلک متحرک بالضرورت اعم من وجه است از مشروطه عامه بواسطه آنکه صادق می آید در ماده کل انسان حیوان و صادق می آید دوامیه بدون مشروطه عامه در ماده کل فلک متحرک و صادق می آید مشروطه عامه بدون دوامیه در ماده کل منخسف مظلم و همچنین اعم است از وقتیه مطلقه و منتشره مطلقه بواسطه آنکه صادق می آید در ماده کل انسان حیوان صادق می آید دوامیه بدون ایشان در ماده که خالی باشد از ضرورت ذاتی وصفی مثل کل فلک متحرک و صادق می آید وقتیه مطلقه و منتشره مطلقه بدون دوامیه در ماده که خالی باشد ضرورت از دوام بحسب ذات مثل منخسف بمظلم

او بادوام الوصف فعرفیه عامة

اتصاف و دخل داشته باشد در تحقیق ضرورت شکل کل مضحک مطلق بالضرورت بشرط کونه متحسفا صادق است و این ظاهر است و فی وقت کونه متحسفا نیه صادق است بواسطه آنکه انحسات قمر ضروری است در وقتی از آن میلول است پس اظلام نیز دران وقت ضروری خواهد بود و مادهٔ افتراق از جانب مشروط وصف کلی کاتب متحرک الاصابع بالضرورت بشرط کونه کاتب صادق است و فی وقت کونه کاتب صادق نیست بواسطه آنکه کتابتی که شرط تحقیق ضروری است ضروری ذات کاتب نیست در هیچ وقت اگرچه وقت کتابت باشد بواسطه آنکه ممکن است کاتب را درین وقت که خواب کند پس تحرک اصابع نیز ضروری نخواهد بود در نیوقت مادهٔ افتراق از جانب مشروط مادام الوصف شکل کل کاتب حیوان بالضرورت مادام کاتبا صادق است و شبه دکونه کاتبا صادق نیست بواسطه آنکه کتابت دخل ندارد در تحقیق حیوانیت ✣ ✣ ✣

او فی وقت معین وقتیه مطلقه

یا آنست که حکم کرده می شود بضرورت نسبت محمول از برای موضوع در وقت از اوقات وجود موضوع و این قضیه را وقتیه مطلقه گویند اما وقتیه بواسطه اعتبار تعیین وقت در و اما مطلقه بواسطه عدم تقیید او بلا دوام او بلا ضرورت و وقتیه مطلقه اعم است از مشروط عامه بواسطه آنکه هرگاه حکم کرده شود بضرورت ثبوت محمول بالضرورت سلب محمول در جمیع اوقات وصف حکم کرده شده است بضرورت ثبوت یا بضرورت سلب در وقت معین بواسطه آنکه وقت وصف وقت معین است و لازم نیست که هرگاه حکم کرده بضرورت ثبوت یا بضرورت سلب در وقت معین حکم کرده باشند در جمیع اوقات وصف اگرچه شاید که وقت معین غیر اوقات وصف باشند مثل کل قمر منخسف بالضرورت وقت حیلولة الارض بینه و بین الشمس که حکم کرده ایم بضرورت ثبوت محمول که انخساف است از برای موضوع که قمر است در وقت معین که حیلولة الارض است و این غیر وقت وصف است پس قضیه وقتیه صادق باشد و مشروط عامه صادق نیست بواسطه آنکه انخساف ضروری نیست در وقت وصف قمریت و الا لازم می آید که دایما قمر منخسف باشد و مادهٔ اجتماع مثل کاتب حیوان فی وقت معین صادق است که آن وقت کتابتست و مادام کاتبا نیز صادق است و چون معلوم شد که وقتیه مطلقه اعم است از مشروط عامه و مشروط عامه اعم است از ضروریه و اعم اعم از شی اعم است از ان شی پس وقتیه مطلقه اعم از ضروریه باشد

او غیر معین ممتنعه مطلقه

بسیط را بواسطه آنکه قضیه بسیط جزء قضیه مرکبه است وچون جزء مقدم است بر کل طبعاً پس مقدم داشت ذکر را
ناموافق شود وضع طبع را وگفت +

فان کان الحکم فیها بالضرورة بالنسبة مادام ذات الموضوع موجودة فضروریة مطلقة

یعنی پس اگر باشد حکم در قضیه بضرورت نسبت محمول از برای ذات موضوع مادامی که ذات موضوع موجود باشد
این قضیه را ضروریه مطلقه می گویند اما ضروریه بواسطه آنکه مشتمل است بر ضرورت یعنی مستحاله الانفکاک نسبت
محمول بموضوع و اما مطلقه بواسطه آنکه مقید نیست ضرورت بوصفی یا بوقتی

او مادام وصفه المشروطة عامة

یا آنکه حکم کرده شده بضرورت نسبت مادامی که ذات موضوع موصوف باشد بموصوف موضوع یعنی در
جمیع اوقات وصف این قضیه را مشروطه عامه می گویند اما مشروطه بواسطه آنکه مشتمل است بر شرط وصف
وعامه بواسطه آنکه اعم است از مشروطه خاصه چنانچه معلوم خواهد شد ومشروطه مادام بوصف اعم از
ضروریه است بواسطه آنکه هرگاه محمول ضروری الثبوت باشد یا ضروری السلب در جمیع اوقات ذات
ضروری الثبوت یا ضروری السلب خواهد بود در جمیع اوقات وصف بواسطه آنکه جمیع اوقات وصف
بعضی از اوقات ذات است وچنین نیست که هرگاه ضروری الثبوت یا ضروری السلب باشد در جمیع اوقات
وصف ضروری الثبوت یا ضروری السلب باشند در جمیع اوقات ذات چه شاید که در بعضی اوقات ذات
وصف نیست نه ضروری الثبوت باشد نه ضروری السلب مثلا هرگاه صادق آید کل کاتب حیوان
بالضرورت صادق خواهد بود کل کاتب حیوان بالضرورت مادام کاتبا صادق است کل منخسف مظلم
بالضرورت مادام منخسفا وصادق نیست کل منخسف مظلم بالضرورت بواسطه آنکه در بعضی اوقات ذات
منخسف مظلم نیست بلکه مضی است شل وقت تربیع وبدانکه مشروطه عامه را بر معنی دیگر اطلاق میکنند
یعنی در قضیه که حکم کرده باشند در وبضرورت نسبته محمول از برای ذات موضوع مشروطا آنکه وصف موضوع را
وصلی در ضرورت باشد ومیانه مشروطه عامه باین معنی یعنی مشروطه وصف ومیانه مشروطه عامه بمعنی اول
یعنی مادام الوصف عموم وخصوص من وجه است مادهٔ اجتماع در قضیه ایست که حکم کرده باشند در وبضرورت
ثبوت محمول از برای موضوع در جمیع اوقات وصفی که آن وصف ضروری باشد ذات موضوع را در وقت

ازیرا ی جماد و اگر حرف سلب جزء هیچ یک از موضوع یا محمول نشده باشد این جمله می گویند وگاه هست که خاص میگیرد و اندر سالبه ابا سم بسیط

وقد یصرح بکیفیة النسبة فموجهة وما به الیبیان جهة والا مطلقة

وگاه هست که تصریح می کنند بکیفیة نسبت محمول بموضوع و این قضیه را موجهه می گویند بواسطه آنکه تصریح بجهة قضیه شده است و آنچه پاوست بیان کیفیت نسبت آنرا جهت می گویند مثل ضرورت و لا ضرورت و دوام و لا دوام و تحقیق مقام آنست که همچنانکه موضوع و محمول را وجودی در نفس الامر هست و وجودی در عقل و وجودی در لفظ همچنین نسبت را وجودی در نفس الامر هست و وجودی در عقل و وجودی در لفظ و هر گاه که نسبت یافته شود در نفس الامر لابد است او را از این که بکیف باشد بکیفیتی در نفس الامر پس هر گاه که آن نسبت یافته شود در عقل اعتبار می کنند از برای او کیفیتی خواه آن کیفیت موافق آن کیفیت نفس الامری باشد یا مخالف و هر گاه که یافته شد در لفظ وارد شود عبارتی که دلالت کند بر آن کیفیتی که عقل آنرا اعتبار کرده است و همچنانچه موضوع و محمول و نسبت را وجودی هست در نفس الامر و در عقل و باین اعتبار کرده اند اجزاء قضیه معقوله وجودی هست در لفظ باین اعتبار کرده اند اجزاء قضیه ملفوظه هم چنین کیفیة نسبت را وجودی هست در نفس الامر و در عقل و در لفظ و آن کیفیتی که ثابت است نسبت را در نفس الامر مادة قضیه می گویند و آنکه ثابت است مر نسبت را در نفس عقل جهت قضیه معقول می گویند و آن عبارتی که دلالت بر آن کیفیتی که حاصل است در ذهن جهت قضیه ملفوظ می گویند مثلا هر گاه گویم کل انسان حیوان کیفیة نسبت حیوان و انسان را ثبوتی خواهد بود در نفس الامر که آن ضرورت است و در عقل و در لفظ پس اگر این کیفیت معقوله یا ملفوظ مطابق آن کیفیة نفس الامر است قضیه صادق است و الا کاذب بدانکه قضایا بی موجهه بسیار است لیکن آنچه مصنف اعتبار کرده است آنها پانزده است هشت بسیط و هفت مرکب و قضیه بسیط آنست که معنی او ایجاب باشد و بس یا سلب باشد و بس مثلا هر گاه گویند کل انسان حیوان بالضرورت معنی این قول نیست الا ثبوت حیوانیت از برای انسان و هر گاه گویم لاشئ من الانسان بحجر بالضرورت معنی این قول نیست الا سلب حجریه از انسان و قضیه مرکبه آنست که معنی او مرکبه باشد از ایجاب و سلب مثلا هر گاه گویم کل انسان کاتب لا دایما معنی این قول ایجاب کتابیت است از برای انسان و سلب کتابیت است از برای انسان بالفعل و مدار ایجاب و سلب در قضیه مرکبه بر جزء اول است پس اگر جزء اول موجبه است آنرا قضیه موجبه می گویند و اگر جزء اول سالبه است آن قضیه را سالبه می گویند و مقدم داشت مصنف قضایای

مادهٔ افتراق از جانب خارجیه مثل آنکه فرض کنیم که جمیع اشکال که در خارج موجود اند مثلث اند و درین هنگام صادق خواهد بود که کل شکل مثلث بحسب الخارج یعنی هرچه یافته شود در خارج و باشد شکل مثلث است در خارج و صادق نخواهد آمد که کل شکل مثلث بحسب الحقیقت یعنی هرچه یافته شود در خارج مثلث و باشد شکل مثلث پس او حیثیتی است که اگر یافته شود مثلث خواهد بود بواسطه آنکه می تواند بود که بعضے از اشکال بعد ازین یافته شود در خارج و مثلث نخواهد بود بلکه مربع باشد پس معلوم شد که کل شکل مثلث خارجیه صادق است و حقیقه صادق نیست و مادهٔ افتراق از جانب حقیقه مثل کل غنقا طائر و چون معلوم شد میانه موجبه کلیه خارجیه و موجبه کلیه حقیقه عموم و خصوص من وجه است پس میانه نقیضین ایشان که سالبهٔ جزئیهٔ خارجیه است و سالبهٔ جزئیهٔ حقیقه تباینه جزئی خواهد بود مادهٔ اجتماع مثل الانسان لیس بحجر مادهٔ افتراق از جانب حقیقه مثل بعض الشکل لیس بمثلث بر تقدیری فرض کنیم که جمیع اشکال در خارج منحصر در مثلث اند و مادهٔ افتراق از جانب خارجیه بعض الغنقا لیس بطائر و موجبه جزئیهٔ خارجیه اخص مطلق است از موجبهٔ جزئیهٔ حقیقه بواسطه آنکه هرگاه حکم کنیم بایجاب محمول از برای موضوع محققا حکم بایجاب محمول از برای موضوع محققا او مقدار حکم بایجاب محمول از برای موضوع محققا محمول از برای موضوع مقدر شده است مثل بعض الانسان حیوان و نیست چنین که هرگاه حکم کنیم بایجاب شده باشد مثل بعض الغنقا طائر و چون معلوم شد که موجبهٔ جزئیهٔ خارجیه اخص مطلق است از موجبهٔ جزئیهٔ حقیقه پس سالبهٔ کلیهٔ جزئیه اعم مطلق خواهد بود از سالبهٔ کلیهٔ حقیقه بواسطه آنکه نقیض اعم اخص است از نقیض اعم چنانچه در بحث نسب معلوم شد مادهٔ اجتماع لاشئی من الانسان بحجر مادهٔ افتراق از جانب حقیقه مثلا لاشئی من الغنقا بطائر

وقد یجعل حرف السلب جزء من جزء القضیة معدولة والا فمحصلة

وگاه هست که می گردانند حرف سلب را مثل لاواو لیس جزء از جزء قضیه یعنی جزء از موضوع و می گویند این را معدولة الموضوع مثل کل لاحی جماد یا جزئی از محمول و مینامند این را معدولة المحمول مثل الجماد لاحی یا جزئی از موضوع و محمول می گویند این را معدولة الطرفین مثل اللاحی لاعالم و چرا مینامند او را معدولة بواسطه آنکه حرف سلب در اصل موضوعست از برای شئی از شئی و چون حرف سلب جزء موضوع یا محمول است و اراده نکرده ایم باو سلب شئی از شئی پس عدول کرده است از موضوع له اصلی خود و شر مثل اراده نکرده ایم بقول ما که الجماد لاحی سلب حی از جماد بلکه اراده کرده ایم قول اثبات لاحی

اما آنکه هرگاه صادق آید مهمله صادق می آید خبر نه بواسطه آنکه مهمله است که در و حکم بر فرد کرده باشند اما بعضی افراد نشده باشد کلاً و بعضاً و هرگاه صادق آید حکم بر فرد صادق خواهد آمد حکم بر بعضی افراد و اما بواسطه آنکه هرگاه صادق حکم بر بعضی افراد صادق می آید حکم بر فرد مطلقاً و این ظاهر است

ولا بد فی الموجبة من وجود الموضوع محققا وهی الخارجیة او مقدرا فالحقیقیة او ذهنا فالذهنیة

ذهنیان

یعنی و ناچار است در قضیهٔ موجبه از موجود بودن موضوع در خارج محققا اعم از آنکه در حال حکم باشد یا قید از حکم باشد یا بعید از حکم و این قضیه را خارجیه می گویند مثل کل نار حارة یا مقدر یعنی تقدیر وجود موضوع کنیم در خارج اعم از آنکه موضوع موجود باشد در خارج مثل کل انسان حیوان یا موضوع موجود نباشد در خارج لکن شأنیتی باشد که اگر یافته شود در خارج متصف شود بمحمول و حکم ایجابی یا سلبی که در قضیه کرده ایم صادق باشد مثل کل عنقا طایر اگرچه عنقا موجود نیست در خارج اما اگر یافته شود در خارج متصف خواهد بود بطیران و این حکم ایجابی صادق خواهد بود و این قضیه را حقیقیه می گویند بواسطه آنکه حقیقه قضیه ایست که مستعمل باشد در علوم و یا آنکه ناچار است در قضیه از موجود بودن موضوع در ذهن و این قضیه را ذهنیه می گویند مثل الانسان نوع و ازین بیان معلوم شد که قضیهٔ خارجیه آنست که حکم کنند در آن بر افراد خارجیهٔ محققه اعم از آنکه این افراد او موجود در حال حکم یا قبل از حکم یا بعد از حکم باشد و قضیهٔ حقیقیه آنست که حکم کنند در آن بر افراد خارجیه اعم از تحقق و مقدر و قضیهٔ ذهنیه آنست که حکم در آن کنند بر افراد ذهن اعتراض کرده اند که همچنانچه ایجاب تقاضای وجود موضوع می کند همچنین سلب تقاضای وجود موضوع می کند در ذهن جواب گفته اند که اگرچه سلب تقاضای وجود موضوع می کند در ذهن لکن ایجاب تقاضای وجود دیگر می کند که سلب تقاضای آن وجود نمی کند بواسطه آنکه ایجاب تقاضای دو وجود می کند یک وجود حال حکم و آن از مشارک سلب است درین وجود دیگر قطع نظر از حکم بواسطه آنکه ایجاب ثبوت شیئی است برای شیئی و ثبوت شیئی از برای شیئی فرع ثبوت مثبت له است و مراد بقول ما که گفته ایم که ایجاب تقاضای دو وجود موضوع می کند این وجود است و سلب تقاضای این وجود نمی کند بواسطه آنکه صدق سلب همچنان باین وجه می باشد که موضوع موجود باشد و محمول از و مسلوب همچنین با انتفاء با تقاضاء موضوع میباشد پس معلوم شد که سلب تقاضای این وجود نمی کند بدانکه میان قضیه موجبه کلیه خارجیه و قضیهٔ موجبه کلیه حقیقیه عموم و خصوص من وجه است ماده اجتماع مثل کل انسان حیوان

حقیقة انسان وحیوان کرده ایم نه بر افراد ایشان

والا فان بُبین کمیته الافراد کلا او بعضا فمحصورة کلیة او جزئیة وما به البیان سور

واگر حکم بر نفس حقیقة نکرده باشیم بلکه حکم بر افراد کرده باشیم اگر بیان میته افراد کرده باشند کلا یا بعضا یعنی گفته باشند که حکم بر هر یک از افراد است یا بر بعضی از افراد است آن قضیه محصوره میگویند و سوره نیز میگویند اما آنکه محصوره اش میگویند بواسطه آنکه حصه افراد کرده است اگرچه بطریق تعداد نکرده اما بطریق کلیه و بعضیه کرده و اما آنکه سوره اش می گویند بواسطه آنکه مشتمل بر سور است و سور آنچیزیست که بآن بیان کمیته افراد کلا یا بعضا کنند مثل لفظ کل و بعض و این سور را از سور بلد گرفته اند هم چنان حصار شهر احاطه شهری کند این لفظ نیز احاطه افراد کرده پس اگر بیان کمیت افراد کلا کرده باشد آنرا محصوره کلیه می گویند و اگر بیان کمیت افراد بعضا کرده باشد آنرا محصورة جزئیه میگویند و هر یک ازین کلی و جزئی موجبه می باشد و سالبه پس بنا برین قضیه محصوره بر چهار قسم باشد موجبه کلیه سالبه کلیه موجبه جزئیه سالبه جزئیه و سور موجبه کلیه کل افراد است و الف لام استغراق و هر چیزی که افاده معنی ایشان کند از هر لفظی که باشد چنانچه در فارسی گویند هر انسان حیوانست لفظ هر اینجا نیز شمول ایجاب کلیست و سور سالبه لاشی است ولا واحد به باین معنی بوده باشد مثل وقوع نکرده در سیاق نفی مثل ما جاءنی رجل و سور موجبه جزئی بعض است و هر چه باین معنی بوده باشد زاید چون وقوع نکرده که در سیاق نفی مثل انسان جاءنی الی و سور سالبه جزئی لیس کلاست و لیس کل دلالة بر رفع ایجاب کلی می گویند و رفع ایجاب کلی مستلزم سلب جزئی است

والا فمهملة

یعنی و اگر بیان کمیت افراد کلا و بعضا نکنند این قضیه را مهمل می گویند بواسطه اهمال در کمیت افراد کردند مثلا الانسان حیوان اگر مراد از الف لام الف لام عهد ذهنی باشد و اگر الف لام عهد خارجی باشد آن قضیه مخصوصه است و اگر الف لام استغراق باشد آن قضیه محصوره است و اگر الف لام جنس باشد آن قضیه بر

وتلازم الجزئیة

یعنی قضیه مهمل و قضیه جزئیه مثلا مانند باین معنی هرگاه که صادق آید مهمله صادق می آید جزئیه و بعکس

رابطه و این حال ندارد که در اصل موضوع باشد از برای رابطه بلکه بطریق عبارت او را رابطه می گویند

والا فشرطیة وتسمی الجزء الاول مقدما والثانی تالیا

یعنی و اگر در قضیه حکم ثبوت شئی از برای شئی یا سلب شئی از شئی نباشد شرطیه است و نام نهاده می شود جزء اول شرطیه را مقام و جزء ثانی را تالی و اعتراض کرده اند که چونست که در قضیه حملیه گفت که محکوم علیه را موضوع می نامند و محکوم را محمول و نگفت در قضیه شرطیه که محکوم علیه را مقدم می گویند و محکوم به را تالی بلکه جزء اول و جزء ثانی گفت جواب گفته اند که اهل عربیه و اهل منطق اختلاف کرده اند که آیا حکم در جزء ثانی شرطیه است که آنرا جزء گویند یا میانه شرط و جزء است و اهل عربیه بر آنند که حکم در جزء است و شرط قید حکم است از قبیل ظرف و حالانکه طرف حکمست پس در مثل ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود پیش اهل عربیه نسبت که حکم در جزء ثانی است که النهار موجود است بواسطه آنکه اثبات موجود از برای نهار کرده است پس محکوم علیه نهار باشد و محکوم موجود پس درین صورت جزء اول و جزء ثانی را محکوم علیه و محکوم به تواند گفت و پیش اهل منطق اینست که حکم در میانه جزء اول و جزء ثانی است که الشمس طالعة و النهار موجود باشد زیرا که حکم در اینجا تعلق وجود نهار است تعلیق و محکوم به پس مصنف که جزء اول و جزء ثانی گفت و نگفت محکوم علیه و محکوم به یا نسبت که مذهب اهل عربیه دارد و یا اینست که ندارد ولکن عبارتی می گوید که هر دو مذهب صحیح باشد وجه تسمیه جزء اول بمقدم آنست که او پیشتر است در ذکر یعنی در تلفظ و تعقل و جزء ثانی را تالی می گویند بواسطه آنکه از پی در آید

والموضوع ان کان شخصا سمیت القضیة شخصیة ومخصوصة

یعنی موضوع قضیه اگر جزئی حقیقی باشد و شخص باشد این قضیه را شخصیه می گویند و مخصوصه نیز می گویند بواسطه آنکه موضوع قضیه مثل آنکه زید نویسنده است امری مخصوص و شخص است

وانکان نفس الحقیقة فطبیعیة

و اگر موضوع قضیه کلی باشد اگر حکم کرده باشند بر نفس حقیقه کلی این قضیه را طبیعیه می گویند بواسطه آنکه حکم بر نفس طبیعه کلی کرده اند مثلا الانسان نوع و الحیوان جنس که حکم بنوعیة و جنسیة بر نفس

که صدق و کذب موقوف بر خبر نیست بلکه صدق و کذب بدیهی است و بعضی دیگر جواب گفته اند که خبر بدیهی است و موقوف بر صدق و کذب نیست و تعریف لفظی است

فان کان الحکم فیها بثبوت شیء لشیء او نفیه عنه فحملیة موجبة او سالبة و یسمی المحکوم علیه موضوعا و المحکوم به محمولا او الدال علی النسبة رابطة وقد استعیر لها هو

پس اگر باشد در قضیه حکم ثبوت یا نفی از برای شیئی از شیئی حملیه است و حملیه بر دو قسم است موجبه و سالبه پس حملیه موجبه نسبتی است که حکم کنند در وی ثبوت شیئی از برای شیئی مثل زید قائم و حملیه سالبه نسبتی است که حکم کنند در وی سلب شیئی از شیئی مثل زید لیس بقائم و اجزای قضیه چهار است نزد متاخرین محکوم علیه و محکوم به و نسبت حکمیه زایده میشد به تو بتقیید به وقوع یا لا وقوع یا لا نسبت و آنرا حکم گویند و نزد متقدمین سه است محکوم علیه و محکوم به و نسبت حکمیه خبریه ایجابیه یا سلبیه و ایشان حکم را عین نسبت حکمیه می دانند و عبارت مصنف ناظر است در مذهب قدما چه زیاده از سه جزء ذکر نکرده و نام نهاده اند محکوم علیه را موضوع بواسطه آنکه وضع کرده اند او را از برای آنکه شیئی از برای او ثابت کنند و محکوم به را محمول می گویند گویا که او را بر موضوع بار کرده اند و نسبت را اسمی علیحده نکرده اند بلی لفظ دال بر نسبت را رابطه می گویند تسمیة للدال باسم مدلوله و قد استعیر لها هو یعنی بتحقیق که بطریق استعارت هو را رابطه می گویند سابقا معلوم شد که در قضیه حملیه دال بر نسبت بین بین را رابطه میگویند و نسبت بین بین معنی حرفیست بواسطه آنکه غیر مستقل است پس رابطه که دال است بر وی اداة باشد و رابطه بر دو قسم است رابطه زمانی که با وجود دلالته بر نسبت دلالته بر زمان نیز می کنند مثل افعال ناقصه در لغت عرب و رابطه غیر زمانی نسبتی که دال بر نسبت باشد اما دال بر زمان نباشد مثل است در فارسی و منطقیان گفته اند که رابطه غیر زمانی در لغت عرب هو و نظائر اوست و اعتراض کرده اند که هو در اصل وضع نکرده اند از برای نسبت بلکه هو ضمیریست که راجع است بچیزی که پیش از وی مذکور شده باشد مثلا در زید هو قائم هو راجع است بزید پس اسم باشد و چون شما گفته اید که هو حرفیست و رابطه است و دلالته بر نسبت می کند جواب گفته اند که در وقتی یونانی که فلسفه زبان را بعربی نقل می کردند در زبان عربی چیزی که غیر رابطه زمانی باشد نیافتند و چیزی را می خواستند که رابطه سازند چیزی را که مناسب یافتند هو بود پس منطقی هو را بطریق استعارة و عاریة وضع کرده اند از برای

لفظی تعریف بهم جایز است بدانکه تعریف بر دو وجه می باشد تعریف حقیقی و تعریف لفظی تعریف حقیقی آنست که غرض از آن تعریف تحصیل مجهول باشد مثلاً هرگاه ما انسان را ندانیم و تعریف کنیم او را بحیوان ناطق این تعریف حقیقی است بواسطه آنکه غرض تحصیل مجهول است که آن انسانست و تعریف لفظی آنست که غرض از آن تعریف تحصیل مجهول نباشد بلکه قصد کرده باشیم بما و تفسیر و تبیین و مدلول لفظ و اختصار آن از میانه و معلومات تا معلوم شود که مراد از لفظ این معنی است مثلاً هرگاه شخصی داند معنی از اسد که آن حیوان غضنفر شده است و بشنود از کسی که گوید زید اسد است غضنفر او گوید ما الغضنفر چه معنی دارد این لفظ در جواب گوید الغضنفر اسد این تعریف لفظی خواهد بود چه غرض از تعریف غضنفر و تعریف تحصیل مجهول نیست بلکه غرض تعیین مدلول غضنفر است و احضار او در میانه معلومات تا دانسته شود که او مراد بوده است از لفظ غضنفر و در تعریفات لفظی تعریف باغم جایز داشته اند چه غرض از و نصب علامتی است از جهت تعیین مدلول لفظ مثل آنکه گویند سعدانه گیاهی است

فصل القضیة قول یحتمل الصدق والکذب

چون مصنف فارغ شد از بحث تصورات شروع کرد در بحث تصدیقات و چون در تصدیقات بحث می کنند از حجت و قضایا و اجزای حجتند از این جهت اول بحث از قضایا نمود بدانکه قضیه قولیست یعنی مرکبه است که احتمال صدق و کذب داشته باشد و مرکب بر دو قسم است مرکب ملفوظ و مرکب معقول مرکب ملفوظ مثل زید قائم و مرکب معقول مثل معنی زید قایم و نسبت حکمیه و همچنین قضیه ملفوظه و معقوله نیز میباشد و تعریف بر هر دو صادق است و قول احتمال هر دو دارد و صدق مطابقه خبر است مر واقع را و کذب عدم مطابقه خبر است مر واقع را و بر تعریف قضیه اعتراض کرده اند که مشتمل است بر دور بواسطه آنکه در تعریف قضیه صدق و کذب اخذ کرده است و در تعریف صدق و کذب خبر اخذ کرده اند که مرادف قضیه است پس دانستن قضیه موقوف باشد بر دانستن صدق و کذب و دانستن صدق و کذب موقوف باشد بر دانستن قضیه جواب گفته اند که ما دو صدق و کذب داریم صدقی و کذبی هست که صفت خبر است و صدقی و کذبی هست که صفت مخبر است اگر شما صدق و کذب را خبر دارید دور لازم آید اما لازم نیست که صفت خبر دارند بلکه صفت مخبر می داریم بعد از ان تعریف قضیه چنان میشود که قضیه قولیست که احتمال داشته باشد صدق و کذب قایل را یعنی می تواند که قایلش مطابق واقع گفته باشد یا غیر مطابق واقع پس درین صورت دور لازم نیاید بواسطه آنکه در تعریف صدق و کذب اخذ نکرده اند و لهذا بعضی چنین گفته اند که القضیة قول یصح ان یقال لقایله انه صادق او کاذب و بعضی دیگر جواب گفته اند

و اثر نیست از آثار او پس ازین جهت تعریف بخاصه را رسم گویند

فان کان مع الجنس القریب فتام والا فناقص

پس هر یک ازین فصل قریب و خاصه اگر با جنس قریب باشد آن معرف را حد تام و رسم تام می گویند و اگر با جنس قریب نباشد اعم ازین که با ایشان هیچ چیزی دیگر نباشد یا آنکه باشد اما جنس بعید باشد این معرف را حد ناقص و رسم ناقص میگویند پس فصل قریب با جنس قریب نام میگویند بواسطه آنکه مشتمل است بر تمام ماهیت معرف مثل تعریف انسان بحیوان ناطق و فصل قریب را با جنس بعید حد ناقص می گویند بواسطه آنکه تمام ماهیت معرف نیست مثلا هرگاه که تعریف کنند انسان را بجسم ناطق حد ناقص خواهد بود و هم چنین تعریف بفصل قریب تنها نیز حد ناقص است بنا بر آنکه تمام ماهیت معرف نیست مثل تعریف انسان بناطق و تعریف بخاصه و جنس قریب را رسم تام می گویند بواسطه آنکه مشابهت دارد حد تام را در آنکه مشتمل است بر جنس قریب و تعریف بخاصه فقط یا بخاصه و جنس بعید را رسم ناقص گویند بواسطه مشابهت که با حد ناقص دارد

ولم یغیروا بالعرض العام

و اعتبار نکرده اند متاخرین تعریف بعرض عام را بواسطه آنکه عرض عام نه ماهیة معرف است و نه تمیزی کند ماهیة را از جمیع ما عدا یعنی اعتراض کرده اند که تعریف بعرض عام جائز نیست چه می تواند بود که دو عرض عام را ترکیب کند و هر دو با هم مساوی معرف باشند مثل تعریف خفاش بطایر و بود که طائر عرض عام خفاش است و شامل طیور ست دو بود نیز عرض عام است چه شامل مثل لوض و انسان است لیکن وصف طایر بودن و لود بودن با هم جمع نیستند الا در خفاش پس مجموع مساوی خفاش است پس تعریف بعرض عام جائز باشد جواب گفته که ما گفته بودیم که تعریف عام جائز نیست ازان حیثیت که عرض عام باشد یعنی بر عموم خود باقی باشد و تعریف بطائر و لود ازین صورت نه ازان جهة است که عرض عام است بلکه ازین حیثیت است که جزو خاصه مرکب است

وقد اجیز فی الناقص ان یکون اعم فی اللفظ وهو ما یقصد به تفسیر مدلول اللفظ

و تحقیق که رخصت داده اند قدما در ناقص تعریف باعم یعنی در حد ناقص و رسم ناقص هم چنانکه در تعریف

ویشترط ان یکون مساویا واجلی

وشرط کرده شده است که معرف مساوی معرف باشد یعنی هر جا که او صادق آید این معرف نیز صادق آید و برعکس زیرا که چون در معرف معتبر است که محمول شود بر معرف مباین نمی تواند بود اما اعم و اخص اگرچه محمول می شود لیکن اخص افادهٔ تصور اعم نمی تواند کرد زیرا که اخفی می باشد از اعم چه اخص کمتر موجود میشود در ذهن زیرا که هرگاه اخص در ذهن موجود می شود اعم موجود می شود و گاه اعم موجود می شود بدون اخص و اعم و اگرچه افادهٔ تصور می کند لیکن افادهٔ تصور معتبر در نظر اهل فن منطق نمی کند چه مقصود از معرف نزد ایشان تصور معرفست پاتیکه تا بوجهی که ممتاز شود از جمیع ماعدا و اعم افاده هیچ یک نمی کند و همچنین شرط کرده اند که معرف اجلی از معرف باشد زیرا که معرف معلوم تصوری است که افادهٔ مجهول تصوری می کند که آن معرف است

فلا یصح بالاعم و الاخص

این متفرعست بر اشتراط مساوات

والمساوی معرفة والاخفی ولا اخفی

این متفرعست بر اشتراط اجلی بودن یعنی پس صحیح نباشد تعریف باعم و تعریف باخص بواسطه آنکه ما شرط کرده ایم که معرف مساوی معرف باشد و همچنین صحیح نیست تعریف بآن چیزی که آن چیز مساوی معرف باشد در معرف یا اخفی از معرف بنا بر آنکه ما شرط کرده ایم که معرف اجلی از معرف باشد

والتعریف بالفصل القریب جد وبالخاصة رسم

چون شرط کرده در معروف که مساوی معرف باشد پس البته معرف مشتمل خواهد بود بر امری که تمیز معرف کند از جمیع ماعدا خواه ذاتی باشد و آن فصل قریب است یا عرضی باشد و آن خاصه است پس البته در تعریف یا فصل قریب یا خاصه مذکور خواهد بود پس تعریف بفصل قریب را حد گویند بواسطه آنکه حد در لغت بمعنی منع است و چون این معرف منع می کند ماعداه معرف را از دخول در معرف ازین جهت او را حد گویند و تعریف بخاصه را رسم می گویند بواسطه آنکه رسم بمعنی اثر است و خاصه شئی عرض اوست

وکلی منطقی محال است که در خارج موجود شود پس عقلی نیز در خارج موجود نشود بواسطه آنکه با انتفاء خزء کل منتفی می شود و اما در کلی طبیعی خلاف است که آیا در خارج موجودی شود یا نه و این متفق علیه است که طبیعی در خارج بوجود علی وجه غیر وجود اشخاص نمی باشد و خلاف در نیست که آیا در خارج بوجود اشخاص موجودی شود یا نه مصنف بر نیست که اصلا در خارج موجود نمی شود و اشخاص او در خارج موجودی شوند و بعضی دیگر بر نیند که کلی طبیعی در خارج موجودی شود اما بوجود اشخاص یعنی دو موجود در ذهن و در خارج بیک وجود موجود شده اند و نزد ایشان نیست که زید در خارج موجودی شود و کلیته با وجود او موجود شده است اگر گویند چون مذهب مصنف نیست که کلی طبیعی اصلا در خارج موجود نیست پس می باشد که عبارت باین طریق می گفت که والطبیعی لا وجود له فی الخارج چرا گفته است که حق نیست که کلی طبیعی موجود است بمعنی وجود اشخاص او جواب گوییم که در عبارت قصد دو فائده کرده است یکی اشارت بمذهب خودش که کلی طبیعی حقیقة در خارج موجود نمی شود دوم اشارتست بتوجیه آنچه در عبارت قدماست مثل شیخ ابو علی در شفا وغیره واقع شده که کلی طبیعی موجود است در خارج یعنی معنی سخن کسیکه گفته که طبیعی موجود است نیست که اشخاص او در خارج موجود است لیکن محققین نماند که محققین باین توجیه راضی نیستند و تحقیق الحق فی هذا المقام مرجوع الی المبسوطات ست

فصل معرف الشئ ما یقال علیه لا فادة تصوره

چون فارغ شد مصنف از بحث کلیات خمس شروع کرد در معرف که مقصد اصلی باب تصور است و چون کلیات خمس موقوف علیه معرف بودند بواسطه آنکه معرف مرکب از کلیات خمس می باشد پس ازین جهت تقدیم کرد کلیات خمس را بر معرف بعضی اعتراض کرده اند که معرف مرکب از کلیات خمس نمی باشد بلکه مرکب از جنس و فصل و خاصه می باشد پس نوع عرض عام را بی فائده ذکر کرده است جواب گفته اند که اگر نوع و عرض عام را ذکر نمیکرد تمیز تام میانه کلیات نمی توانست کرد پس این دو را نیز ذکر کرده تا تمیز میانه کلیات توانند کرد بواسطه آنکه الاشیاء تعرف باضدادها و معرف شئ آنچیزیست که محمول شود بر آن شئ یعنی توان گفت که آن شئ اینست و عرض از حمل او بر آن شئ افادة تصور آن شئ باشد و میان این سخن نیست که ما هرگاه حمل کردیم شئ را بشئ دیگری توانند بود که عرض ازین حمل افادة تصور باشد و این معرفست و بیتوانند بود که عرض ازین حمل افادة تصور نباشد بلکه عرض علم یا وصاف او باشد و این معرف نیست بلکه حکمست از احکام آن

از شئی بودن این را از ایل می گویند و زائل دو قسم است زایل بسرعة و زائل بطوع و زایل بسرعة آنست که زائل شود از شئی بزودی مثل حمرهٔ خجل و صفرهٔ وجل که سرخی عارض شخصی می شود که خجل است و زودی عارض شخصی که وجل است و این هر دو زود زائل می شوند و زائل بطوع آنست که زائل شود اما دیر زائل شود مثل امراض عرضیه هم چو عشق که زائل نمیشود از کسی الا بعد از زایل شدن

فصل

خاتمه مفهوم الکلی یسمی کلیا منطقیا و معروضه طبیعیا و المجموع عقلیا و کذا الانواع الخمسة

یعنی این است خاتمه مباحث کلیات مفهوم لفظ کلی را نام نهاده اند کلی منطقی و مفهوم کلی انچیز نیست که ممتنع نباشد فرض صدق او بر کثیرین این معنی را کلی منطقی می گویند و این مفهوم را معروضات بسیارند مثل انسان و حیوان و غیر آن و این را کلی طبعی می گویند باین معنی که در خارج موجود می شود و مجموع کلی منطقی و کلی طبعی کلی عقلی است مثل انسان کلی و این را کلی عقلی می گویند باین معنی که در عقل در می آید و همچنین است انواع خمسه که آن جنس و فصل و نوع و خاص و عرض عام باشد و هر یک اینها باین سه اعتبار ماخوذ می باشند جنس منطقی و جنس طبعی و جنس عقلی جنس منطقی مفهوم لفظ جنس است و مفهوم جنس انچیز نیست که مقول شود بر امور متفقة الحقایق در جواب ماهو و معروضات و معروضات این معنی ماهو را جنس طبعی می گویند مثل حیوان و مجموع جنس منطقی و جنس طبعی را عقلی می گویند مثل حیوان جنس و هم چنین فصل نیز باین سه وجه ماخوذ می باشد فصل منطقی کلی است که مقول میشود بر شئی در جواب ای شئی هو فی ذاته و معروض این فصل را فصل طبعی می گویند مثل ناطق و مجموع فصل منطقی و فصل طبعی را فصل عقلی می گویند مثل ناطق فصل و مخفی نیست که این اعتبارات ثلثه در همه مفهومات که ایشان را فرد می باشد جاریست و مصنف در شرح تهذیب اجرا اینها در جزئی کرده است یعنی جزئی نیز منطقی و عقلی و طبعی می باشد بواسطه آنکه مفهوم جزئی یعنی مفهومی که ممتنع باشد فرض صدق او بر کثیرین جزئی منطقی است و آن جزئی که این بر و صادق می آید آنرا جزئی طبعی می گویند مثل زید و مجموع زید جزئی را جزئی عقلی می گویند

والحق ان وجود الطبیعی بمعنی وجود اشخاصه

کلی منطقی در خارج موجود نمی شود بواسطه آنکه او مفهومی است اعتباری عقلی از معقولات ثانیه و کلی عقلی نیز در خارج موجود نمی شود بواسطه آنکه او مرکبست از کلی منطقی و کلی طبعی پس کلی منطقی جزء او است

از اول ظاهر نیست بواسطه آنکه می تواند بود که از تصور مجموع ملزوم لازم و تصور نسبت جزم ملزوم حاصل شود و اما از تصور ملزوم و تصور لازم لازم نیاید مثل زوجیة اربعه که از تصور هر دو تصور نسبت جزم بلزوم زوجیه مر اربعه را حاصل شود و اما از تصور ملزوم تصور لازم لازم نمی آید بواسطه آنکه بسیار باشد که شخصی تصور اربعه کند و زوجیة اصلا بخاطر او نرسد و اما شخصی که هست در استلزام معنی اول معنی ثانی را هست چه شاید که از تصور ملزوم تصور لازم لازم آید و از تصور هر دو جزم بلزوم حاصل نشود مگر آنکه عبارت بلزوم تصور من تصور الملزوم را تاویل کنند و گویند مدعا از این عبارت آنست که یلزم تصوره من تصور الملزوم من حیث انه لازم یعنی لازم آید تصور او از تصور ملزوم باین وجه که لازم لازم این ملزوم است و در تصور علم ملزوم این لازم از برای ملزوم حاصل شده و علم جزم عین یکدیگر اند پس فی الجمله جزم بملزوم این لازم از برای ملزوم حاصل شده باشد درین صورت اعمیت و اخصیت صحیح است ✣ ✣ ✣ ✣ ✣

وغیر بین بخلافه

یعنی دلازم غیر بین بخلاف اینست و هم چنان لازم بین را دو معنی بود لازم غیر بین را نیز دو معنی است یکی آنکه از تصور ملزوم لاشیء لازم لازم نیاید و دیگر آنکه از تصور هر دو جزم بلزوم حاصل نشود مثل حدوث که لازم عالمیة است و اما از تصور حدوث و عالم نسبت میانه حدوث بعالم باین طریق که آیا عالم حادث است یا نه جزم بلزوم حاصل نمی شود بلکه در لزوم حدوث از برای عالم احتیاج بدلیل دارد و هم چنین میانه این دو معنی عموم و خصوص مطلق خواهد بود و برعکس یعنی نقیض اخص اعم خواهد بود و نقیض اعم اخص خواهد بود مثلا آنکه از تصور ملزوم تصور لازم لازم نیاید اعم است و آنکه از تصور هر دو جزم بلزوم حاصل نشود اخص است

والا فعرض مفارق یدوم او یزول بسرعة او ببطوء ✣ ✣

یعنی اگر ممتنع نباشد انفکاک او از شیء پس این عرض مفارق است یعنی مفارق بالقوة باین معنی که محال نباشد انفکاک او از شیء خواه مفارق شود بالفعل یا بالفصل مفارق نشود و لهذا عرض مفارق بر دو قسم است دایم و زائل بواسطه آنکه آنچه محال نباشد انفکاک او از شیء یعنی ممکن الانفکاک باشد میتواند بود که از شیء منفک نشود و این را دایم می گویند مثل حرکت که محال نیست که منفک شود از فلک و ممکن است که فلک ساکن باشد اما هرگز حرکت منفک از فلک نمی شود و می تواند بود که این ممکن الانفکاک منفک

با فراد انسان بواسطه آنکه کتابة بالقوت هرگز منفک نمی شود از افراد انسان و خاصهٔ مفارق مثل کاتب
بالفعل نسبت با فراد انسان بواسطه آنکه می تواند بود که بعضی از افراد انسان در بعضی از محل کاتب بالفعل
نباشد و عرض عام لازم مثل ماشیٔ بالقوت نسبت با فراد انسان بواسطه آنکه ماشیٔ بالقوت هرگز منفک
نمی شود واز افراد انسان و عرض عام مفارق مثل ماشیٔ بالفعل نسبت با فراد انسان بواسطه آنکه میتواند بود که ماشی
بالفعل در بعضی اوقات منفک از بعضی افراد باشد

بالنظر الی الماهیة او الوجود

یعنی لازم بر دو قسم است لازم ماهیت و لازم وجود لازم ماهیت آنست که در خارج و در ذهن هر دو لازم آن
شیٔ باشد مثل زوجیة اربعه که زوجیه لازم چهار است هم در ذهن و هم در خارج و لازم بوجود آنست که در واحد
وجود این فقط لازم باشد و لازم وجود بر دو قسمت لازم وجود ذهنی و لازم وجود خارجی لازم وجود خارجی آنست که
ممتنع نباشد انفکاک این لازم از آن شیٔ در خارج اما در ذهن منفک میشود مثل حرارت که لازم وجود آتش است در
خارج اما در ذهن منفک می شود از آتش و لازم وجود ذهنی آنست که ممتنع باشد انفکاک لازم از شیٔ در
ذهن اما در خارج تواند بود که منفک شود مثل کلیة انسان که هر گاه انسان در ذهن در واحد کلیست اما در خارج
منفک میشود از انسان و این لازم وجود ذهنی را بقول ثانی نیز مے گویند

بین یلزم تصوره من تصور الملزوم او من تصورهما الجزم باللزوم

یعنی لازم نیز بر دو قسم است بین و غیر بین لازم بین را او دو معنے گفته اند اول آنست که از تصور ملزوم
تصور آن لازم لازم آید یعنی هر گاه که آن ملزوم در ذهن در آید لازم در ذهن در آید مثل بصر که لازم
عمے است و هر گاه که عمے در ذهن در می آید عدم بصری در ذهن در می آید بواسطه آنکه عمی عدم مضاف
ببصر است و تعقل عدم بصر بدون نمی تواند کرد پس هر گاه تعقل عمے کردی تعقل بصر نیز کرده و آنرا لازم
بین بمعنے اخص می گویند و اینست لزوم ذهنی که در دلالة التزامی معتبر است و بعضے گفته اند که لازم بین باین
معنے است که از تصور مجموع ملزوم و لازم تصور نسبت لازم بملزوم حاصل شود مثلا زوجیة که لازم اربعه است
باین معنے که هر گاه تصور زوجیت کردیم و تصور اربعه کردیم تصور نسبت زوجیة باربعه کردیم باین طریق که آیا
اربع زوجیست یا نه جزم بلزوم زوجیة از برای اربع حاصل می شود و این را لازم بین بمعنے اعم می گویند
و این که میانه معنے اول و معنے ثانی عموم و خصوص مطلق است نظری است اگرچه تفارق معنے ثانی

که سافل است و مقسم حیوانی است که عالیست و مقسم بر عکس مقوم است یعنی هر مقسم سافل البته مقسم عالیست بواسطه آنکه او تحصیل قسم از برای سافل می کند همچنین تحصیل قسم از برای عالیش نیز باید کرد بواسطه آنکه سافل خود قسم عالی است و قسم قسم شئی قسم آن شئی است مثل ناطق که مقسم حیوانست که سافل است و همچنین مقسم جسم نامی نیز هست که عالی است بواسطه آنکه حیوان قسم جسم نامی است و هر چیز که تحصیل قسم از برای قسم شئی کند تحصیل قسم از برای آن شئی کرده خواهد بود و لازم نیست که هر مقسم عالی مقسم سافل باشد چه شاید که مقسم عالی مقوم سافل باشد مثل ناطق که مقسم حیوانست که عالی است و مقوم انسان است که سافل است

الرابع الخاصة وهو الخارج المقول على ما تحت حقيقة واحدة فقط

چهارم از کلیات خمس خاصه است و خاصه هر خارجیست که مقول می شود بر ما تحت حقیقه واحده و پس یعنی مقول می شود بر افراد یکه حقیقة و گاه است که آن حقیقة واحد نوع می باشد و آن خاصه را خاصه نوع می گویند مثل ضاحک که خاصه است بواسطه آنکه مقول میشود بر افراد حقیقة انسان و پس انسان نوعست پس ضاحک خاصه نوع باشد و گاه است که حقیقة واحد جنس می باشد و آن خاصه را خاصه جنس می گویند مثل ماشی که مقول می شود بر افراد حقیقة واحد که آن حیوانست و حیوان جنس است پس ماشی بالنسبت بحیوان خاصه است و بالنسبت بانسان عرض عام است و می تواند بود که شئی بالنسبت بشئی خاصه آن شئی باشد و بالنسبت بشئی دیگر عرض باشد

الخامس العرض العام وهو الخارج المقول عليها وعلى غيرها

پنجم از کلیات عرض عامست و عرض هر خارجیست که مقول شود بر ما تحت حقیقه واحده و بر غیر او

وكل منهما ان امتنع انفكاكه عن الشئ فلازم

و هر یک ازین خاصه و عرض عام اگر ممتنع باشد انفکاک ایشان از شئی پس ایشان را لازم می گویند و اگر ممتنع نباشد انفکاک از شئی ایشان را عرض مفارق می گویند پس خاصه بر دو قسم باشد لازم و مفارق و عرض عام نیز بر دو قسم باشد لازم و مفارق و خاصه لازم مثل کاتب بالقوة بالنسبت

فان میزه عن المشارکات فی الجنس القریب فقریب او البعید فبعید

این فصل اگر تمیز کند ماهیت از چیزی که شریک او باشد در جنس قریب پس فصل قریب است مثل ناطق که فصل قریب انسان است بواسطه آنکه تمیز می کند حقیقه انسانی را ببعضی از مشارکات او در حیوانیت و حیوان جنس قریب انسانست و اگر فصل تمیز کند ماهیت را از مشارکات در جنس بعید پس آن فصل بعید است مثل نامی که او تمیز می کند ماهیت انسانی را از بعضی مشارکات او در جسمیت و جسم جنس بعید انسان است

و اذا نسب الی ما میزه فمقوم و الی ما میز عنه فمقسم

فصل را هرگاه نسبت دهند بماهیتی که تمیز کند آن حقیقه را از بعضی مشارکات در جنس پس آنرا مقوم می گویند زیرا که جزء آن حقیقه است و داخل در مقوم وجود او دارد مثل ناطق که جزء انسان است و داخل در وجود انسان دارد و اگر فصل را نسبت دهند بجنسی که تمیز کند این ماهیت را از آن جنس یعنی از مشارکات در آن جنس اند بآن ماهیت آنرا مقسم می گویند بواسطه آنکه هرگاه که این فصل را با جنس ضم کردند یک قسم حاصل میشود پس فصل تحصیل قسمی از برای آن جنس کرده مثل ناطق که او را با حیوان ضم کردند و گفتند که حیوان ناطق قسمی از حیوان حاصل شده

و المقوم للعالی مقوم للسافل و لا عکس و المقسم بالعکس

الف لام المقوم الف لام استغراق است یعنی هر مقوم عالی مقوم سافل است و مراد از عالی و سافل در اینجا اعم و اخص است بواسطه آنکه مقوم عالی جزء عالی است و عالی خود جزء سافل است و جزء جزء آن شی است پس مقوم عالی جزء سافل باشد و لامحاله تمیز خواهد کرد سافل را از انکه تمیز می کرد عالی را از ان و نمی خواهیم از مقوم الا جزوی که تمیز ماهیت باشد فی الجمله مثل حساس که مقوم حیوانی است که عالی است و تمیز می کند حیوان را از مشارکات او در جسم نامی که آن شجر است و هم چنین مقوم انسان است که سافل است بواسطه آنکه حیوان جزء انسان است پس حساس نیز جزء انسان باشد و تمیز می کند انسان را از آنچیزی که تمیز کرده است حیوان را از ان که شجر است مثلا و عکس کلیه نیست یعنی لازم نیست که هر مقوم سافل مقوم عالی باشد چه شاید که مقوم سافل مقسم عالی باشد مثل ناطق که مقوم انسان است

اما جنس متوسط نیست بواسطه آنکه چه فوق او جنس دیگر است اما تحت او جنس دیگر نیست و جسم جنس متوسط است بواسطه آنکه فوق او جنس دیگر هست که آن جوهر است و تحت او جنس دیگر هست که آن جسم نامی است و اما نوع متوسط نیست بواسطه آنکه فوق او نوع دیگر نیست و جسم نامی هم جنس متوسط است و هم نوع متوسط اما جنس متوسط بواسطه آنکه فوق او جنس دیگر است که آن جسم است و تحت و نیز جنسی هست که آن حیوان است اما نوع متوسط بواسطه آنکه حیوان و جسم باعتبار دیگر و عدیگر و ضمیر همای تواند بود که راجع باشد بعالی و سافل یعنی میانه عالی و سافل متوسط است خواه این عالی و سافل جنس عالی و جنس سافل باشد و درین صورت میانه ایشان اجناس متوسطه خواهد بود و خواه نوع عالی و نوع سافل باشد و درین صورت میانه ایشان انواع متوسطه خواهد بود

والثالث الفصل وهو المقول على الشئ فى جواب اى شئ فى ذاته

سوم از کلیات خمس فصل است و فصل کلی است که مقول میشود بر شئ در جواب ای شئ هو فی ذاته و ای طلب تمیز ماهیة می کند از بعضی مشارکات او در جنس که مضاف الیه ای باشد و هرگاه با ای شئ قید فی ذاته نکنند در جواب تمیز ذاتی مقول میشود که فصل است مثلا هرگاه که گویند الانسان ای حیوان فی ذاته در جواب ناطق مقول خواهد شد بواسطه آنکه ناطق ذاتی انسان است و تمیز می کنند او را از مشارکات حیوانی در این فصل است و اگر با ای شئ قید فی عرضه بکنند در جواب تمیز که عرض باشد مقول خواهد شد و این خاصه است مثل آنکه هرگاه که گویند الانسان ای حیوان فی عرضه در جواب ضاحکة مقول می شود چه او عرض انسان است و تمیز او از مشارکات حیوانی می کنند و هرگاه سوال با ای شئ نکنند قید فی ذاته و عرضه در جواب فصل و خاصه هر دو مقول می شود هرگاه که گویند الانسان ای حیوان در جواب می توان گفت که ضاحکة و می توان گفت که ناطق است و انکه گفته اند که فصل کلی است که مقول می شود در جواب ای در شئ هو فی ذاته باین معنی است که در سوال از فصل کلمه ای را اضافه بشئ می کنند که اگر چنین کنند در جواب حد تام واقع تواند شد زیرا که تمیز محدود از مشارکات در شیئیت می کند بلکه مراد انست که در سوال کلمه ای را اضافه می کنند بجنسی که عرض تمیز ماهیة باشد از مشارکات در ان جنس پس گویند الانسان ای حیوان هو جسم نام هو با اسم حیوان هو پس کلمه شئ کنایت است از ان جنسی که مضاف الیه ای حیوان هو پس کلمه شئ باشد بواسطه آنکه شامل بود جمیع اجناس را حصر کردن از ین جهت شئ گفت تا شامل جمیع اجناس باشد

باشارهٔ حقیقتی که قابل قسمت نباشد و این معنی صادق است بر اطراف خطوط که امور متفقهٔ الحقایق اند در جواب ما هو یعنی هرگاه سوال کنند که ما ذه النقطة و تلک النقطة در جواب نقطه واقع می شود و نوع اضافی نیست بواسطه آنکه جنسی نیست که مقول شود بر و بواسطه آنکه لفظ عرض را حکما منحصر ساخته و نوع در جنس و لفظ داخل در هیچ کدام نیست و این اجناس تسعه را با جوهر مقولات عشر گویند چنانکه گفته اند هر چه موجود است اورا یافته اند اهل حکمة منحصر در ده مقال جوهر و کیف و عرض و کم و این و متی و وضع اضافه و ملک فعل و انفعال

ثم الاجناس قد تترتب متصاعدة الی العالی کالجوهر و یسمی جنس الاجناس و الانواع متنازلة الی السافل و یسمی نوع الانواع و بینهما متوسطات

یعنی گاهست که یک نوع را چند جنس می باشد بمعنی فوق و دیگری و هرگاه که اجناس مترتبه باشند انواع اضافیه نیز مترتبه خواهد بود بواسطه آنکه هر جنس که تحت جنس دیگری باشد نوع اضافی آن جنس خواهد بود لیکن فرق میانه اجناس و انواع در ترتیب است و فرق آنست که اجناس متصاعده نشوند یعنی از خاص بعام می روند زیرا که ترتیب سلسلهٔ اجناس بدین وجه است که گوئیم این نوع را جنس است و این یک جنس را یک جنس دیگر هم است و جنس اعم از جنس خواهد بود پس از خاص بعام رفته باشد و سلسلهٔ اجناس مترتبه چون غیر متناهی می تواند شد باز منتهی خواهد شد بجنس عالی که بالاتر جنس دیگر نباشد و او را جنس الاجناس می گویند چون جوهر و ترتیب در انواع بطریق تنازلست بسافل یعنی از عام بخاص بعام می آیند زیرا که ترتیب سلسلهٔ انواع بدین وجه است که گوئیم این جنس را یک نوعست و این نوع را یک نوع دیگر هست و نوع نوع اخص از نوع می باشد پس از عام بدو بخاص آمده باشند و سلسلهٔ انواع اضافیه مترتبه نیز غیر متناهی نمی تواند بود بلکه منتهی می شود بنوع سافل که تحت او نوع دیگر نباشد و آنرا نوع الانواع گویند مثلا انسان مابینها متوسطات ضمیر ها می تواند بود که راجع باشد بجنس الاجناس و نوع الانواع یعنی مابین این جنس الاجناس و نوع الانواع متوسطاتست و این متوسطات می تواند بود که جنس متوسطه باشند و می تواند بود که نوع متوسطه باشد و می تواند بود که هم جنس متوسط باشند و هم نوع متوسط باشد مثل انسان که نوع الانواع است و جوهر جنس الاجناس است و مابین ایشان که حیوان و جسم نامی باشند متوسطات است اما حیوان نوعی متوسطه است بواسطه آنکه فرق او نوعی است که آن جسم نامی است و تحت او نیز نوع است که انسان است

اعتراض کرده اند که این تعریف که شما از برای نوع اضافی کرده اید مانع نیست بواسطه آنکه شامل صنف هست وصنف نوع است که تقیید باشد بعوض کلی مثل انسان رومی انسان نوع است ومقید شده بقید عرض کلی که آن رومی است ویر وصادق است که مقول می شود بر وو بر غیر او که فرس است مثلا جنس که آن حیوان است در جواب ماهو چه هرگاه گویند که ما الانسان الرومی و الفرس در جواب حیوان مقول میشود وجواب گفته اند که ما تعریف کرده ایم نوع اضافی را بماهیتی که صادق آید بر وو بر غیر او جنس در جواب ماهو است آن چیزیست که مقول شود در جواب ماهو وماهیت انسان رومی خود مقول نمی شود ودر جواب ماهو مثلا هرگاه که سوال کنند از حقیقة زید وعمرو وبکر و انسان رومی در جواب او راقم نمی شود بلکه انسان مقول می شود بواسطه آنکه رومی عرض این افراد است چه مجموع انسان با تقیید بقید رومی عین انسان نیست وجزء انسان نیست وعرض مقول در جواب ماهو نمی شود وانچه گفتیم معلوم شد که صنف خاصیه است چه عرضیی که مخصص است با فراد یک حقیقة

وتخصیص باسم الاضافی کالاول باسم الحقیقی

ومخصوص ساخته اند این معنی را باسم اضافی همچنان که معنی اول را مخصوص باسم حقیقی ساخته آید

وبینهما عموم وخصوص من وجه لتصادقهما علی الانسان وتفارقهما فی النقطة والحیوان

یعنی نسبت میانه نوع حقیقی ونوع اضافی عموم وخصوص من وجه است بواسطه آنکه صادق می آیند این هر دو بر انسان چه انسان هم نوع حقیقی است وهم نوع اضافی اما نوع حقیقی بواسطه آنکه مقول می شود بر امور متفقة الحقیقة در جواب ماهو مثال هرگاه سوال کنند از زید وعمرو وبکر در جواب انسان مقول میشود وهم نوع اضافی است بواسطه آنکه ماهیت که مقول می شود بر وو بر غیر او جنس او در جواب ماهو مثلا هرگاه گویند ما الانسان وماهو الفرس در جواب حیوان مقول می شود وتفارق این هر دو در حیوان ودر نقطه اما آنکه نوع اضافی شاید نوع حقیقی نباشد مثل حیوان که ماهیتیی است که مقول می شود بر وو بر غیر او جنس جواب ماهو مثلا هرگاه که گویند ما الحیوان والشجر در جواب جسم نامی مقول می شود ونوع حقیقی نیست بواسطه آنکه مقول نمی شود بر امور متفقة الحقیقة در جواب ماهو بلکه مقول میشود بر امور مختلفة الحقایق در جواب ماهو این که حقیقی باشد ونوع اضافی نباشد مثل نقطه ونقطه عرضیست ذی وضع یعنی شار الیه

واقع می شود که مختلفة الحقیقة باشد در جواب جنس واقع می شود مثلاً هرگاه کسی سوال کند از حقیقة مشترک میان انسان و فرس در جواب حیوان واقع می شود پس معلوم شد که جنس کلی است که مقول می شود بر امور مختلفة الحقایق در جواب ما هو

فانکان الجواب عن الماهیة وعن بعض المشارکات هو الجواب عنها و عن کل قریب کالحیوان و لا فبعید کالجسم

پیش ازین مذکور شد که جنس مقول می شود بر ماهیة و انواع مختلفة الحقیقة دیگر پس این ماهیة را مشارکات خواهد بود درین جنس و هرگاه که سوال کند از ماهیة و هریک ازین مشارکات بما هو جنس در جواب واقع خواهد شد پس اگر جواب از ماهیه و بعض مشارکات درین جنس بعینه جواب از ماهیت و مشارکات دیگر دران جنس باشد این جنس قریب است مثل حیوان که جنس انسان است و هرگاه که سوال کند از انسان و بعضی از مشارکات حیوان که او فرس است در جواب حیوانی مقول می شود و هرگاه که سوال کند از انسان و سایر مشارکات مثل فرس و غنم در جواب همان حیوان مقول می شود و اگر جواب از ماهیة و بعضی از مشارکات در جنس غیر جواب از ماهیة و بعضی دیگر از مشارکات دران جنس باشد آن جنس بعید است مثل جسم که جنس انسان است هرگاه سوال می کنند از انسان و بعضی از مشارکات جنسی او که حجر است جواب حیوان واقع می شود و هرگاه سوال کند از حیوان و بعضی از مشارکات درین جنس که آن شجر است در جواب جسم نامی واقع می شود و هرگاه که سوال کند از انسان و بعضی دیگر از مشارکت جسمی که او حجر است در جواب جسم واقع میشود

الثانی النوع وهو المقول علی الکثیرة المتفقة الحقیقة فی جواب ما هو

دوم از اقسام کلی نوعست یا کلی است که مقول شود بر امور متحقة الحقیقه در جواب ما هو و قبل ازین در وجه حصر معلوم شد که نوع تمام ماهیت افراد است پس حقیقة فرد و هریک چیز خواهد بود که آن ماهیت نوع است و هرگاه که سوال کنند از تمام ماهیت افرادی که در همه حقیقة متفق اند نوع در جواب مقول خواهد شد چه ما هو سوال از تمام ماهیت است و تمام ماهیة مشترک میانه این افراد متفقه نوع است پس معلوم شد که نوع کلی است که مقول می شود بر امور متفقة الحقیقة در جواب ما هو **وقد یقال علی الماهیة المقول علیها وعلی غیرها الجنس فی جواب ما هو** یعنی گاهی اطلاق می کنند نوع را بر ماهیتی که مقول شود بر دو و بر غیر او جنس در جواب ما هو و این نوع اضافی است و نوعی را که قبل ازین تعریف کردنوع حقیقی بود و بعضی

ازو باشد و الکلیات خمس یعنی کلی بر پنج قسم است نوع و جنس و فصل و خاصه و عرض عام بواسطه آنکه کلی را هرگاه بنسبت با فراد خود دواوند یا عین ماهیت افراد است یا جزء ماهیت افراد است یا خارج از ماهیت افراد است این کلی که عین ماهیت افراد است اورا نوع می گویند مثل انسان که تمام ماهیت زید و عمرو است بواسطه آنکه ماهیت زید و عمرو حیوان ناطق است و انسان عین حیوان ناطق است و این کلی که جزء ماهیت افراد باشد یا نسبت که تمام مشترک است میانه آن ماهیت و نوع و دیگر چیزیکه ذاتی دیگر نباشد که مشترک باشد میانه آن ماهیت و نوع دیگر خارج ازین تمام مشترک نباشد میان این ماهیت و نوع دیگر که اگر باشد غیر این باشد و آنرا جنس می گویند مثل حیوان که جزء انسان و فرس کلی است بواسطه آنکه انسان حیوان ناطق است و فرس حیوان جاهل و حیوان تمام مشترک است میانه انسان چیزیکه ورای او جزء دیگر نیست که مشترک باشد میانه انسان و فرس مگر آنکه جزء حیوان باشد یا نسبت که اصلا مشترک نباشد بلکه مخصوص باشد بماهیت افراد مثل ناطق که مثل ناطق که مخصوص است بحقیقت انسانی یا آنکه مشترک باشد اما تمام مشترک نباشد مثل حساس که مشترک است میانه انسان و فرس اما تمام مشترک نیست بلکه جزء تمام مشترک است که از حیوانست و این هر دو را فصل خوانند و این کلی خارج از ماهیت افراد باشد یا نسبت که مخصوص است بماهیت افراد یا نه اگر مخصوص است بماهیت افراد آنرا خاصه خوانند مثل کاتب که مخصوص است بحقیقت افراد انسان و اگر مخصوص نباشد بلکه یافته شود در غیر آن حقیقت آنرا عرض عام گویند مثل ماشی که مشترک است میانه حقیقت انسان و حقیقت فرس است

الاول الجنس وهو المقول على الكثيرة المختلفة الحقايق في جواب ما هو الغني

اول از اقسام کلی جنس است و جنس کلیست که مقول شود یعنی صادق آید بر امور مختلفة الحقایق در جواب ما هو سوال از ماهو سوال از تمام ماهیت شئی است پس اگر مسئول عنه واحد باشد سوال از حقیقة محققه او میکنند و این واحد اگر کلی باشد در جواب حد تام مقول می شود مثل آنکه کسی گوید ما الانسان در جواب حیوان ناطق مقول می شود و اگر واحد جزئی باشد در جواب نوع مقول می شود مثلا اگر کسی گوید که ما زید در جواب انسان مقول می شود و اگر مسئول عنه متعدد باشد سوال از تمام ماهیت مشترک میانه این متعدد خواهد بود و می تواند بود که این متعدد منفقة الحقیقة باشد یعنی حقیقة هم کلی باشد و می تواند بود که منفقة الحقیقة نباشد یعنی حقیقة هر یک جزئی باشد مخالف حقیقة دیگر و اگر منفقة الحقیقة باشد در جواب نوع واقع می شود و مثلا هرگاه کسی سوال کند از حقیقة مشترک که میانه زید و بکر و عمرو در جواب انسان

صادق نمی آیند و باین دو مسئله که مذکور شد اشارت کرده مصنف بقول او بین نقیضا هما بتباین جزئی کالمتباینین و اعتراض کرده اند که هر کلی را که شما نسبت کنید نقیض او را دیگری او نسبت کنید بخلاف تباین کلی که نقیض او را بعد از همه ذکر کردند جواب گفته اند که اگر نقیض تباین کلی را در پهلوی او می آورد مکرر می شد یعنی این مضمون که بین نقیضیهما تباین جزئی مکرر در عبارت واقع می شد دیگر در جواب گفته اند که قطع نظر از انکه ارایین اخصست بواسطه آنکه نقیضین تباین کلی و عموم و خصوص من وجه دارد هر دو بیک عبارت ادا کرده اند و گفته اند و بین نقیضیهما تباین جزئی کالمتباینین و دیگر جواب گفته اند که مراد از تباین جزئی که ما گفته ایم تباین جزئیست مجرد از خصوص فردین و دانستن جزئی باین وجه که مجرد از خصوص فردین باشد موقوف است بر دانستن فردین و چون دانستن فردین او یکی تباین کلی بود و یکی عموم و خصوص من وجه پس اول ذکر عموم و خصوص من وجه کرد تا ظاهر شود مفهوم او بعد ازین نقیض تباین کلی را گفت و دیگر اعتراض کرده اند که شما نسبت میان هر دو کلی منحصر ساختید در چهار تباین کلی تساوی عموم و خصوص من وجه می گویند در تباین جزئی که او یک نسبت است بین المتباینین و رای این چهار پس حصر نسبت در چهار صحیح نیست جواب گفته اند که هر نوع نسبت میانه دو کلی نمی کنم و تباین جزئی جنس است که متحقق می شود در ضمن دو نوع تباین کلی عموم و خصوص من وجه

وقد یقال الجزئی للاخص من الشیء وهو اعم

یعنی گاهست که می نامند اخص از شیء را جزئی و این را جزئی اضافی می گویند و این جزئی که پیش ازین مذکور شد که مفهومیست که ممتنع باشد فرض صدق او بر کثیرین او را جزئی حقیقی می گویند و فیهما این عبارت را دو معنی می تواند بود که ضمیر راجع باشد بجزئی که بیان نسبت باشد میان جزئی اضافی و جزئی حقیقی یعنی جزئی اضافی اعم است از جزئی حقیقی بواسطه آنکه هر جزئی حقیقی جزئی اضافیست زیرا که اخص است از مفهوم کلی لااقل موجود مفهوم شیء بخلاف جزئی اضافی که گاه جزئی حقیقی می باشد و گاه کلی می باشد جزئی مثل زید و کلی مثل انسان و می تواند بود که ضمیر راجع باخص باشد و هو اعم جواب سوال مقدر باشد گویا که کسی اعتراض می کند که این تعریفی که شما از برای جزئی اضافی گردید جامع نیست بواسطه آنکه شامل جزئی حقیقی نیست بواسطه آنکه شما تعریف کرده اید او را باخص و اخص قبل ازین معلوم شد که کلی است که صادق آید بر دو کلی دیگر کلیا و او بر و صادق نیاید کلیا پس شامل جزئی حقیقی نباشد بواسطه آنکه جزئی حقیقی کلی نمی باشد پس جواب گفته اند که اخص اعم از ان اخص است یعنی مفهوم که صادق مفهومی دیگر کلیا و او صادق نباشد بر کلیا و این شامل جزئی حقیقی و کلی اضافی هر دو هست او اخص که در اول مذکور کلی شد بود پس این اخص اعم

تباین جزئی است مجرد از خصوصیة این و در فروسنی گاه و در ضمن عموم من وجه متحقق می شود و گاه در ضمن تباین
کلی چه اگر همیشه در ضمن عموم من وجه بودی مثل انتهی گفت بین نقیضا هما عموم من وجه و هم چنین اگر همیشه
تباین کلی بودی بایستی گفت که بین نقیضها تباین کلی پس مدعی مرکب از دو چیز شد اول آنکه بین هر
النقیضین تباین جزئی البته خواهد بود دوم آنکه این تباین جزئی مجرد از خصوصیة فردین است اما اول
بواسطه آنکه عموم و خصوص من وجه است که احد الکلیین جزء تباین یک دیگر صادق آیند و بی یک دیگر نیز صادق
آیند پس کل واحد از عینین با نقیض دیگری یافته شد و هرگاه که کل واحد از نقیضین با عین دیگری
یافت شود پس کل واحد از نقیضین بدون نقیضین دیگری یافته شده باشد و این تباین جزئی
است و اما دوم یعنی آنکه این تباین جزئی گاهی در ضمن تباین کلی یافته می شود و گاه در ضمن عموم و
خصوص من وجه بواسطه آنکه میان انسان و ابیض مثل عموم و خصوص من وجه است و میان نقیضان ایشان
که لا انسان و لا ابیض باشد همان عموم و خصوص من وجه است مادهٔ اجتماع مثل فرس اسود و مادهٔ افتراق
لا انسان از لا ابیض مثل حجر و مادهٔ افتراق لا ابیض از لا انسان مثل انسان اسود و میانه نقیضین اعم
و اخص من وجه گاه تباین کلیست مثل عین اعم و نقیض اخص که حیوان باشد و لا انسان و میانه ایشان
عموم و خصوص من وجه است مادهٔ اجتماع فرس مادهٔ افتراق حیوان از لا انسان انسان مادهٔ افتراق
لا انسان از حیوان شجر و میانهٔ نقیض ایشان که انسان و لا حیوان باشد تباین کلی است بواسطه آنکه
لا حیوان بر انسان صادق نمی آید و انسان نیز بر لا حیوان و همچنین در کلی که میان ایشان تباین کلی باشد
میانهٔ نقیضین ایشان تباین جزئی است مجرد از خصوص فردین اما تحقق تباین جزئی زیرا که چون کل واحد
از عینین با نقیض صادق آیند بر نقیض دیگری پس واحد از نقیضین صادق خواهد بود بدون
دیگری پس کل واحد از نقیضین صادق خواهد بود بدون دیگری پس کل واحد از نقیضین صادق
خواهد بود بدون دیگری الی و هو المطلوب اما آنکه این تباین جزئی در اینجا نیز در ضمن دو فرد است گاه
در ضمن عموم و خصوص من وجه و گاه در ضمن تباین کلی زیرا که میانهٔ انسان و حجر تباین کلی است و
میانهٔ نقیضین ایشان که لا انسان و لا حجر باشد عموم و خصوص من وجه است مادهٔ اجتماع مثل شجر مادهٔ
افتراق لا انسان از لا حجر مثل که لا انسان از لا حجر که لا انسان باشد و لا حجر مثل که لا انسان باشد و
لا حجر نباشد مادهٔ افتراق لا حجر از لا انسان مثل انسان که لا حجر باشد لا انسان نباشد یا لا انسان باشد و لا حجر نباشد
یا مثل حجر لا حجر باشد و لا انسان نباشد مثل انسان و میانه موجود و معدوم تباین کلی است و میانهٔ
نقیضین ایشان که لا موجود و لا معدوم باشد نیز تباین کلی است بواسطه آنکه ایشان نیز بر یک دیگر

نمی تواند آمد بواسطه آنکه اجتماع النقیضین لازم می آید پس انسان بدون ناطق یافته شده باشد و میان انسان
متساوی نباشد و حال آنکه میان انسان و ناطق تساوی است و باین مسئله اشارت نموده مع بقوله و نقیضا هما
کذلک و دو کلی که میان ایشان عموم و خصوص مطلق باشد میان نقیضین ایشان نیز عموم و خصوص مطلق خواهد
بود برعکس یعنی نقیض اعم اخص میشود و نقیض اخص اعم شود یعنی نقیض اخص می باید که بر جمیع افراد نقیض
اعم اخص نقیض صادق آید لازم نیست که نقیض اعم بر هر فرد از نقیض اخص صادق آید اما اول زیرا که اگر
نقیض اخص بر جمیع افراد اعم صادق نیاید عین اخص بر بعضی افراد نقیض اعم صادق آید چه ارتفاع نقیضین
محال است لیکن عین اعم بر نقیض اعم صادق نتواند بود چه اجتماع نقیضین محال است پس لازم آید صدق
اخص بدون اعم پس اخص اخص نبوده باشد و اما ثانی یعنی آنکه نقیض اعم لازم نیست که بر جمیع افراد نقیض
اخص صادق آید زیرا که کلیا اگر نقیض اعم بر نقیض اخص صادق آید ثابت
شده که نقیض اخص کلیا بر نقیض اعم صادق است البته لازم می آید که میانه نقیض اخص و نقیض
اعم تساوی باشد پس میانه نقیضین ایشان که عین اعم و عین اخص است نیز باید که تساوی باشد دلیلی
که قبل ازین مذکور شد و حال آنکه میان عینین ایشان عموم و خصوص مطلق است مثلا انسان و حیوان
که میان ایشان عموم و خصوص مطلق است و حیوان اعم مطلق میانه نقیض ایشان که لا انسان و لا حیوان
باشد همان عموم و خصوص مطلق باشد برعکس یعنی لا انسان اعم مطلق است و لا حیوان اخص مطلق یعنی
لا انسان بر کل افراد لا حیوان صادق می آید و انسان صادق خواهد بود بر بعضی لا حیوان تا ارتفاع
نقیضین لازم نیاید و انسان که بر لا حیوان صادق آید حیوان نمی تواند بود که بر لا حیوان صادق آمد بواسطه
آنکه اجتماع نقیضین لازم می آید پس انسان بی حیوان یافته شده باشد پس انسان اخص از حیوان نبوده باشد لازم نیست که
لا حیوان کل لا انسان صادق آید که اگر لا حیوان بر کل لا انسان صادق آید ثابت شده پیش ازینکه لا انسان بر کل
لا حیوان صادق می آید پس میانه ایشان تساوی باشد بقاعده که قبل ازین مذکور شد میان نقیضین
ایشان که انسان و حیوان باشد متساوی باشد و حال آنکه میان ایشان عموم و خصوص مطلق است
و الی هذا اشار المصنف بقوله و نقیضا هما بالعکس و دو کلی که میان ایشان عموم و خصوص من وجه باشد
میان نقیض ایشان تباین جزئی است و تباین جزئی عبارتست از صدق کل واحد از مفهومین بر دیگری
فی الجمله یعنی اعم از انکه با هم نیز صادق آیند و نیند میان ایشان عموم و خصوص من وجه خواهد بود یا با هم
اصلا صادق نیاید و حینما تباین کلی خواهد بود پس تباین جزئی جنس است که تحت او دو نوع مندرج
است یکی عموم من وجه و دیگری تباین کلی و معنی این مسئله آنست که میان نقیضین اعم اخص من وجه

صدق اخص بر بعضے از افراد اعم سالبه جزئی است مثل بعض الحیوان لیس بانسان و اگر تصادق از جانب
بجانب کلی نباشد بلکه تصادق می باشد جزئی از جانبین یعنے هر یک ازین دو کلی بر بعضے از افراد دیگرے
صادق آیند پس نسبت بینهما عموم وخصوص من وجه خواهد بود مثل انسان وابیض که انسان بر بعضے از افراد
ابیض صادق مے آید وابیض بر بعضے از افراد انسان صادق مے آید ومرجع عموم وخصوص من وجه یک موجبه
جزئی است ودو سالبه جزئی وباین معنے گویند که عموم وخصوص من وجه یک مادة اجتماع می دارد ودو مادة
افتراق اگرچه در واقع دو موجبه جزئی صادق خواهد بود وچه صدق هر یک بر بعضے از افراد دیگری یک موجبه
جزئیست مثل بعضے الانسان ابیض وبعضے الابیض انسان لیکن چون عکس موجبه جزئی همان موجبه
جزئی است پس موجبه دیگر لازم دارد البته ازین جهت اکتفا بیک موجبه جزئی کرده اند بخلاف سالبه
جزئی که او عکس ندارد اما صدق دو سالبه جزئی ازین جهت که عدم صدق یکے از هر جانبی رفع ایجاب
کلی است ودفع ایجاب سلب کلی جزئی است مثل بعضے الانسان لیس بابیض وبعض الابیض لیس بانسان
واعتراض کرده اند که هم چنانکه نسبت میان دو کلی چهار است میان دو جزئی وکلی وجزئی همین نسبت
مذکوره می باشد پس چرا بیان نکرد وجواب گفته اند که چون درین علم بحث می کنند از شئی که کاسب ومکتسب
باشد وجزئی نه کاسب است ونه مکتسب ازین جهت بیان آن نکرد بخلاف قوم بیان کرده اند که میان هر دو کلی
که یکی ازین نسبت اربع متحقق شود میانه هر دو نقیض آن دو کلی وجه نسبت خواهد بود وتفصیل این مقام
آنست که دو کلی که میانه ایشان تساوی باشد میانه نقیض ایشان نیز تساوی خواهد بود بعینه هر یک نقیض
بر دیگری صادق آید والا باید که نقیض احد النقیضین انسان صدق کلی اگر احد است بر دیگری صادق
نباشد عین آن نقیض باید که بر آن نقیض دیگری صادق آید والا ارتفاع نقیض لازم می آید ودرین
صورت که عین آن نقیض بر آن نقیض دیگر صادق آید نمی تواند بود که عین آن نقیض دیگر بر وی صادق
آید بواسطه آنکه نقیض لازم می آید پس احد العینین بدون دیگری یافته شده باشد پس میانه عینین
تساوی نباشد وحال آنکه میانه عینین تساوی است پس معلوم شد که نقیض متساوی بآن متساوی باشد
مثل انسان وناطق که دو کلی اند ونسبت میانه ایشان تساویست بواسطه آنکه ایشان بر جمیع افراد ناطق
صادق می آید وناطق بر جمیع افراد انسان ومیانه نقیض ایشان که لاانسان ولاناطق باشد همان
تساوی است یعنی لاانسان بر جمیع افراد لاناطق صادق می آید ولاناطق بر جمیع افراد لاانسان بر جمیع
افراد لاناطق صادق نیاید عین او که انسان است بر لاناطق صادق خواهد آمد تا ارتفاع نقیضین لازم
نیاید ودرین صورت که انسان بر لاناطق صادق آید عین نقیض لاناطق که ناطق باشد بر لاناطق صادق

نتے رقسم ساختہ باشید واگر از امکان امکان خاص مے خواہید کہ سلب ضرورت باشد از جانبین یعنے وجود وعدمش ہیچ کدام ضروری نباشد پس درین صورت ممکن و واجب قسم یک دیگر باشند وحال آنکہ شما واجب را قسم ممکن ساختہ اید پس لازم می آید کہ قسم آن شئے را قسم آن شئے ساختہ باشید جواب گفتہ اند کہ از امکان امکان عام مقیدی بطرف وجودی خواہیم یعنے ممکن الوجود باشد یا پس عدمش ضروری نباشد و ممتنع آنست کہ عدمش ضروری باشد پس قسم ممتنع شامل واجب نباشد فاندفع المحذور میان

فصل الکلیان ان تفارقا کلیا فمتباینان والا فان تصادقا کلیا فی الجانبین فمتساویان یقیضهما کذلک ومن جانب واحد فاعم واخص مطلقا ویقیضاهما بالعکس والا فمن وجه وبین نقیضیهما تباین جزئی کالمتباینین

ویقیضاهما

ہر دو کلی کہ ہست میان ایشان یکے از چہار نسبت می باشد البتہ تباین یا تساوی یا عموم وخصوص مطلق یا عموم وخصوص من وجہ بواسطہ آنکہ یا آنست کہ میانہ دو کلی تفارق کلی است یعنے ہیچ کدام از کلیین بر فرد دیگر صادق نمے آیند پس نسبت میان انہا تباین است مثل انسان وحجر کہ انسان بر ہیچ فردے از حجر صادق نمے آید وحجر بر ہیچ فردی ازان صادق نمی آید ومرجع تباین دو سالبہ است بواسطہ آنکہ عدم صدق این کلے بر جمیع افراد این سالبہ کلی است مثل لاشئی من الانسان بحجر وعدم صدق این کلے بر جمیع افراد این سالبہ کلی دیگر است مثل لاشئی من الانسان الاحجر بانسان واگر دیگر تفارق نباشد کلیا ناچار باشد کہ فی الجملہ تفارق باشد واین تصادق فی الجملہ اعم ازانست کہ تصادق کلی از جانبین یا کلی از یک جانب یا از ہیچ جانبی کلی نباشد پس اگر تصادق کلی باشد از جانبین یعنے ہر کدام از کلیین بر جمیع افراد دیگر صادق آید نسبت تساوی خواہد بود مرجع تساوی دو موجبہ کلیہ است بواسطہ آنکہ صدق ہر یک از کلیین بر جمیع افراد دیگری یک موجبہ کلی است مثل انسان وناطق کہ انسان بر جمیع افراد ناطق صادق می آید وناطق نیز بر جمیع افراد انسان صادق می آید واگر تصادق باشد کلیات از جانب واحد یعنے یک کلی بر جمیع افراد دیگری صادق آید وآن کلی دیگر بر جمیع افراد این صادق نمے آید بلکہ صادق نیاید پس نسبت انہا عموم وخصوص مطلق است مثل انسان وحیوان کہ حیوان بر جمیع افراد انسان صادق می آید بخلاف انسان کہ بر جمیع افراد حیوان صادق نمے آید پس مرجع عموم وخصوص مطلق یک موجبہ کلیہ و یک سالبہ جزئیہ باشد بواسطہ آنکہ صدق اعم بر جمیع افراد اخص موجبہ کلیست مثل کل انسان حیوان وعدم

یا زید یا عمرو یا بکر باشد بطریق ہدایت کہ اگر زید باشد عمرو نخواہد بود و اگر عمر باشد بکر نخواہد بود و ہرگز تجویز اجتماع نمی کند کہ زید و عمرو بکر با یک دیگر باشند و نمی خواہیم ما از کلی مگر آن معنے کہ عقلے تجویز آن کثرت نماید چہ انچہ پرسید بالذات بر متعدد صادق مے آید حقیقت صادق نمے آید و انما الاواحد لے نہ بر کثیر +

التنفت افراده او امکنت ولم یوجد او وجد الواحد احد فقط مع امکان الغیر او امتناعه او الکثیر مع التناهی او عدمه

و این مفہوم کہ ممتنع نیست فرض صدق او بر کثیرین شش احتمال وارد با ممتنع الافراد است در خارج یعنے اصلا بر چیزے صادق نمے آید مثل شریک باری تعالی یا ممکن الافراد است و این ممکن الافراد چہار قسم است یا انست کہ در خارج ہیچ فرد او یافتہ نشدہ است مثل عنقا یا انست کہ در خارج یک فرد یافتہ شدہ است و باقی افراد ممکن است مثل کوکب بنہاری یعنے کوکبی در روز نوخشندہ کہ در خارج یک فرد او کہ شمس است یافتہ شدہ است و دیگر افراد کہ یافت شدہ است ممکن است یا انست کہ فرد در خارج یافتہ شدہ باشد و باقی افراد ممتنع باشد مثل واجب الوجود کہ در خارج یک فرد او کہ باری تعالی است موجود است و دیگر افراد او ممتنع است یا انست کہ این ممکن الافراد کثیر الافراد است و این ممکن الافرادی کہ کثیر الافراد است بتوانند بود کہ افراد او متناہی باشد مثل کواکب سیارہ کہ آن ہفت است و می توانند کہ غیر متناہی باشد مثل معلومات خدای تعالی اعتراض کردہ اند کہ شما یک ممکن الافراد را واجب الوجود شمردہ اید کہ در خارج یک فرد او یافت شدہ است و باقی افراد ممتنع است پس چون او را ممکن الافراد تو ان گفت بواسطہ آنکہ افراد او جمع فرد است و جمع را اطلاق بر سہ و ما فوق می کنند پس باید کہ اقلا سہ فرد او ممکن بودی تا او را ممکن الافراد تو انست کرد جواب گفتہ اند کہ مراد از افراد جنس فرد است و جنس را اطلاق بر یک و بیشتر می کنند و جواب دیگر گفتہ اند کہ التفت افراده کہ او ذکر کردہ است موجبہ کلیہ است یعنے ممتنع باشد جمیع افراد او و امکنت رفع او کردہ یعنی اینچنین نباشد کہ جمیع افراد او ممتنع باشد و این اعلم از انست کہ یک فرد ممکن باشد یا بیشتر بواسطہ آنکہ رفع ایجاب کلی متحقق می شود در ضمن سلب جزئی و دیگر اعتراض کردہ اند کہ ممکن الافرادی کہ شما گفتہ اید ازین امکان چہ امکان مے خواہید یا امکان عام می خواہید یا خاص اگر امکان امکان عام می خواہید کہ سلب ضرورت باشد از جانب مخالف خواہ ممکن الوجود باشد یعنے عدمش ضروری نباشد و این شامل واجب است و خواہ ممکن بعدم باشد یعنے وجودش ضروری نباشد و این شامل ممتنع است پس ممتنع قسمے از ممکن باشد و حال آنکہ شما او را قسیم ممکن ساختہ اید در ہیچ جائی کہ گفتہ آید التفت افراده او امکنت پس لازم می آید کہ قسم

از برای صدقه که صادر می شود از فاعل و نجاة او را نقل کرده اند بجمله که دلالت کند بر معنی که نفس او ست و مقترن باحد الازمنة الثلثة و الا یعنی اگر مشهور نشده باشد استعمال این مقرد در ثانی و این بآن وجه خواهد بود که وضع کرده باشند او را از برای معنی ثانی نه ابتدا او ثانیا پس اگر استعمال کنند او را در معنی موضوع نه آنرا حقیقة گویند و اگر استعمال کنند در غیر معنی موضوع له آنرا مجاز گویند که مستعمل در معنی موضوع له حقیقة و مجاز لفظ که مستعمل باشد در غیر معنی موضوع له خود

فصل المفهوم ان امتنع فرض صدقه علی کثیرین فجزئی والا فکلی

مفهوم زید ۱۲ اغر برجین

فصل

مفهوم یعنی ماحصل عند العقل ان جزئی که در عقل در می آید صورتی دارد که نفس قائم است و ذی علم صورت دارد که در ذهن موجود است و حاصل آن صورت علم را یعنی می گویند و ذی صورت را معلوم و مفهوم نیز می گویند و فرق میان این دو مغائرت بالذات است نزد قائل آن بیچ و بال اعتبار است نزد محققان که قائل بحصول مهیات بافقها در ذهن و می گویند که ماهیة زید مثلا که در ذهن در می آید از آن حیثیت که صورتیست مشخص قایم بنفس علم است و از آن حیثیت که منهیتی است در ذهن موجود معلوم است و این مفهوم اگر ممتنع است فرض صدق او کثیرین پس جزئی است و اگر ممتنع نباشد فرض صدق او کثیرین پس کلی است و قید فرض در تعریف جزئی بواسطه آن کرد که اگر قید نمی کرد و تعریف می کرد جزئی را بمفهومی که ممتنع باشد صدق او بر کثیرین و کلی را نیز بر همین قیاس لازم می آید که بعضی کلیات داخل در جزئی شوند مثل واجب الوجود که کلی است یعنی ذات که وجود او از خود ش باشد و تعریف جزئی بر و صادق است بواسطه آنکه ممتنع است صدق او بر کثیرین و بعضی اعتراض کرده اند که شما تعریف کرده اید کلی و جزئی را که ممتنع نباشد غرض او بر کثیرین و حال آنکه بر زید که جزئی است صادق است که ممتنع نیست فرض صدق او بر کثیرین بواسطه آنکه فرض می توان کرد که اگر زید بر کثیرین صادق آید کلی بود پس لازم می آید زید کلی باشد و حال آنکه جزئی است جواب گفته اند که فرض بدو معنی باشد گاه بمعنی تقدیر هم چنان در شرطیات می باشد و گاه بمعنی تجویز عقلی و در نجا فرض بمعنی تجویز عقل است پس کلی این معنی داشته که ممتنع باشد که عقل تجویز کند بر کثیرین صادق اند و بر همین معنی هیچ اعتراض نمی آید و بعضی اعتراض کرده اند که گاه می باشد که کسی شخصی را از دور دید و تجویز آن می کند که این زید باشد یا عمر یا بکر یا خالد یا غیر آن و آن شخصی جزئی است و تعریف کلی بر و صادق می آید بواسطه آنکه عقل تجویز آن می کند که بر کثیرین که آن زید و عمر و بکر و خالد است صادق می آید جواب گفته اند که هرگاه شخصی شخصی را از دور دید تجویز آن می کند که این

است اکثر از بعضی دیگر که آن کاغذ است و بعضی اشدیه را باین معنی فرای گویند که عقل انتزاع کلی از بعضی افراد مشترک نماید از بعضی دیگر و زیادتی و نقصان نیز همان دو وجهی است که در شدت و ضعف گفته شد فرق میان شدت و ضعف و زیادتی و نقصان بهمین است که شدت و ضعف را اطلاق می کنند در کیفیات از سیاهی و سفیدی و زیادتی و نقصان را اطلاق می کنند در کمیات مثل مقدار که کلی است که اثر آن قابلیت قسمت است در وی کثیر است تا یک گز با آنکه معنی مقدار از دو گز بیشتری باید عقل که از یک گز و مصداق کرده است این دو قسم را از عبارت خود گویا که ذکر اولیه و اولویه در کلام او بطریق تمثیل است نه بطریق حصر پس گویا درین دو نسبت که تفاوت با اولیه و اولویه مثلا با آنکه اولیه را بطریق افتد کنیم که شامل این دو قسم باشد پس گوییم اولویه انست و لایق است و آن اشدیه و ازیدیه نیز هست زیرا که صدق کلی بر بعضی افراد هرگاه که اشد یا ازید باشد از بعضی دیگر صدق آن برای بعضی اولی و انسب خواهد بود

از آن بعضی دیگر +

و ان کثر معناه فان وضع لکل فمشترک و الا فان اشتهر فی الثانی فمنقول نسب الی الناقل و الا فحقیقة او مجازا

از مشترک
از حقیقة و مجاز

یعنی این مفرد کثیر المعنی است یعنی معنی او متعدد است پس اگر وضع کرده اند این مفرد را از برای هریک ازین معانی متعدده ابتدا الی ملاحظة مناسبت با وضع سابق پس آنرا مشترک گویند مثل لفظ که موضوع است ابتدا از برای جسم و زانو و غیر انها اگر وضع نکرده اند این مفرد را از برای هریک ازین معانی متعدده ابتدا را و خواه انکه وضع نکرده باشند یا آنکه وضع کرده باشند نه از برای هریک بلکه از برای بعضی موضوع باشد و در باقی مستعمل شده باشد بمناسبة بآن معنی یا آنکه وضع کرده باشند لیکن ابتدا نباشد لیکن وضع کرده باشند ثانیا از برای بعضی معانی بنا بر مناسبت با معنی سابق پس اگر مشهور شده است و این مفرد در ثانی بحیثیتی که در اول متروک شده باشد آنرا منقول می گویند و منقول نسبت داده می شود بناقل و این ناقل شرعی است یا عرف پس اگر ناقل شرعی است آنرا منقول شرعی گویند مثل صلوة که اصل موضوع است از برای دعا پس نقل کرده اند اهل شرع او را بگذاردن ارکان مخصوصه و اگر ناقل عرفی است اگر عرف عام است آنرا منقول عرفی گویند مثل دابة که در اصل موضوع است از برای تادب علی الارض یعنی هر چه بروی زمین جنبید و اهل عرف او را نقل کرده اند بصاحب قوایم اربع که آن خیل بغال و حمر است و اگر ناقل عرف خاص است آنرا منقول اصطلاحی گویند مثل فعل که در اصل موضوع است

از برای تنی چهار احتمال دارد وضع عام موضوع له عام و وضع عام و موضوع له خاص و وضع خاص و موضوع له خاص و موضوع له عام و وضع خاص اما احتمال رابع صحیح نیست بواسطه آنکه وضع خاص نیست که در حین وضع آله ملاحظه معنی خود باشد مثلا لفظ زید که موضوع است از برای ذات شخص و آن ذات در حالت ملحوظ است بوجه جزئی پس موضوع له در وضع خاص امری کلی نتواند بود بواسطه آنکه ملاحظه معنی کلی بوجه جزئی نمی توان کرد پس در وجه خاص و موضوع له عام نمی تواند بود و وضع عام نیست که در حین آله ملاحظه امری کلی باشد پس اگر لفظ موضوع له از برای امری کلی درین صورت وضع عام و موضوع له عام است مثلا وضع انسان از برای حیوان ناطق که هم وضع عام است زیرا که آله ملاحظه امری کلی ست که آن حیوان ناطق است و موضوع له نیز عام است زیرا که انسان را وضع کرده اند از برای حیوان ناطق و اگر آن لفظ موضوع باشد از برای آنکه امری کلی بلکه موضوع باشد از برای فرد آن کلی درین صورت وضع عام است زیرا که این ملاحظه معنی جزئی امر کلی بوده است چه ملاحظه جزئیات بوجه کلی می توان کرد و موضوع له خاص است زیرا که موضوع له درین صورت جزئیات اند مثلا استماء اشارت بر مذهب بعضی از فضلا زیرا که وضع کرده اند اورا از برای هریک ازین جزئیات مخصوص اما در حین وضع آله ملاحظه امری کلی بوده است +

وبدونه متواطی ان تساوت افراده

یعنی و اگر چنین نباشد یعنی اگر معنی او متحد باشد اما متشخص نباشد بحسب وضع یعنی مقول شود بر کثیرین آن کلی است و آن کلی متواطی است اگر مساوی باشد افراد و افراد وی این کلی بر جمیع افراد مساوی باشد مثلا انسان که صادق می آید بر افراد خود علی السویه و مشکک ان تفاوت بالاولویه او اولویه یعنی و این کلی مشکک می باشد اگر متفاوت افراد بالاولیه یا اولویه و معنی اولویه این است که صدق این کلی بر افراد او مقدم باشد بر بعضی دیگر تقدم بالعلیه یعنی صدق این کلی بر بعضی افراد این علیه صدق این کلی بر بعضی دیگر مثل صدق موجود بر واجب که علیه صدق موجود بر واجب است نه ممکن زیرا که ممکن موجود است بواسطه آنکه واجب الوجود است و معنی اولویه آنست که صدق این کلی بر بعضی افراد ذات آن افراد بوده باشد و بر بعضی دیگر مقتضی ذات نباشد مثل موجود بر واجب که مقتضی ذات واجب است و صدق موجود بر ممکن نه مقتضی ذات اوست بلکه بواسطه شی دیگر است که واجب است و بدانکه تشکیک بر چهار وجه می باشد تشکیک بالاولیه و تشکیک بالاولویه و تشکیک بالنقص و تشکیک بالزیادتی و نقصان اما تشکیک بالاولیه و الاولویه را ذکر کرده ایم و تشکیک بالشدت و الضعف است که صدق این کلی بر بعضی افراد شدید باشد بر بعضی دیگر باین معنی که آثار این کلی در بعضی افراد بیشتر ظاهر باشد از معنی دیگر مثل بیاض که اثر آن که تصرف بصر است در بعضی دیگر کمتر

زمانی وغیر زمانی رابط زمانی را افعال ناقصه گرفته اند و برین جواب اعتراض کرده اند که افعال ناقصه اگرچه باعتبار معنے حرفی مستقبل نیستند لیکن باعتبار معنی زمانی مستقبل اند زیرا که کان معنے کون است در زمانی ماضی جواب گفته اند که کان باعتبار معنے زمانی نیز مستقبل نیست زیرا که زمان ظرفیه نسبت است و قید او پس فهم او بعد از فهم نسبت است و نسبت مستقل نمی شود الا بذکر فاعل پس باعتباری این معنے نیز

زمان مستقبل نیست

وایضا ان اتحد معناه مع تشخصه وضعا علم هو

ایضا مفعول مطلق فاض است و ارض الفیه بمعنے رجع رجوعا و این اشارت است بانکه این تقسیم دیگر است مفرد مطلق را و مخصوص باسم نیست و آنکه جمهور تقسیم کرده اند اسم را باین اقسام محل بحث است زیرا که این اقسام خصوص اسم نیستند بلکه در کلمه و ادات چه یافت می شود زیرا که کلمه مشترک می باشد مثل عسعس که بمعنے اقبل و ادبر آمده است و منقول می باشد مثل صلی که در اصل بمعنے دعا است و اهل شرع او را نقل کرده اند بگذاردن ارکان مخصوصه و حقیقت و مجاز نیز می باشند مثل قتل که موضوع است از برای کشتن پس استعمالش در ان تحقیقا خواهد بود و گاهے بمعنے ضرب ضربا شدید مجاز مستعمل می باشد و آه و اه نیز مشترک می باشد مثل من که مشترک است میانه تبیین و تمییز و حقیقه و مجازی می باشد مثل نے که هرگاه استعمال کنند در ظرفیه حقیقه است و هرگاه که بمعنے علی استعمال کنند مجاز است و لهذا شیخ رئیس در شفا گفته که مراد ما از اسم درین تقسیم مطلق مفرد است و بنا برین وجه تقسیم کرده است مطلق مفرد را و گفته است که این مفرد اگر متحد المعنی است یعنی یک معنے دارد پس اگر این معنے متشخص است بحسب وضع علم است بر مذهب نحاة و جزئی حقیقی است بر مذهب منطقیے و مراد از تشخص بحسب وضع این فائده دارد که اسماء اشارات و موصولات و ضمایر از تعریف علم بیرون می روند بواسطه آنکه اگرچه معنے ایشان متحد است و تشخص اما بحسب وضع نیست زیرا که این تشخص بحسب استعمال است بواسطه آنکه ایشان در اصل موضوع اند از برای مطلق مشار الیه قریب و این معنے کلی است اما استعمال می کنند او را در جزئیات و این بنا بر مذهب مصنف و رضی و جمعی از نحاة است که وضع اسماء اشارات و نظائر او را عام می دانند و موضوع له ایشان را نیز عام می دانند اما کسے اسماء اشارت را علم میداند و موضوع را خاص بمعنے هذا مثلا موضوع است بیک وضع از برای هر فرد فرد از افراد مشار الیه قریب پس نزد او احاد او اشارات و نظائر ایشان بقید اتحاد معنے بیرون میروند زیرا که درین صورت معنے ایشان کثیر است و باید دانست که وضع شے

صحت نوشته

فی ورد کلمات و درون
تحقیق فی ورد
فوقال فوقیت
لیطابق اصطلاح
کما قال فی
در اوراق کلمات
در کنز فی شرح
شاه میر حسینی
مولوی فوقیه

چون فارغ شد از تقسیم لفظ موضوع مفرد و مرکب شروع کرد در تقسیم هر یک از لفظ مفرد و مرکب و مقدم داشت
تقسیم مفرد را زیرا که مقدم است مفرد بر مرکب بالطبع و مفرد بر سه قسم است کلمه و اسم و اداة از برای آنکه معنی
وی مستقل است یا مستقل نیست اگر مستقل است یا دلالت می کند هیئة بر احد ازمنة ثلثة یا نه اگر دلالت کند کلمه است و اگر
همچنین نباشد اسم است خواه آنکه اصلا دلالت نکند یا دلالت کند لیکن هیئة نباشد مثل لفظ زمان و ماضی و حال و
مستقبل نیست در دلالت بر معنی اداة است و مراد از هیئة آن صورتیست که حاصل می شود کلمه را باعتبار
حرکات و سکنات و تقدیم بعضی حروف بر بعضی حروف و تاخیر بعضی از بعضی و قید هیئة در تعریف کلمه بواسطه
آن کردکه تا مثل لفظ ماضی و حال و مستقبل بدر رود زیرا که اینها اگرچه مستقبل اند و دلالت می کنند بر احد
ازمنه اما این دلالت بهیئة نیست بلکه بحسب ماده دلالت می کنند بر زمان و لهذا دیگر الفاظ که بر وزن اینها
اند دلالت نمی کنند شرط کرده اند بودن این هیئة در مادة بودن موضوع متفرق فیها و قید موضوع کردیم تا مثل
جبق بدر رود بواسطه آنکه هیئة نصر دارد است لیکن دلالت نمی کند بر احد ازمنه ثلثه بواسطه آنکه موضوع نیست
و قید متصرف فیها کردیم تا خواهد بدر رود زیرا که جامد است که نه مشتق باشد و نه مشتق منه پس حجر و شجر اگرچه
هیئة ایشان مثل هیئة نصر است و مادة موضوعست لیکن متفرق فیها نیستند بنا بر این دلالت هیئة بر زمان ماضی
نمی کند و بسبب عدم استقلال حرف را دلالت بر معنی و بعضی گفته اند که چون معنی او آلة ملاحظه غیر است مثل
فی که معنی او ظرفیه خاص است و این ظرفیه را تعقل نمی توان کرد بدون متعلق پس معنی او مستقل نباشد
و بعضی دیگر گفته اند که معنی حرف مستقل است در ملاحظه و عدم استقلال حرف در دلالت نیست که وضع
شرط کرده است در دلالت حرف بر معنی ذکر متعلق وی پس معنی فی ظرفیه مطلق است هم چون لفظ ظرف
که نیز موضوعست از برای مطلق ظرفیه لیکن شرط کرده است که در دلالت حرف فی بر معنی ظرفیه ذکر متعلق مثل
دار بخلاف ظرفیه که دلالت او بر معنی ظرفیه شرط نکرده اند ذکر متعلق اعتراض کرده اند که بنا بر این تعریف
لازم می آید که افعال ناقصه داخل حرف باشند مثل کان و صار زیرا که کان مستقل نیست در دلالت بر معنی
از برای آنکه معنی او کون رابطی است و کون رابطی نمی باشد الا میانه دو شئی پس معنی کان مفهوم نمی شود
الا بعد از ذکر لفظی چند که دلالت کند بر ان دو چیز پس مستقل نباشد و حال آنکه نحویان او را داخل در افعال
شمرده اند و منطقیان او را داخل اداة زیرا که نحویان را نظر بلفظ است و چون افعال ناقصه را شریک یافته
اند یا افعال تامه در احوال و احکام لفظی مثل دخول قد و سین و سوف و سایر خواص فعل او را داخل افعال
شمرده اند و چون منطقیان را نظر در معنی است و یافته اند معنی این افعال معنی ادوات در عدم استقلال از این
جهت اینها را داخل کرده اند در ادوات و لهذا گفته اند که ایشان رابطه اند و رابطه بر دو قسم است

آنکه درین صورت از مجموع حیوان ناطق آن ذات می خواهند و این نسبت که از حیوان درین وضع علمی جسم نامی حساس متحرک که بالارادہ خواهند بلکه حیوان باعتبار این وضع از قبیل ذات است در هر زید کرو لو تقدیر داخل کرده است باین طریق که مذهب معتزله که دلالة تابع ارادہ است لازم می آید بر وی که تعریف مرکب تقیدی زائد باشد بواسطه آنکه از دلالت قصد فهم می شود پس باز کر دلالة احتیاج نبود کر قصد نباشد و اینجا همان رجحان آن دو احتمال دیگر که در حل و لو تقدیر اند کور شده معلوم می گردد و محقق دوانی جواب گفته است که دلالة در اینجا بمعنی ارادہ است و قید قصد تو ضیحست

اما تام خبر او انشاء و اما ناقص تقییدی او غیره

این مرکب یا تام است یا ناقص و مرکب تام آنست که صحیح السکوت باشد یعنی هرگاه که متکلم بر وی سکوت کند مخاطب را انتظار محکوم علیه یا محکوم به یا بی محکوم علیه نماند و مرکب تام بر دو قسم است خبر و انشاء خبر آنست که بمفهوم او کرده قطع نظر از قایل و واقع کردیم تا لازم نیاید که اخباری که احتمال کذب ندارد بواسطه آنکه از کسی صادر شده که احتمال دروغ در حق وی نیست مثل معصومین یا بواسطه آنکه بدیهیست مثلا النار حارة از تعریف خبر بیرون رود و وجه اخبار مفهوم ایشان قطع نظر از حال قائل و علم بواقع ثبوت محمول است از برای چیزی یا سلب چیزی از برای چیزی و این دو معنی احتمال صدق و کذب دارند و انشاء آنست که احتمال صدق و کذب نداشته باشد مثل امر و نهی و استفهام و غیر آن و مرکب تام انشائی مثلا زید قایم و مرکب تام خبری مثل زید قایم و مرکب ناقص آنست که صحیح السکوت نباشد یعنی چون متکلم بر آنجا سکوت کند مخاطب را انتظار محکوم علیه یا محکوم به و محکوم به بی محکوم علیه بماند و مرکب ناقص بر دو قسم است تقییدی و غیر تقییدی تقییدی آنست که جزء ثانی وی قید اول باشد خواه باضافه مثل غلام زید و خواه بوصف مثل حیوان ناطق و خواه بغیر انها مثل ضارب فی الدار که فی الدار قید ضارب است محصل عبارت قوم بهم انحصار مرکب تقییدی است در دو قسم توصیفی و اضافی و الحق کما بینا و مرکب غیر تقییدی آنست که ثانی قید اول نباشد مثل فی الدار و خمسة عشر

و اللا فمفرد

یعنی اگر قصد نکرده شود بجزئی از لفظ موضوع دلالة جزء معنی وی آن لفظ مفرد است و معلوم شد که اقسام وی چهار است

و هو ان استقل فمع الدلالة بهیئة علی احد الازمنة کلمة و بدونها اسم و الافاداة

یه التصریفیه

مطابقه تستلزم التزام فی بواسطه آنکه می شاید که لفظ موضوع باشد ازبرای معنی ذهنی می خواهی این لازم ذهنی نیست بواسطه آنکه بسیار هست که شئی در ذهن در می آید انها لیست غیر ها در ذهنی آید و اگر لازم خارج می خواهی لازم خارجی معتبر نیست و چون دانستی که دلیل استلزام مطابقه التزام را تمام نیست همچنین دلیل عدم استلزام نیز تمام نیست پس اولی درین مسئله توقف ست و اما استلزام تضمن التزام یعنه نزد حکما استلزام مطابقه است التزام را پس اولی درین نیز توقف است و اما استلزم التزام تضمن را حکم استلزام مطابقه است بتضمن زیرا که معنی بسیط اگر لازم ذهنی باشد انجا مطابقه و التزام خواهد بود نی تضمن پس همچنانکه مطابقه مستلزم تضمن نیست التزام مستلزم تضمن نباشد

والموضوع ان قصد بجزئه الدلالة علی جزء المعنی فمرکب

ن
خزء معناه

یعنی لفظ موضوع اگر قصد کرده شود بجز ازین لفظ دلالته بر جزء معنی او مرکب است پس در تعریف مرکب چهار چیز جزء باشد جزء لفظ و جزء معنی و دلالته لفظ جزء معنی و یکی دیگر آنکه این مقصد باشد و از لفظ انتفاع هر قیدی یک مفرد حاصل می شود اول آنکه لفظ جزء داشته باشد اگر جزء نداشته باشد مفرد باشد همچنانکه همزه استفهام دوم آنکه معنی نیز جزء داشته باشد که اگر جزء نداشته باشد مثل لفظ الله که موضوعست ازبرای ذات الهی و آن ذات جزء ندارد سوم آنکه جزء لفظ دلالته نکند بر جزء معنی که اگر لفظ جزء داشته باشد و معنی نیز جزء داشته باشد اما جزء لفظ دلالت جزء معنی نداشته باشد این نیز مفرد است و این قسم که جزء لفظ دلالته نکند بر جزء معنی می تواند بود که اصل دلالته نکند و می تواند بود که جزء لفظ دلالت بر معنی کند اما معنی جزء معنی آن لفظ نباشد مثل عبد الله که موضوعست ازبرای ذات آن و لفظ او دو جزء دارد یکی عبد و یکی الله و معنی او نیز دو جزء دارد و این جزء لفظ دلالت می کند بر جزء معنی بواسطه آنکه عبد دلالت بر عبودیت می کند و الله دلالت بر ذات واجب تعالی می کند اما عبودیه و آن ذات مقدس هیچ یک جزء معنی عبد الله نیست چهارم آنکه دلالت جزء لفظ بر جزء لفظ بر جزء معنی مقصد باشد که اگر جزء لفظ دلالت بر جزء معنی کند اما مقصد نباشد آن نیز مفرد است مثل حیوان ناطق هرگاه علم شخصی انسانی سازند و درین صورت لفظ او جزء دارد که حیوانست و ناطق و معنی او نیز جزء دارد و این جزء لفظ دلالته بر جزء معنی دارد بوضعی دیگر نه باعتبار وضع علمی بواسطه آنکه معنی حیوان باعتبار وضع جسم نامی حساس متحرک بالارادهٔ است و این معنی جزء آن ذات است بواسطه آنکه ذات انسان بآن متخصص است و آن حیوان ناطق است پس جزء لفظ او دلالته کند بر جزء معنی و اما این دلالت مقصد نیست ازبرای

بطریق مجاز است و مجاز را وضعی نوعی هست پس دلالت مطابقی خواهد بود ستند بوضع نوعی اما قصوری در جواب بواسطه آنکه ولو تقدیر اکه گفته است اشعار بر این است که مذهب او نیست که دلالة تابع اراده است بواسطه آنکه اگر دلالت را تابع لفظ می دانست هیچ احتیاج بقید ولو تقدیر انمی بود و درین صورت دلالت مطابقی نیز می بود بواسطه آنکه لفظی را که استعمال در جزء یا در خارج کنند البته وضعی خواهد شد و دلالت مطابقی محقق بر موضوع له خواهد شد خواه استعمال آن لفظ در ان موضوع له بکنند یا نه و این کافی است پس التزام آنکه مطابقه دریجا تقدیریست نه تحقیقا و لست بر آنکه مذهب او نیست که دلالت تابع اراده است و این نقیض آنچیز نیست که در مطول قرار داده چه در مطول مدد این مذهب نموده و می تواند بود که ولو تقدیرا اشعار بخلاف که بعضی می گویند که دلالت تابع اراده است و بعضی می گویند که دلالت تابع وضع است پس اگر دلالت را تابع دانند هر جا که تضمن و التزام متحقق شود مطابقه تحقیقا خواهد بود و اگر تابع اراده باشد هر جا که تضمن و التزام متحقق شود مطابقه تحقیقا لازم نیست که باشد بلکه گاه تحقیقا خواهد بود و گاه تقدیرا پس مصنف گفت که مطابقه لازم تضمن و التزام است و اگر چه تقدیرا باشد پس ولو تقدیر اشارت است بآنکه این استلزام علی المذهبین واقع است

ولا عکس

یعنی مطابقه مستلزم تضمن و التزام نیست بدانکه هر گاه نسبت دهند مطابقه و تضمن و التزام را بایک دیگر بطریق استلزام شش احتمال دارد استلزام مطابقه تضمن را و عکس آن و استلزام مطابقه التزام را و عکس آن و استلزام تضمن التزام را و عکس آن پس شش احتمال دارد و چهار احتمال واقع نیست و آن اینست که مطابقه مستلزم تضمن باشد و مطابقه مستلزم التزام باشد و تضمن مستلزم التزام باشد و التزام مستلزم تضمن باشد و در واقع است یکی آنکه تضمن مستلزم مطابقه باشد و دیگر التزام مستلزم مطابقه باشد اما مطابقه چرا مستلزم تضمن نیست بواسطه آنکه می تواند بود لفظی موضوع باشد از برای معنی که او را لازم ذهن نباشد پس مطابقه باشد بی التزام و بعضی منع کرده اند وجود معنی را که لازم ذهنی ندانسته باشد بلکه شاید که هر معنی که تصور شود لازمی باوی متصور می شود غایتش آنکه ما علم بآن لازم ندانسته باشیم و بعضی گفته اند اینکه مطابقه مستلزم تضمن نیست راست است اما نمی تواند بود که مطابقه مستلزم التزام نباشد بواسطه آنکه اقلا هر شی که هست این لازم دارد که انها لیست غیرها و این مذهب امام فخر الدین است جواب گفته اند که ازین لازم بسبوست پس مطابقه باشد بی تضمن و اما آنکه

شود که مطابقه دلالت لفظیه بر تمام معنی که موضوع له اوست و تضمن دلالت لفظست بر جزء معنی موضوع له خود از ان حیثیت که جزء معنی موضوع له اوست و التزام دلالت لفظ است بغیر این حیثیت پس درین صورت حصر عقلی باشد و دلالت بیک دیگر منتقض نشود **ولا بد فیہ من اللزوم عقلا او عرفا** یعنی شرط است در دلالت التزامی لزوم یعنی بودن امر خارج لازم موضوع له خواه لزوم عقلی باشد و خواه عرفی و لزوم عقلی آن باشد که محال باشد در نظر عقل که ملزوم در ذهن در آید و لازم در ذهن در نیاید مثل تصور عمی و بصر که تصور عمی بدون بصری توان کرد بواسطه آنکه عمی عدم مضاف به بصرست و تصور عدم مضاف به بصر بے بصری توان کرد و لزوم عرفی آنست که در مجرای عادت ملزوم را تصور نتوان کرد و بے تصور لازم مثل تصور حاتم که در عرف و عادت بی تصور کرم نمی باشد یعنی در مجرای عادت هرگاه که حاتم در ذهن در آید کرم در ذهن در می آید و مخفی نماند که در دلالت التزامی کلی چنانک مذهب محققین است لزوم عرفی کافی نیست پس که این مصنف لزوم عرفی اختیار کرده معلوم می شود که اختیار مذهب اهل عربیه کرده یعنی دلالت باعتبار داشته از فهم یعنی از لفظ فی الجمله **ویلزمهما المطابقة** یعنی لازم دارد تضمن و التزام مطابقه را زیرا که تضمن و التزام مستلزم وضع اند و وضع مستلزم دلالت میکند بر موضوع له یعنی دلالت مطابقه **ولو تقدیرا** ای تواند بود که جواب ازین سوال باشد که شما گفته اید که تضمن و التزام مستلزم مطابقه اند و حال آنکه یا نفراده فعل یعنی بی فاعل دلالت بر حدث می کند و احتیاج بتضمن و دلالت مطابقی ندارد بواسطه آنکه فعل موضوعی است از برای حدث و زمان و نسبت بفاعل معین و نسبت بفاعل معین مفهوم و مستقل نمی گردد الا بعد از ذکر فاعل پس یا فعل را با فاعل ذکر نکنند دلالت مطابقی نخواهد کرد پس تضمن مستلزم مطابقه نباشد و مصنف جواب گفته که مطابقه لازم تضمن و التزام است اعم از انکه متحقق یا مقدر باشد یعنی هر جا که تضمن بالتزام متحقق شود البته لفظ را معنی خواهد بود که دلالت تواند کرد بر وی مطابقه خواه بالفعل مفهوم شود یا موقوف باشد بر شرطی که اگر متحقق شود فهم شود آن معنی چون ذکر فاعل در ما نحن فیه پس **ولو تقدیرا** شاملست با این جواب و می تواند بود که جواب از سوال دیگر باشد که اعتراض کرده اند که مے تواند بود که لفظ موضوع باشد از برای یک معنی و استعمال لفظ در جزء آن معنی کنند یا در خارج آن بتعیین اصل درین صورت دلالت او بر جزء و خارج دلالت تضمن و التزام است و دلالت مطابقی نیست **ولو تقدیرا** گفته یعنی اگرچه مطابقه درین تنها صورت تحقیقی نیست اما تقدیریست است یعنی معنی دارد که اگر استعمال آن در ان معنی کنند دلالت از برای آن معنی هم وضع کرده اند که دلالت آن لفظ بر ای خواهد کرد و حل دوم اگرچه مشهورتر است اما هم در سوال قصوری هست و هم در جواب این اما سوال بواسطه انکه استعمال لفظ در جزء لازم

استقرائی است که تجویز کنند که قسمی دیگر تواند بود اما متتبع نیافته باشند و آنچه ازین دلالت معتبر است دلالت وضعیست زیرا که مدار افاده و استفاده بر دلالت لفظی وضعیست و این لفظ وضعی منحصر است در مطابقه و تضمن و التزام و مطابقه دلالت لفظ است بر تمام معنی موضوع له خود ازان حیثیت که تمام موضوع له اوست مثل دلالت لفظ انسان بر مجموع حیوان ناطق و تضمن دلالت لفظ است بر جزء معنی موضوع له ازان حیثیت که جزء معنی موضوع له اوست مثل دلالت لفظ انسان بر حیوان تنها یا ناطق تنها و التزام دلالت لفظ است بر خارج معنی موضوع له ازین حیثیت که خارج لازم موضوع له اوست مثل دلالت لفظ انسان بر قابل علم و صنعت کتابت و قید حیثیت کرده است تا دلالت بر یک دیگر منتقض نشود بط آنکه می تواند بود که لفظی دلالت کند بر شیئی و هم بمطابقه و به تضمن و هم بالتزام مثل لفظ شمس که یک بار وضع کرده اند از برای جرم تنها و یکبار وضع کرده اند از برای ضوء تنها و یکبار از برای مجموع جرم و ضوء پس هرگاه که شمس گویند و از ضوء خواهند دلالت لفظ شمس بر ضوء هم بمطابقه است و هم بتضمن و هم بالتزام اما دلالت لفظ شمس بر ضوء بمطابقه است بواسطه آنکه یک بار موضوع بود از برای ضوء تنها و اما تضمن بواسطه آنکه یکبار موضوع بود از برای مجموع جرم و ضوء و ضوء جزء او باشد و اما بالتزام بواسطه آنکه یکبار موضوع بود از برای جرم تنها و ضوء لازم او بود پس قید حیثیت کرده است تا دلالت بیک دیگر منتقض نشود بط آنکه اگر دلالت شمس ازان حیثیت است که تمام موضوع له اوست بمطابقه است نه تضمن و التزام و اگر ازان حیثیت است که جزء اوست تضمن است نه مطابقه و نه التزام و اگر ازان حیثیت است که خارج لازم موضوع له اوست التزام است نه مطابقه و نه تضمن و مشهور آنست که حصر دلالت لفظی وضعی مطابقه و تضمن و التزام حصر عقلی است اعتراض کرده اند که درین مقام دو مقدمه ذکر کرده اند نقیض یک دیگر یکی آنکه قید حیثیت معتبر است در حدود مطابقه و تضمن و التزام و دیگری آنکه این حصر حصر عقلی شمرده اند و وجه منافات میان این دو مقدمه آنست که اگر قید حیثیت نکنند حصر عقلی خواهد بود و لیکن دلالت بیک دیگر منتقض می شوند و اگر قید حیثیت کنند دلالت بیک دیگر منتقض نخواهد شد لیکن حصر حصر عقلی نمی شود بواسطه آنکه هرگاه که گویند مطابقت دلالت لفظ است بر تمام معنی موضوع له خود ازان حیثیت که تمام موضوع له اوست عقل تجویز می کند که دلالت لفظ باشد بر تمام موضوع له نه ازان حیثیت که تمام موضوع له اوست و بر همین قیاس است تضمن و التزام پس حصر عقلی نباشد و جواب دادن درین اشکال مشکلی است مگر آنکه گویند که در دو دعوی اول که مطابقه و تضمن باشد قید حیثیت مراد است و در التزام مراد نیست پس چنین

گفته اند که تصورات موقوف علیه تصدیقات است زیرا که تصور خبر تصدیق است و در مذهب امام و شرط تصدیق تو
است بر مذهب حکما و وجه اشتی و شرط شئی موقوف علیه آن شئی می باشد **دلالة اللفظ علی**
تمام ما وضع له مطابقة و علی جزئه تضمن و علی الخارج التزام اعتراض
کرده اند که منطق از این حیثیت که منطق است بحث از الفاظ نمی کنند زیرا که ایشان بحث از موصل تصور و
تصور و موصل تصدیق می کنند و ایشان از قبیل معانی اند نه الفاظ جواب گفته اند که چون افاده و استفادت
معانی موقوف بر عبارت است بنا بر این بحث از و کردند دیگر اعتراض کرده اند که چرا بحث الفاظ را در
مقدمه ذکر نکردحالانکه مبحث الفاظ نیز موقوف علیه اند جواب گفته اند که مقدمه موقوف علیه
شروع در علم است و الفاظ موقوف علیه افاده و استفاده است پس
از این حیثیت ذکر او نکرد در مقدمه تا آنکه فرق باشد میان موقوف علیه شروع در علم و موقوف
علیه افاده و استفاده دیگر اعتراض کرده اند که چرا بحث الفاظ را علیحده بعد از مقدمه ذکر نکرد و در
مقصد اول که تصورات ذکر کرد جواب گفته اند که چون الفاظ را مناسبتی است بمباحث تصورات
درین که هر دو موقوف علیه تصدیقات اند از این جهت او را در مقصد اول ذکر کرده و چون افاده و
استفاده الفاظ بدلالة علی باشد پس بنا بر این ذکر دلالت کرد و دلالت بودن شئی است بحیثیتی که
از علم بوی علم بشئی دیگر لازم آید و پیش اهل منطق مراد از لزوم کلی دایمی است و پیش اهل عربیه لزوم
فی الجمله کافی است و شئی اول را دال می گویند و ثانی را مدلول و نسبت میانها را دلالت و او تعریف
نکرده است دلالة را بواسطه ظهور و دلالة بر دو قسم است لفظی و غیر لفظی زیرا که اگر دال لفظ باشد دلالة
لفظیست و اگر غیر لفظ باشد غیر لفظی هر یک از این لفظی و غیر لفظی بر سه قسم است وضعی و عقلی و طبعی
وضعی آنست که بحسب وضع واضع باشد و عقلی آنست که بحسب اقتضای عقل باشد یعنی عقل مستقل
باشد در او و طبعی آنست که بمقتضی طبع باشد یعنی طبع لافظ مقتضی تلفظ او باشد نزد عروض مدلول
مر طبع لافظ را مثال لفظیه وضعیه دلالة لفظ زید بر ذات زید مثال غیر لفظیه دلالة عقود و نصب خطوط
و اشارات بر معانی که از ایشان مفهوم گردد و مثال لفظیه عقلیه دلالة لفظ مسموع از ورای جدار
بر وجود لافظ و مثال غیر لفظیه عقلیه دلالة اثر بر مؤثر و مثال دلالة لفظیه طبعیه دلالة اخ بر مع
صدر و مثال غیر لفظیه طبعیه دلالة سرعت نبض بر وجود حمی و حصر دلالة لفظی و غیر لفظی عقلی است
و حصر عقلی آنست که دایر بین النفی و الاثبات باشد بطریق آنکه دال یا لفظست یا غیر لفظی و غیر این دو
تصور نیست و چون هر یک را ازین دلالة بلفظ بوضع و عقلی و طبعی استقرائی است و حصر

داخل عوارض ذاتیه است لیکن محققین برنهند که او داخل عوارض ذاتیه نیست بلکه داخل عوارض غریبه است
و باید دانست که در علم بحث نمی کنند از عوارض غریبه موضوع رابطه آنکه وضع علم آنست که موضوع او در آن
معلوم شود و عارض غریب فی الحقیقه عارض شئ دیگر است و موضوع علم منطق معلوم تصوریست و معلوم
تصدیقی نه مطلق بلکه از آن حیثیت که برساند این کس را مجهول تصوری یا تصدیقی و آن معلوم تصوری
از آن حیثیت که برساند این کس را مجهول تصوری آنرا معرف گویند و بظاهر آنکه معرف بمعنی شناساننده
است و چون مجهول را با آن کس می شناساند ازین جهت او را معرف گویند و آن معلوم تصدیقی از آن
حیثیت که برساند آن کس را مجهول تصدیقی آنرا حجته گویند بواسطه آنکه حجته را از حج بحج گرفته اند بمعنی غلب بغلب
و چون بواسطه این معلوم تصدیقی که اثبات می کند مجهول تصدیقی را این کس بر خصم غالب می شود آنرا حجته
گویند و این تسمیه سبب است باسم مسبب و بعضی اعتراض کرده اند که شما گفته اید که موضوع علم منطق معرف
و حجته است و حال آنکه بحث درین علم از کلیات خمس در تصورات و از قضایا و اطراف قضایا در
تصدیقات نیز می کنند و ایشان داخل در معرف و حجته نیستند جواب گفته اند که اینها را داخل موضوع
منطق ندانسته بلکه موضوع را منحصر دانسته اند در انچه مقصود بالذات در علم بحث از و باشد نه آنکه بحث
از و کنند بتبعیت شئ دیگر و مقصود بالذات در منطق معرف و حجته است و آنکه بحث می کنند درین علم از
کلیات خمس در تصورات بتبعیت معرفست و آنکه بحث می کنند در تصدیقات از قضایا بتبعیت حجته است
و بعضی دیگر گفته اند که این صیغه استخدامست و استخدام آنست تبعیه که لفظی ذکر کنند و از و معنی خواهند و
بعد از ان یک ضمیری راجع بهمان لفظ سازند و از و معنی دیگر خواهند غیر آن معنی مثل ماکحن فیه که از
موصل اعم از قرب و بعید خواسته و این ضمیر راجع بوی در یسمی موصل قریب اراده کرده و شاید که گویند
که ضمیر راجع است بموصل مطلق و ذکر معرف و حجته در مقام تسمیه تمثیل است یعنی معلوم تصوری که موصل
مجهول باشد او را معرف مثلا گویند یعنی دیگر اسامی نیز دارد گاه جنس باشد و گاه فصل و حاصل آنکه
موصل متصور بشرط آنکه موصل قریب باشد مسمی است بمعرف و بشرط آنکه موصل بعید باشد مسمی است
بجنس یا فصل و علی هذا القیاس الحجته **فصل المقصد الاول** و فی بعض نسخ التصورات و اعتراض
می کنند که ذکر نکرد که درین کتاب چند مقصد است پس چگونه می گوید که مقصد اول در تصورات است
جواب گفته اند که در ضمن موضوعة المعلوم التصوری و التصدیقی معلوم می شود که درین کتاب دو مقصد است
یکی در بیان معلوم تصوری و یکی در بیان معلوم تصدیقی که آن حجته است و او در تصدیقات است
پس مقصد دو باشد و اعتراض کرده اند که چرا تصورات را مقدم داشت بر تصدیقات جواب

معلومات واقع می شود و کیفیت عصمت ازین هر دو قسم خطا از قوانین منطقی معلوم میشود و بعضی اعتراض کرده اند
که یکی از مقدمات بیان احتیاج بمنطق آنست که نظری را از بدیهی کسب توان کرد بفکر و نظر درحالانکه مراد ایشان
انکرده است جواب گفته که آن مقدمه در ضمن تقسیم علم بضروری و بدیهی معلوم شد بواسطه آنکه گفت است
والیقینیان بالضرورة او بالاکتساب بنظر پس احتیاج بایراد علی حده نیست **فاحتیج الی قانون یعصم عنه وهو المنطق** یعنی چون در فکر خطا واقع می شود پس محتاج باشیم بقانونی
که نگاهدارد مراعات او ذهن را از خطا در فکر و آن منطقست پس در ضمن بیان احتیاج بمنطق تعریف
آن نیز معلوم شد باآنکه منطق قانونی است که نگاهدارد مراعات او ذهن را از خطا در فکر و قانون
قضیه است کلیه که منطبق باشد بر جمیع جزئیات موضوع خود **وموضوعه المعلوم التصوری والتصدیقی من حیث یوصل الی مطلوب تصوری فقسمی معرفا و الی تصدیقی فقسمی حجة** موضوع هر علم آنست که بحث کنند در ان علم از عوارض ذاتیه او عارض
هر شئی خارج ازان شئی است که بر ان شئی محمول شود و این خارج محمول گاهست که اولا و بالذات عارض
آن شئی می شود نه بواسطهٔ شئی دیگر یا عارض می شود ثانیا بالعرض بواسطهٔ شئی دیگر و آن خارجی که
عارض شود اولا و بالذات او را عارض ذاتی می گویند مثل حرکت که اولا و بالذات عارض صفیته
می شود نه بواسطهٔ شئی دیگر و اینکه عارض شئی شود بواسطهٔ شئی دیگر می تواند بود که این واسطه مساوی
آن شئی معروض باشد یا اخص از معروض باشد یا اعم از معروض باشد یا مبائن معروض باشد و آن
محمول عارض شئی شود بواسطهٔ ربط شئی دیگر که آن شئی مساوی معروض باشد مثل ضحک که عارض انسان
می شود بربط بواسطهٔ تعجب و میانه تعجب و انسان تساویست بواسطه چه توان گفت که هر متعجب انسان است
و هر انسان متعجب است و این نیز داخل ذاتیه است بلکه مساوی شئی متحد بالذات است با آن شئی و اما
آنکه عارض شئی می شود بواسطه ربط امر اخص مثل کتابت که عارض حیوان می شود و ربط انسان و انسان
اخص است از حیوان ربط بواسطه آنکه هر جا که انسان هست حیوان هست اما هر جا که حیوان باشد لازم
نیست که انسان باشد آنرا عرض غیر بین گویند و همچنین انچه عارض شئی شود ربط امر اعم بواسطه آنکه
مثل حرکت بالارادة که عارض انسان میشود ربط حیوان و حرکت که از عوارض حیوانست آنرا اعراض غریب
گویند و آنکه عارض شئی شود ربط شئی مبائن مثل حرکت که عارض حائش صفیه ربط صفیته و میانه صفیته
و حائش تباین است ربط آنکه نتوان گفت که صفیته حائش است یا حائش صفیته و این را نیز عارض
غریب گویند و بعضی گفته اند که هرگاه که شئی عارض شئی شود ربط امری اعم که خبر آن شئی باشد آن نیز

اکتساب و تصدیق چیزی از بدیهه بردارد و بدیهی گردد و چون حصه از اکتساب بردارد و کسبی گردد و همچنین تصدیق چون حصه از بداهت بردارد بدیهی گردد و چون حصه از اکتساب بردارد و کسبی گردد پس عبارت مصنف دلالت التزامی میکند بر آنکه تصور و تصدیق منقسم میشود بدیهی و مکتسب پیش از انچه مقصود است از عبارت بطریق کنایه فهم میشود و این قسمی از بلاغت است که ملزوم را میخواهد صریح ذکر کنند و از و لازم خواهند بلکه کتاب ابلغ است چنانکه در عربیه مقرر شده و میباید دانست که مصنف در تعریف نظری و بدیهی عدول کرد و انچه مشهور است یعنی تعریف نظری کرده بانچه موقوف باشد حصول او بر نظر و بدیهی بانچه موقوف نباشد حصول او بر نظر و تعریف کرده نظری را بمکتسب بنظر پس بدیهی نیز حاصل شد بلا نظر و بانجمله اخذ قید توقف نگردد از انجهت که بنا بر تعریف مشهور لازم می آید که جمیع نظریات داخل بدیهی شوند بواسطه آنکه ممکن است که حاصل شوند بطریق حدث چنانکه صاحب نفس قدسیه همه را احداث حاصل میکند پس موقوف نباشد بر نظر پس تمام نظریات داخل بدیهی شوند و تعریف نظری جامع نباشد و تعریف بدیهی مانع نباشد پس از انجهت این تعریف نکرده است و هو **ملاحظة المعقول لتحصیل المجهول** و هو یعنی این نظر ملاحظه معقول است از جهت تحصیل معقول که اگر ملاحظه معقول باشد اما نه از جهت تحصیل مجهول نظر است بعضی اعتراض کرده اند که چرا تعریف نکرده نظر را بملاحظه معلوم از جهت تحصیل مجهول یا آنکه علم و جهل در مقابل یک دیگرند نه عقل و جهل جواب گفته که در بیان فایده رعایت کرده یکی رعایت سجع دیگر آنکه معلوم شامل کلیات و جزئیات هست اما معقول نمی باشد مگر کلیات و چون نظر و فکر در جزئیات نمی باشد پس ملاحظه المعقول بهتر باشد از ملاحظه المعلوم و یکی دیگر آنکه لفظ علم مشترک است میان چند معنی چه گاه هست که علم می گویند و صورت حاصله از شی نزد عقل می خواهند و گاه علم می گویند و حصول صورت شی در عقل می خواهند و گاه علم می گویند و انفعال نفس آن صورت را می خواهند و گاه هست که علم می گویند و تصدیق می خواهند و گاه هست که علم میگویند و یقین می خواهند و یقین اعتقاد جازم مطابق و واقع ثابت است یعنی شخصی اعتقاد داشته باشد و بر اعتقاد خود جازم باشد بطریق که تجویز نقیض آن نکند و آن اعتقاد حق مطابق باشد و ثابت باشد یعنی دوامی داشته باشد که تشکیک متشکک ذائل نشود و غیر جازم را ظن گویند و اعتقاد جازم غیر مطابق واقع را جهل مرکب گویند و اعتقاد جازم مطابق واقع غیر ثابت را تقلید می گویند پس چون معلوم شد که لفظ علم مشترک است و استعمال لفظ مشترک در تعاریف جائز نیست بواسطه آنکه مبادا شخصی اراده معنی کند که خلاف مقصود باشد پس ملاحظه المعقول بهتر باشد از ملاحظه المعلوم **و قد یقع فیه الخطا** یعنی گاه هست که در فکر خطا واقع می شود و خطا در تحصیل مجهولات از معلومات گاه در صورت فکر واقع می شود یعنی در ترتیب معلومات و گاه هست که ماده

است و الا تصور و چون اذعان و اعتقاد متعلق نمی تواند شد الا به نسبت چیزی پس حاصل منقسم چنین است که اگر صورتی علمی از ان نسبت چیزی است خواه بجای و خواه بغیر آن تصدیق است و اگر غیر آن کو نسبت تصور است و درین کلام تنبیه بر چند فائده است اول آنکه خلاف است میان علما در آنکه تصدیق نفس حکم و اذعانست یا مجموع تصور است یا اذعان امام فخر الدین رازی اختیار مذهب دوم کرده است و مختار حکما و جمهور محققین اولست و مصنف نیز اختیار مذهب حکما کرده است و لهذا تصدیق را نفس اذعان گرفته است دوم آنکه خلاف است میان قدما و متاخرین در آنکه در تحقیق تصدیق چند ادراک معتبر است نزد قدما آنست که سه ادراک کافی است تصور محکوم علیه و تصور محکوم به و اذعان نسبت چیزی و نزد متاخرین آنست که چهار ادراک می باید تصور محکوم علیه و تصور محکوم به و تصور نسبت حکمیه یعنی نسبت ثبوتی تقییدی که عبارتست از ثبوت محکوم به از برای محکوم علیه و اذعان بوقوع این نسبت بالا مر وقوع این نسبت و مصنف اختیار مذهب قدما نموده است و لهذا تفسیر کرده تصدیق را باذعان نسبت و گفته اذعان بوقوع النسبة او لا وقوعها **و الا فتصور** یعنی اگر صورت حاصله غیر از اذعان و اعتقاد نسبت چیزی باشد تصور است خواه که اصلا نسبت با او نباشد چون تصور زید یا باشد اما صلاحیت تعلق اذعان نداشته باشد چون غلام زید و ضرب یا نسبتی باشد که صلاحیت تعلق اذعان داشته باشد اما ادراک او نه بوجه اذعان داشته باشد چون تصور خبر مشکوک و متوهم و قضایای تخییلیه مثل الخمر یا قوت سیالة و العسل مرة مهوعة **و منقسمان بالضرورة الضرورت و الاکتساب** بالنظر یعنی در تقسیم تصور و تصدیق بدیهی و نظری دلیل گفته اند اما او دعوی بداهت می کند بنا بر آنکه هر یک مرجعیت نماید بوجودان خود بی باید که بعضی تصورات و تصدیقات حاصل است ادراکی چون تصور حرارت و برودت و تصدیق باینکه آتش گرمست و آفتاب روشن است و بعضی تصورات و تصدیقات بخلاف اینست یعنی بنظر و فکر حاصل می شود و چون تصور حقیقت ملک و جن و تصدیق بآنکه عالم حادثست و ظاهر عبارت مصنف این معنی دارد که قسمت می کند تصور و تصدیق بالبدیهة بداهت را و اکتساب نظر را و ازینجا این معلوم می شود که بداهت و اکتساب منقسم می شوند بداهت تصور و بداهت تصدیق و اکتساب تصور و اکتساب تصدیق چنانچه تصور و تصدیق قاسم باشد نه منقسم و حال آنکه مقدمه دوم در بیان احتیاج منطق بود که تصور و تصدیق منقسم میشوند به بدیهی و نظری نه آنکه بداهت و اکتساب منقسم می شوند و طریق توجیه این مقام آنست که گوییم اقسام تصور و تصدیق به بدیهی و نظری در ضمن این تقسیم معلوم می شود بواسطه آنکه او چنین میشود که قسمت می کند تصور و تصدیق بداهت را و اکتساب را و این معنی لازم دارد این را که تصور حصه از بداهت بردارد و حصه از

و اما بیان فائدهٔ منطق چرا موقوف علیه شروع در علمست بواسطه آنکه هرگاه شخصی فائدهٔ منطق را داند و شروع
در منطق کند طالب باشد بعبث و اما موضوع علم اگرچه موقوف نیست بر شروع در علم بالاصالة بواسطه آنکه
می تواند بود که کسی شروع در خواندن علمی نماید و موضوع او را نداند غایتش موقوف علیه بالبصیرة است العلم
اعتراض کرده اند که می بایست اول بیان ماهیت منطق مے کرد و بعد ازان بیان احتیاج بمنطق جواب می گوئیم
که در ضمن بیان احتیاج بمنطق ماهیت منطق معلوم می شود اما در ضمن بیان ماهیت بمنطق احتیاج بمنطق معلوم
نمے شود و بباید دانست که بیان احتیاج بمنطق موقوفست بر چهار مقدمه یکی آنکه علم بر دو قسم است
تصور و تصدیق و یکی دیگر آنکه هر یک ازین تصور و تصدیق بر دو قسم است بدیهی و نظری و دیگر آنکه تصور نظری را
از تصور ضروری و تصدیق نظری را از تصدیق ضروری حاصل مے توان کرد بطریق نظر و یکی دیگر آنکه در فکر خطا
واقع نمیشود پس اول خبری که مے باید دانست از مقدمات تقسیم علم است تصور و تصدیق ازین جهت
شروع در تقسیم علم کرد و بعضے گفته اند که سیمیا بیست که اول علم را تعریف می کرد و بعد از ان تقسیم جواب
گفته اند که از جهت شهرت تعریف نکرد یا آنکه چون علم بدیهی است احتیاج بتعریف ندارد بواسطه آنکه هرگاه
شخصے که کتساب نظری از بدیهی خواند کرد مثل ابله و جبیان اگر پرسی که فلان چیزی را امیدانی یا نه البته
در جواب اختیار احد الامرین خواهد کرد پس بدیهی باشد و آن کسانی که تعریف کرده اند علم را سه تعریف
کرده اند بواسطه آنکه در حالتی ادراک سه چیز می باشد یکی صورت حاصله در ذهن و این از مقبول کیف است
یکی حصول آن صورت در ذهن و این از مقوله اضافه است یکی دیگر قبول کردن نفس این صورت را و
این از مقوله انفعال است پس بنابرین سه تعریف کرده اند اما آنهائی که می گویند که علم از مقوله کیف تعریف کرده اند
علم را بصورت حاصله از شئی نزد عقل و اما آنهائی که علم را از مقوله اضافه می دانند تعریف کرده اند علم را بحصول
صورت شئی نزد عقل و اما آنهائی که می گویند علم از مقوله انفعال است تعریف کرده اند بقبول نفس آن صورت
را و این علمے را که تقسیم کرده است بتصور و تصدیق علمی مے خواهند که از مقوله کیف باشد زیرا که صورت حاصله
اگر صورت نسبت ایجابیست یا استثنائی تصدیق است و اگر صورت غیر نسبت تصور و بعضے گفته اند که علم از مقوله
کیف است تعریف کرده اند بصورت حاصله از شئی در عقل و اولی عند العقل است کما تقدم زیرا که قسمے
افاده نظر نمی کند یعنے صورتی که حاصل باشد در عقل علم است پس لازم آید که صورت چیزی در عقل
در نیاید مثل صورت جزئیات که در عقل در نمی آید و در قوی در می آید علم نباشد و حال آنکه علم است
بخلاف عند العقل که اعم ازانست که در عقل باشد بطریق ظرفیت یا در آلتی باشد حاضر نزد عقل
ان کان اذعانا للنسبة فتصدیق یعنے صورت حاصله اگر اذعان و گرویدن نسبت تصدیق

عبارتست از طائفه از ان الفاظ یا طائفه از ان معانی اگر الفاظ خواهند توجیه ظرفیه ظاهر است زیرا که صحیح است
که این الفاظ در بیان منطق است اما اگر معانی خواهند چنین مے شود که این معانی در منطق است و منطق عبارتست
از معانی پس لازم آید که معانی در معانی باشد و شئی ظرف نفس خود بوده باشد و جواب ازین شبهه این است
که اسماء علوم مدونه مثل منطق و نحو و کلام و فقه و تفسیر و غیر آنرا بر سبیه خیر اطلاق می کنند گاهست که
می گویند و مسائل مے خواهند و گاهست که می گویند و تصدیق مسائل مے خواهند و گاهست که می گویند
و ملکه مے خواهند که در علم منطق تتبع و ممارست آن مسائل رسد پس اگر از علم منطق در نیجا ادراک مسائل خواهند
یا ملکه هیچ قصوری لازم نیاید بواسطه آنکه هرگاه گوئیم که معانی در تحصیل ادراک مسایل ست ظرف و مظروف
غیر یک دیگر مے شوند بواسطه آنکه معانی غیر ادراک مسائل اند و هم چنین هرگاه که منطق گوئیم از و ملکه خواهیم
درین صورت نیز ظرف و مظروف غیر یک دیگر می شوند پس شبهه این صورتی متوهم شود که منطق گوئیم وارد
مسائل خواهیم بواسطه آنکه مسائل همان معانی است و این را نیز باین طریق دفع می کنم که منطق آلیست قانونی
که نگاه دارد مراعات او ذهن را از خطا در فکر و این تعریف شامل مسائل ست که درین کتابست بواسطه
مسائل که درین کتابست ذهن را از خطا در فکر نگاه می دارد و مسائلی شامل هست که زیاده ازین کتاب
باشد و شامل بعضے مسائل اینست که درین کتاب ست پس کتاب اخص باشد از منطق و منطق اعم
شد ازین کتاب و معنی چنین شد که اخص درین اعم است و مغایرت میان ظرف و مظروف پیدا شد بواسطه
آنکه مظروف اخص است و ظرف اعم یا گوئیم که منطق مجموع قوانین است که نگاه دارد میان او ذهن را از خطاے
در فکر پس دران صورت هر بعضے مسائل صادق نیاید که منطق است بواسطه آنکه منطق مجموع قوانین است
پس درین صورت منطق کل شد و قسم اول خبر پس مغایرة سیانه ظرف و مظروف پیدا شد مقدمه
مقدمة از قدم گرفته اند بمعنے تقدم لازم باشد یعنی پیش شده یا متعدی یعنی پیش دارنده گویا آن کس
که او را می داند پیش است نسبت بکسی که نمیداند و حال را مقدمه می گویند و ازو مقدمة الکتاب مے
خواهند یا مقدمة العلم و مقدمة الکتاب طائفه را می گویند از کلام که مقدم شده باشد بر مقصود و نشاید را
ربطے و نفعے بمقصود باشد و این اعم ازانست که موقوف علیه شروع در علم باشد یا نباشد و مقدمة العلم
یعنے آنچیزی که موقوف باشد بر شروع در علم خواه بالاصالت و خواه بالبصیرة و این مقدمه در بیان سه
چیز است در بیان ماهیت منطق و در بیان غایة منطق و در بیان موضوع منطق و ربط هر یک ازین امور مقصود
ظاهر است بلکه هر یکے موقوف علیه شده و عند فی الجمله اما ماهیة منطق موقوف علیه شده و ست بواسطه آنکه
هرگاه شخصی منطق را بهیچ وجه من الوجوه ندا ند و شروع در منطق نماید طالب مجهول مطلق باشد و این محالست

ان یاخذ حافظا من ذوی الافهام یعنی گردانیدم من این کتاب را یاد آورنده از برای آن کس که اراده
آن داشته باشد که اخذ کند از صاحبان فهم در حالتی که حافظ باشد و آن نسبت نیز بحال بتدریست سیما
الولد الاعز الحفی الحری بالاکرام سیما در اصل لاسیماست و سی بمعنی مثل است
عرب می گوید هما سیان یعنی مثلا آن پس لا سی بمعنی لا مثل باشد و گاه هست که لا را حذف می کنند از لفظ
و اما مقصود است و حال مجموع لاسیما را یکی از حروف استثنا شمرده اند یعنی خصوصاً و ما در سیما سه حال
دارد می باید که موصول باشد و می تواند بود که موصوف باشد و می تواند بود که زائده باشد و ما موصول
آنست که بجای او الذی توان نهاد پس چنین می شود که لا مثل الذی هو الولد یعنی گردانیدم من این
کتاب را مبصره و مذکور از برای همه کس نه مثل آن کس که او ولد است بلکه از برای او بر وجه اکمل کرده ام
و ما موصوف هست که بجای او لفظ شی توان نهاد پس چنین توان گفت که لا مثل شی هو الولد یعنی
گردانیدم من این کتاب را مبصر و مذکر از برای آن کسی که اراده تبصره و تذکره داشته باشد از صاحبان
فهم از مثل شی که آن والد است و هر گاه که ما زایده باشد در معنی می افتد و چنین می شود که لا مثل الولد
و درین صورت ما بعد سی مجرور می باشد باین که مضاف الیه او باشد و اگر ما موصول یا موصوف باشد
ما بعد او مرفوع می باشد بآنکه خبر مبتدا محذوف باشد که جمله صفت یا صله ما باشد و اگر لاسیما را مجموع
حرف استثناء گیرند ما بعد او منصوب می باشد مستثنی بودن و درین صورت ما نیز زایده است و ولد یعنی فرزند
و انعم یعنی دوست تر و حفی یعنی مهربان و حری بالاکرام یعنی سزاوار باکرام **سمی حبیب الله علیه التحیة**
والسلام سمی صفت شبه است یعنی همنام حبیب خدای تعالی که محمد است علیه التحیة والسلام **لا**
زال له من التوفیق قوام همیشه باد او را توفیق قوام و قوام فعالیست بمعنی مایفعل به یعنی ما یقوم
به بمعنی همیشه باد مر او را از توفیق آن مقدار که بسبب او امور او قایم و منتظم باشد **ومن التائید عصام**
تقویتیست از جانب خدای تعالی یعنی همیشه باد او را از جانب خدای تعالی تقویتی که نگاهدارد او را از
خلل **وعلیه التوکل وبه الاعتصام** و بر خدای تعالی است توکل و توکل اعتماد بر خدای تعالی
است و بس از خلق و باو است اعتصام یعنی جنگ در زدن **القسم الاول فی المنطق** الف
لام عهد خارجیست و اشارتست بیکی از دو قسمی که قبل ازین معهود شد در ضمن فی تحریر المنطق والکلام
یعنی معلوم شد که این کتاب بر دو قسمست یک قسم او منطق است و یک قسم او کلام اما معلوم نه شد که
قسم اول او در کدام علمست پس الف لام اشارتست بآنکه قسم اول ازین دو قسم در علم منطق است
و قبل ازین معلوم شد که کتابی که مشار الیه هذا است یا عبارتست از الفاظ یا از معانی پس قسم اول نیز

له ای اسم الولد منه

وفی صفت حبیب، کسر، محمد عزیز حسن

عقائد الاسلام وتقریب المرام عطف است بر تهذیب الکلام پس درین تقدیر باشد
که فهذا غایة تقریب المرام یعنی پس این کتاب نهایت نزدیک ساختن مقصود است و این حمل حسب
ظاهر مستحسن نیست بواسطه آنکه این معنے ندارد که این کلام غایة نزدیک ساختن است بمقصود پس درین
تقدیر است که فهذا الکلام مقرب غایة تقریب المرام یعنی این کلامی است نزدیک سازنده در غایة نزدیک
ساختن بمقصود یا گوییم احتیاج بتقدیر نیست وحمل ازروی مبالغه است ومن بیانیست وتقدیر بمعنے
بیانی ست یعنی نزدیک ساختن مقصودی که آن مقصود بیان عقائد اسلام است اگر گوئید که اضافه
عقاید باسلام خوب نیست بواسطه آنکه اسلام عقیده ندارد پس گوییم که درین تقدیر است که عقائد
اهل اسلام است که مضاف را حذف کرده باشند ومضاف الیه را بجای او نهاده واعراب او داده باشند
یا آنکه گوییم در اضافه ادنی ملابسته کافی است واسلام اقراریست بشهادتین است وایمان اقرار بلفظ است
وتصدیق بجمیع ما جاء وفی صفات الثبوتیة والسلبیة والفعلیة وغیرها به النبی صلے علیه وبعضے گفته اند که اقرار
بلسان است وتصدیق بجنان وعمل بارکان واین موافق حدیث است پس نسبت میانه ایشان بالتحقیق
عموم وخصوص مطلق باشد وتصدیق بتاءن جعلته تبصرة لمن حاول التبصر لذی الافهام
یعنی گردانیدم من این کتاب را تبصره وتبصره مصدری بمعنی اسم فاعل است یعنی مبصر وروشن سازنده
از برای کسی که اراده بینائی داشته باشد نزد فهمانیدن غیر او را یا نزد فهمانیدن او غیر را او تذکرة
لمن اراد ان یتذکر من ذوی الافهام وتذکره عطف است بر تبصرة پس درین تقدیر
باشد که جعلته تذکره تذکره مصدر است بمعنے تذکر یعنے یاد آورنده ومن ذوی الافهام یا ظرف لغویست
یا مستقر پس اگر ظرف مستقر است متعلق است بکائن محذوف که حال از ضمیر مستتری که عامل تذکره است پس
درین تقدیر باشد که جعلته تذکرة لمن اراد ان یتذکر کائنا من ذوی الافهام یعنی گردانیدن من این کتاب
را یاد آورنده از برای آن کسی که اراده تذکر داشته باشد درحالتی که باشد از صاحبان فهم واین
ظاهر الانطباق بر نتهی است واگر ظرف لغو است متعلق است به یتذکر وچون یتذکر متعدی بمن نمے شود پس باو
تضمین معنے آن باید کرد تا متعدی بمن شود مثل اخذ وتعلم وتضمین عبارت ازانست که از لفظ فعل مثلا بامعنے
وی معنے فعلی دیگر اراده نمایند واحد هما را اصل می سازند ودیگری را حال پس هرگاه متضمن فیه اصل باشد
ومتضمن حال از و مثل جعلته تذکرة لمن اراد ان یتذکر اخذا من ذوی الافهام یعنی گردانیدم من این کتاب
را یاد آورنده از برای کسی که اراده حفظ داشته باشد درحالتی که اخذ کند از صاحبان فهم واین نسبت
بحال ابتدای است وگاهست که متضمن اصل می باشد ومتضمن فیه حال از و مثل وجعلته تذکرة لمن اراده

یا جر یا ضافه مثل وبعد الحمد والصلواة ومن بعد الآخر واگر مضاف الیه انچنان محذوف است یا اینست که
که نسیاً منسیاً است یا منویست اگر نسیاً منسیاً است معرب می باشد بسبب عامل مثل کل قبل واگر منویست
مبنی می باشد بر ضم مثل وبعد که درین تقدیر است که بعد الحمد والصلواة **فهذا** فاے فهذا جواب
اما است اگرچه اما در ینجا لفظاً نیست غایتش چون محل اما است توهم وجود اما می شود بنا برین فا آورده اند
ویا آنکه اما محذوف باشد ودرین تقدیر باشد که واما بعد فهذا **غایة تهذیب الکلام** تنها
مشار الیه هذا کتابی است وآن هفت احتمال دارد می تواند بود که الفاظ تنها باشد یا معانی تنها یا نقوش
یا نقوش والفاظ یا نقوش ومعانی یا الفاظ ومعانی یا مجموع الفاظ ومعانی ونقوش اما بقرینه حمل غایه
تهذیب الکلام بر دو می منحصر می شود در الفاظ تنها یا در معانی تنها بواسطه آنکه کلام لفظی است مشترک
میانه لفظ ومعنی پس درین صورت نیج احتمال دیگر جائز نباشد نقوش تنها بواسطه آنکه کلام نیستند نقوش
ومعانی بواسطه آنکه هرگاه که خبر او که نقوش است کلام نتواند بود پس مجموع کلام نخواهد بود واما
نقوش والفاظ بواسطه دلیلی که در نقوش ومعانی گفتم وهمچنین الفاظ ومعانی ونقوش اما مجموع
الفاظ ومعانی بواسطه آنکه کلام عبارتست یا از الفاظ تنها یا از معنی تنها واطلاق دو بر هر دو از قبیل
استعمال لفظ مشترک است در مجموع معنیین وآن جائز نیست پس هذا اشارت است بکتاب مرتب
حاضر در ذهن خواه وضع خطبه قبل از تصنیف کتاب باشد وخواه بعد زیرا که مشاهده او با الفاظ است
یا معانی وهیچ کدام موجود نمی باشد در خارج اما معانی ظاهر است واما الفاظ بنا بر آنکه موجود نمی شود
الا اجزاء فجزاؤ از وجود دهر لاحقے اجزاء سابق معدوم می گردد پس هرگز مجموع الفاظ که کتاب عبارت
از انست موجود نمی شوند در خارج غایة تهذیب الکلام یعنی این کلام نهایت پاکیزگی کلامست
ومخفی نیست که این حمل بحسب ظاهر صحیح نیست بواسطه آنکه کتاب پاکیزه است نه پاکیزگی بنا بر این
گاهے گویند که درین تقدیر است که فهذا الکلام مهذب غایة تهذیب الکلام مفعول مطلق مهذب باشد
کلام مهذب را انداخته باشند وغایة تهذیب الکلام را بجای او نهاده واعراب او داده باشند
واین را مجاز در اعراب گویند وگاهی گویند که این حمل از روی مبالغه است یعنی این کتاب چندان پاکیزه است
که گویا نفس پاکیزگی گشته است از قبیل زید عدل **فی تحریر المنطق والکلام** یعنی در تحریر
علم منطق وکلام وتحریر بیانی است که خالی از زواید باشد وازجهت اشعار باین معنی لفظ تحریر را اختیار
به لفظ بیان نموده منطق الطیر قانونی که نگاه دارد مراعات او ذهن را از خطای در فکر وکلام علمی است
که بحث می کنند در واز احوال مبدا ومعاد بر نهج قانون اسلام **وتقریب المرام من تقریب**

تعلیقہ

بود جواب گفته که او به مهتدی بودن لایق است و نور ا عطف است بر هدی و هر احتمالی که در هدی جائز است در نور ا نیز جائز است به الاقتدا ء متعلق است به اقتدا و تقدیم ما هو حقه التاخیر افاده حصری کند یعنی اقتدا با او لایق است و بغیر او لایق نیست و این جمله نیز در حکم اعراب از قبیل هو بال ابتدا خفیف است **به الاقتدا یلیق و علی آله و اصحابه الذین سعدوا فی مناهج الصدق بالتصدیق** عطف است بر علی من ارسله یعنی صلواة بر آل و اصحاب او که سعادت یافته اند در مناهج صدق بسبب تصدیق به پیغمبر صلی الله و آل در اصل اهل بوده بدلیل تصغیر او به اهیل بواسطه آنکه تصغیر رد اشیاء بکند با صل خود یعنی در مصغر حروف اصول کلمه ظاهر می شود و فرق میان آل و اهل اینست که آل را استعمال می کنند در اشراف و پس و اهل را استعمال می کنند در اشراف و غیر اشراف پس هرگاه که اهل گویند دلالت بر شرافت نکنند بواسطه آنکه عام دلالت بر خاص نمی کند بنا بر این اختیار آل نمود و آل پیغمبر صلی الله علیه وسلم بمذهب جمهور شیعه عترت طاهرند صلوات الله علیهم اجمعین و نزد بعضی بنی هاشم و نزد بعضی بنی عبد المطلب و نزد بعضی هر کس که از اهل تقوی باشد چنانکه در حدیث آمده که کل تقی آلنی و محقق دوانی در حاشیه شرح هیاکل ترجیح این قول کرده و اصحاب جمع صاحب است یا صحب بسکون حا اصحاب پیغمبر صلی الله علیه وسلم جماعتی را می گویند که ادراک صحبت پیغمبر صلی الله علیه وسلم کرده باشند با اسلام یا هر مسلمانی که دیده باشد رسول الله صلی الله علیه وسلم را گفته اند کسی که بآن حضرت بغرا رفته باشد و مناهج جمع منهج است و منهج طریق واضح و تصدیق اعتقاد و جازم ازغان را گویند **و صعدوا فی معارج الحق بالتحقیق** این جمله عطف است بر جمله سعدوا یعنی صلواة بر آل و اصحاب پیغمبر صلی الله که بالا رفته اند بر مراتب حق بسبب تحقیق یعنی بیقین دانستن چیزها و معارج جمع معرجست بمعنی نردبان جمع را هرگاه که اضافه کنند افاده استغراق می کند پس معنی عبارت این باشد که بالا رفته اند بر جمیع مراتب حق و این کنایت از آن است که بنهایت حق رسیده اند و باید دانست هرگاه که کلام اعتقادی مطابق واقع باشد واقع نیز مطابق او خواهد بود چه مقابله از طرفین می باشد پس این قول و عقد از آن حیثیت که مطابق واقعست صدق گویند و از آن حیثیت که واقع مطابق اوست حق گویند پس فرق میان ایشان بالاعتبارست و گاه اطلاق کنند هر دو را بر معنی مصدری پس صدق بمعنی مطابقه بکسر باشد و حق بمعنی مطابقه بفتح باشد و **بعد** و بعد ظرف مبنی مقطوع الاضافت است کلمه قبل و بعد و نظائر ایشان را از ظرف مکانست یا اینست که مضاف الیه ایشان مذکورست یا محذوفست اگر مذکورست معرب باشد منصب بر ظرفیه

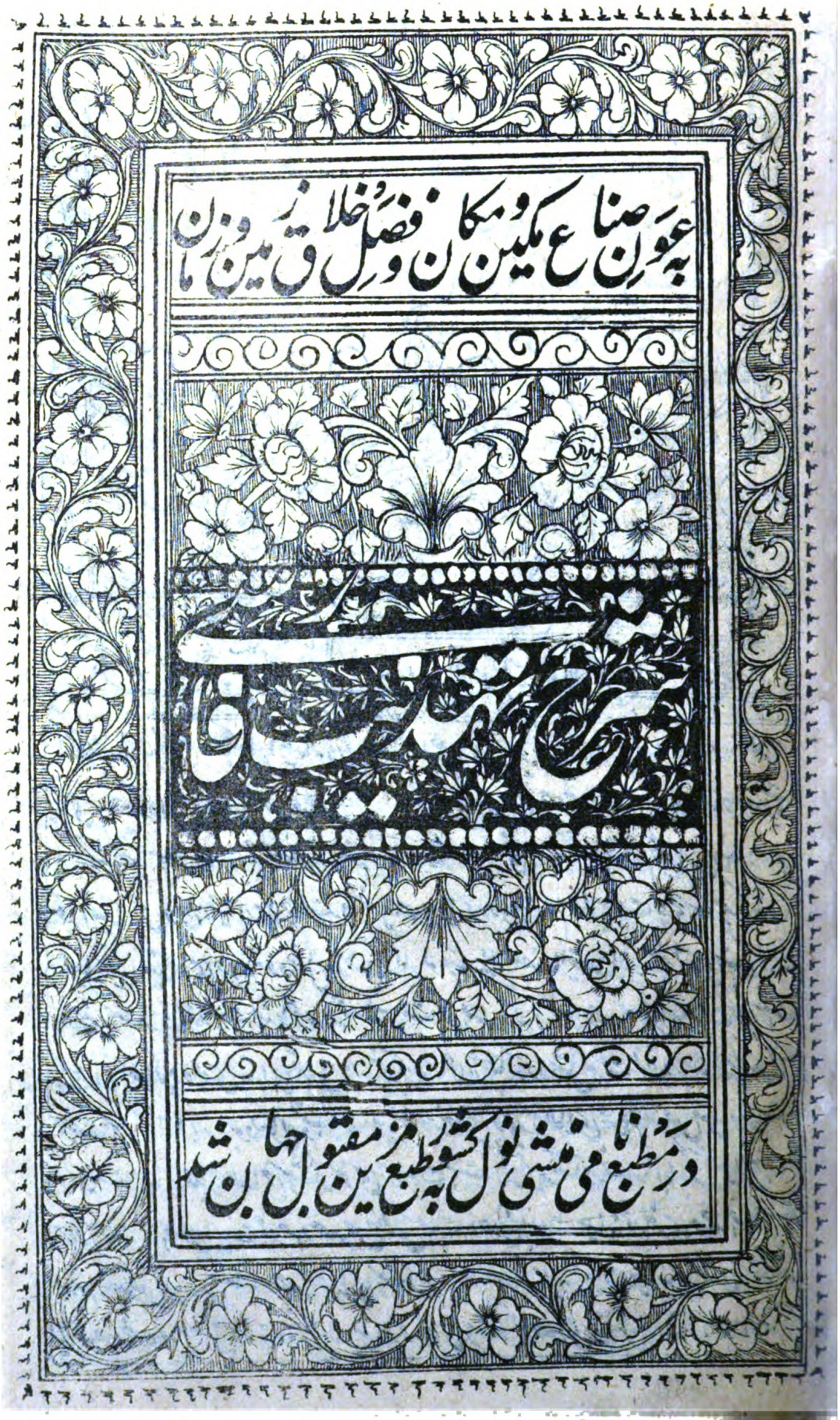
است بر رفیق و لام صله اوست و درین صورت معنی او چنین می شود که گردانید توفیق را بهتر رفیق ما و این معنی قصوری ندارد و غایتش بحسب لفظ قصوری لازم می آید که معمول نخویین است مضاف الیه بر مضاف مقدم داشته باشد و این ممتنع است چه هیچ مضاف الیه بر مضاف خود مقدم نمی تواند شد پس معمولش بطریق اولی احتمال اول مشتمل است بر قصور معنوی و احتمال ثانی مشتمل است بر قصور لفظی و چون اهتمام بجانب معنی زیاده است **لنا** را متعلق برفیق می باید داشت و این قصور لفظی را باید و طریق دفع تواند کرد یکی آنکه گوئیم که لنا متعلق بخیر رفیق نیست بلکه متعلق است بمحذوفی که خیر رفیق مضاف است و درین تقدیر است که جمل خیر رفیق لنا التوفیق خیر رفیق و دیگر آنکه گوئیم گاهی تقدیم معمول مضاف الیه بر مضاف جائز نیست که غیر ظرف باشد اما اگر ظرف باشد جائز است بواسطه توسعه که در ظروف می باشد **التوفیق خیر رفیق** توفیق موافق گردانیدن اسبابیست با مطلوب و گفته اند که موافقت تدبیر است یا تقدیر غیر و بعبارت دیگر موافق گردانیدن اسبابیست با یک دیگر در سبب مطلوب خیر و بکلامی دیگر بهم رسانیدن اسباب جهت مطلوب خیر است **و الصلوة** و صلوة در لغت بمعنی دعا است یعنی طلب رحمت و هرگاه که اسناد کنند او را بخدای تعالی مجردی سازند او را از معنی طلب و ارادة می کنند از و رحمت مجازا و طلب رحمت ملایکه را استغفار گویند و طلب آمرزش اهل ایمان را دعا گویند و بنا بر این استعمال می کنند صلوة از جانب خدای تعالی بمعنی رحمت است و از ملائکه بمعنی استغفار و از مومنین بمعنی دعا **علی من ارسله** یعنی صلوة بر آن کس که فرستاد خدای تعالی او را و تصریح باسم حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ننمود بواسطه تعظیم هدی هدایتی نبود که مفعول له ارسله باشد یعنی فرستاد او را از جهت هدایت دین و درین وقت مراد از هدایت هدایت الهی است زیرا که حذف لام از مفعول له گاهی جایز است که فعل فاعل فعل معلل باشد و می تواند که حال باشد از ضمیر فاعل که در ارسله مستتر است یا حال باشد از مفعول ارسله یعنی صلوة بر آنکس که فرستاد خدا او را در حالتی که خدای تعالی هدایت بود و یا در حالتی که آن کس هدایت بود یعنی هادی و این بطریق مبالغه است یعنی پیغمبر علیه السلام چندان هدایت می کرد مردم را که گویا نفس هدایت شده بود از قبیل زید عدل **هو بالاهتداء حقیق** اهتداء بمعنی راه یافتن است و لایق نیست که نسبت به پیغمبر صلی الله علیه وسلم کنند که او به راه یافتن سزاوار است پس اینجا اهتداء بمعنی بنی از برای مفعول باید گرفت یعنی مهتدی بودن باو سزاوار است و این جمله یا صفت هدی است و اگر هدی از مفعول باشد یا حال دیگر است از مفعول ارسله یا جمله مستانفه است یعنی جواب سوال مقدر است که گویا سائلی پرسیده که چرا فرستاد او را در حالتی که هادی

می تواند بود که الف لام جنس باشد یعنی حقیقت و ماهیت حمد مخصوص خدای تعالی است و می تواند که الف لام استغراق باشد یعنی جمیع افراد حمد مخصوص خدای تعالی است **للہ الحمد** بعضے اصح علم ذات واجب الوجودے است که مستجمع جمیع صفات کمال است و بعضے می گویند که معنی وی الوہیت منحصر در فرد یعنی معبود به حق **الذی ہدانا** ہدایت داد و تعریف کرده اند بعضے می گویند که دلالت موصله مطلوبست یعنی رسانند بمطلوب و بعضے می گویند که دلالة علی ما یوصل الی المطلوب است یعنی راه نمودن بسوی مطلوب و فرق میان این دو معنی آنست که اول مستلزم وصول بمطلوب است و ثانی مستلزم وصول مطلوب نیست و معنے اول منقض نمے شود بقولی خدای تعالی اما ثمود فهدیناهم فاستحبوا العمی علی الهدی یعنی ما قوم ثمود را ہدایت کردیم و ایشان اختیار ضلالت کردند بہدایه و ہرگاه که ہدایت در اینجا بمعنے دلالت موصله بمطلوب باشد معنی این نشود که ایشان بمطلوب رسیدند و اختیار ضلالت کردند و این تناقض است و معنی دوم منقض نشود بقول خدای تعالی که انک لا تهدی من احببت خطابی است به پیغمبر صلی اللہ علیه وسلم یعنی بدرستی که ہدایه نمی کنی تو آن کس را که می خواہی و حال آنکه پیغمبر صلی اللہ علیه وآله وسلم ہمه کس را راه نمائی می کرد بحق و بعضے گفته اند که ہدایت لفظی است مشترک میانهٔ این دو معنی پس گاہی بمعنے دلالت علی ما یوصل مستعمل نشود مثل اما ثمود فهدیناهم فاستحبوا العمی علی الهدی و گاہی بمعنے دلالت موصله می باشد مثل انک لا تهدی من احببت و تفصیل این سخن آنست که ہدایت دو مفعولیست گاہی متعدی می باشد به مفعول ثانی بنفسه مثل اهدنا الصراط المستقیم و گاہی بالی می باشد مثل و الله یهدی من یشاء الی صراط مستقیم و گاه بلام مثل ان هذا القرآن یهدی للتی هی اقوم پس ہرگاه که متعدی بنفس باشد بمعنی ایصال بمطلوب بیت و ہرگاه متعدی بالی یا لام باشد بمعنی ارائهٔ طریقست سواء الطریق یعنی وسط طریق و این کنایه است از طریق مستوی بعضے گفته اند که سواء اسم مصدر است بمعنی استوی و بعضے گفته اند که مصدر است و فرق میانه مصدر و اسم مصدر اینست که مصدر مشتق منه می باشد و اسم مصدر مشتق منه نباشد و هم چنانکه مصدر بمعنے اسم فاعل می باشد اسم مصدر نیز بمعنے اسم فاعل مے باشد و سواء اینجا ازین قبیل است یعنے بمعنے مستوے است و اضافت او بطریق از قبیل اضافت صفت بموصوف است و درین تقدیر است که طریق مستوی و مراد از طریق مستوی یا نفس الامر است یا طریق عقل **وجعل لنا** جار و مجرور یا متعلق است بجعل و لام بمعنی علت است و درین صورت معنے چنین مے شود که گردانید از جهت انتفاع ما توفیق را بہتر رفیقے و از اینجا این مفهوم مے شود که این کس باعث فعل الٰہی بوده باشد و این معنے در مقام تعظیم مناسب بنیست یا متعلق

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد حمد در لغت وصیفست بجمیل اختیاری بجهت تعظیم و تجمیل نه بطریق که سخریه و استهزا باشد و در اصطلاح
فعلی است که دال باشد بر تعظیم منعم از ان حیثیت که این کس منعم است خواه انعامش به حامد رسیده باشد
یا نه و بعضی تخصیص کرده اند بنعمت و اصله و مدح در لغت وصفی است بجمیل خواه اختیاری باشد و خواه
غیر اختیاری و مدح اختیاری ثابت نشده و نسبت میانه حمد و مدح عموم مطلق است چه می شاید که مدح
بجمیل غیر اختیاری واقع شود مثل مدحت اللولو علی صفائها و مفهوم لغوی شکر عین
مفهوم اصطلاحی حمدست بشرط تعمیم در نعمت نسبت بو اصله و غیر و اصله و در اصطلاح صرف عبدست
جمیع انچه عطا کرده بوی خدای تعالی در انچه بجهت آن عطا کرده مثل صرف نظر در مطالعه مصنوعات
جهت استدلال بر وجود صانع و نسبت میانه حمد لغوی و حمد اصطلاحی عموم خصوص من وجه است
و نسبت میانه حمد اصطلاحی و شکر لغوی ترادف است اگر تعمیم کنند در نعمت اما اگر تخصیص کنند
حمد را بنعمت و اصله پس نسبت عموم و خصوص مطلق است و چون نسبت میانه حمد لغوی و حمد اصطلاحی
عموم و خصوص من وجه است و حمد اصطلاحی و شکر لغوی مترادفانند پس نسبت میانه حمد لغوی و شکر لغوی
نیز عموم و خصوص مطلق است و نسبت میانه حمد لغوی و شکر اصطلاحی بنابرین است و الف لام

Sharah Lubzale persee

اطلاع

اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب موجود ہین شائقین کو فہرست مطول سے جو علیحدہ موجود ہے اور درخواست کرنے سے مل سکتی ہے معلوم ہو سکتا ہے کہ قیمت اس سال مین نہایت ارزان مقرر ہوئی ہے ہم صرف کتب علوم عربی درسی صرف و نحو و منطق و معانی و دینیات وغیرہ و غیر تعلیم اردو و فارسی و عربی و کتب مذہبی اسلام فارسی و عربی کی کچھ کتابین ذیل مین درج کرتے ہین

کتب علوم عربی درسی صرف و نحو و منطق و معانی و دینیات وغیرہ

میزان الصرف - علم صرف کی ابتدائی کتاب ہے -

میزان الصرف - مع ترکمہ فارسی مولوی الہی بخش صاحب مطبع نظامی

شرح سلا الصرف - فارسی تصنیف مولوی ابو الجلال علم صرف مین نادر شرح -

بیان شرح میزان الصرف - مصنفہ مولوی عبد الحق صاحب

صرف میر - میر سید شریف کی تصنیف سے مشہور کتاب ہے

پنج گنج و زبدہ - مشہور کتاب ہے -

دستور المبتدی - قواعد صرف مین بہت مفید کتاب ہے

اصار العلوم عربی - تصنیف امام محمد غزالی رح یہ نہایت مستند و عمدہ کتاب ہے مطبوعہ مکرر -

فصول اکبری - علم صرف مع رسالہ لامیہ و گوہر منظوم -

رکاک الاصول - شرح حامل المتن فصول اکبری تصنیف مولوی حمایت علی -

مراح الارواح - در علم صرف از احمد بن مشہور کتاب ہے

شافیہ نحشی - علم صرف مین از ابن حاجب -

مجموعہ نحو میر - مصنف مختلف -

بدیع المیزان - علم معقول مین مشہور کتاب ہے -

بدایت النحو - مشہور نحو کی کتاب ہے -

رفیق شرح کافیہ - تصنیف محمد ابن احسن اشرآبادی مطبوعہ مطبع خاص -

شرح ملا - نحشی شرح کافیہ نحو از ملا جامی مشہور کتاب ہے

ایضاً - کاغذ فاخرہ -

قال اقول منطق - مسمی بہ منتخب المختلطات یہ حاشیہ قطبی کا ہے

رسالہ ایضاحات - مسمی بہ منتخب المختلطات یہ حاشیہ قطبی منطق - ملا قطب الدین کی تصنیف مشہور کتاب ہے

ایضاً - مطبوعہ جدید -

آداب بحثیہ - در علم مناظرہ تصنیف مولوی معین الدین صاحب

مبادی - فن حکمت مین عالی درجہ کی کتاب ہے درسی -

شرح اشارات - حکمت مین مصنفہ ملا نصیر الدین محقق طوسی

شرح مائۃ عامل - علم نحو مین مشہور کتاب درسی ہے -

مجموعہ منطق شامل - بارہ کتاب تصنیف مختلف -

شمس بازغہ - مصنفہ ملا محمود جونپوری در فن حکمت مطبوعہ مطبع لدھیانہ -

ایضاً مع حل و شرح بہ نحشی مولانا حاجی حافظ محمد عبد الحی صاحب -

شرح سلم - ملا مبین مع تصدیقات مشہور کتاب درسی ہے

منیات - شرح سلم قاضی مبارک علم منطق مین عمدہ و مشہور

مطبع علوی فرنچ کلان -

کافیہ نحو نحشی عربی از امین حاجب بخط نسخ -

لب الاعراب - علم نحو مین نادر رسالہ در حقیقت اسم با مسمی ہے

تصنیف مولوی عبید اللہ صاحب -

مقامات حریری - فن ادب مین مع ترجمہ عمدہ چھپائی گئی -

شرح حماسہ - قصائد حماسہ جو علم ادب مین ہے اونکی شرح کمال عمدگی سے مولوی فیض الحسن صاحب مدرس نے فرمائی ہے بہ تصحیح مصنف موصوف طبع ہوئی -

مطول - فن معانی مین مستند و عمدہ کتاب درسی ہے -

مختصر المعانی - بر تخشہ معقول اور اوسکے آخر مین حاشیہ خیالی میر قطبی - منطق مین یکتا اور تصنیف حضرت میر سید شریف علامہ -

ایضاً مطبوعہ جدید -

عمدہ شرح زبدہ - در علم صرف تصنیف مولوی رحمت اللہ صاحب

شرح تہذیب - در علم منطق نحو انتمی مولوی عبد الحی صاحب

مطبع علی بخش خان -

شرح کافیہ - فارسی منظوم در حل مطالب تصنیف مولوی محمد ابراہیم مرحوم -

تسہیل ارکافیہ - عربی شرح کافیہ تصنیف مولانا محمد عبد الحق خیر آبادی -

شرح الیاس - مسائل فقہ مین مستند کتاب ہے -

ہدیۃ المختار یہ شرح رسالہ عضدیہ - معقول مین -

تعبیر الرویا - یعنی خواب نامہ تصنیف محمد بن سیرین معتبر مستند ہے -

مختصر الوقایہ - نحشی -

تفسیر بیضاوی شریف - دو مجلد مین -

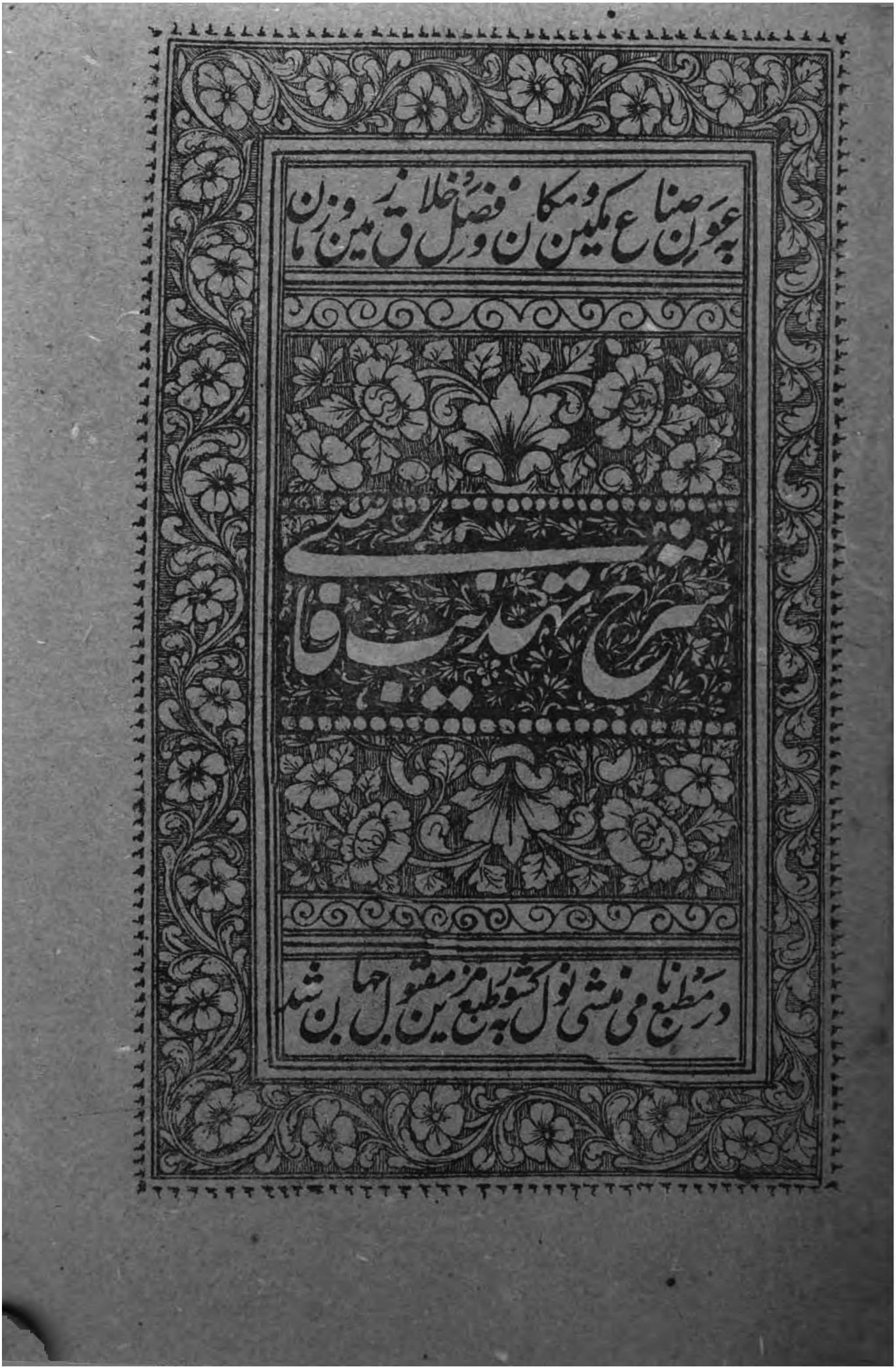
نور الدقائق -

صحیح مسلم - مع شرح نووی کتب احادیث صحاح ستہ سے دو جلد مبسوط مین ہے تصنیف متن ابو الحسین مسلم اور شارح محی الدین ابو زکریا -

قسطلانی مسمی بہ ارشاد الساری - شرح صحیح بخاری تصنیف مولانا شہاب الدین احمد خطیب قسطلانی دس جلد مین -

صحیح نسائی - علم حدیث مین اعلی درجہ کی مستند و مشہور کتاب تالیف ابو عبد الرحمن احمد النسائی کی دو جلد مین جلد اول مین ۴۰ تک مین احادیث باب السواک سوا باب ما یجعل للمتیمم بعد رمی الجمار نہایت عمدگی اور نفاست سے - اور جلد ثانی باب وجوب الجماعۃ سے تا باب اشعر یہ ہے -

تفسیر جلالین مسمی بہ تفسیر غرائبی - تصنیف از مولوی تراب علی

به عون صناع مکین و مکان و فضل خلاق مین و زمان
شرح تهذیب فارسی
در مطبع نامی منشی نول کشور به طبع مزین مقبول جهانیان شد

Sharḥ-i-Tahẕīb.

53 D 57

[redacted]

Indian Institute, Oxford.

The Lucknow Sparks Library.
Presented
by
Munshi Newul Kishore.

